

Godina 44/2025

Broj 3

**Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja**

Izdavač / Publisher

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja / Institute of
Criminological and Sociological Research

Adresa / Mailing: Gračanička 18, Beograd
Broj telefona / Phone number: +381 11 2625-424
E-mail: krinstitut@gmail.com

Za izdavača / On behalf of the publisher
Dr Ivana Stevanović

Učestalost objavljivanja / Frequency of publishing
Časopis izlazi tri puta godišnje.
The journal is published three times a year.

Prijavljivanje radova / Manuscripts submission
<https://zbornik-iksi.rs/>

Kompjuterska obrada teksta / Computer typesetting
Milena Milićević

Štampa / Printed by
Birograf Comp d.o.o. Beograd

Tiraž / Number of prints
150

ISSN 0350-2694 (Štampano izd.)

ISSN 3104-3364 (Online)

UDK 343

DOI 10.47152/ziksi

Glavna i odgovorna urednica

Milena Milićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Urednica

Ljeposava Ilijić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Uređivački odbor

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Goran Nedović, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Gorazd Meško, Fakultet bezbednosnih studija Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Janko Mededović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Jelena Želeskov Đorić, American University of Cyprus, Kipar

Ljubiša Bojić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Srbija

Maja Savić, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija

Marc Cools, Department of Criminology, Ghent University, Belgium

Marina Kovačević Lepojević, Institut za pedagoška istraživanja, Srbija

Milana Ljubičić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Srbija

Nebojša Macanović, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Sanja Čopić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Siniša Kušić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska

Sofija Vrcelj, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska

Zorica Milošević, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Srbija

Sekretarka uredništva

Miona Vasić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Tehnička urednica

Svetlana Pavlović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Grafički i statistički urednik

Nikola Drndarević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Koordinatorica za društvene mreže

Teodora Gojković, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja je naučni časopis koji Institut za kriminološka i sociološka istraživanja objavljuje od 1972. godine dva puta godišnje sa manjim prekidima, a od 2016. godine izlazi tri puta godišnje. Tematski je otvoren za oblasti u skladu s politikom izdavača, uključujući kriminologiju, sociologiju, psihologiju, penološku andragogiju, viktimologiju, socijalnu patologiju i specijalnu edukaciju. Uređivačku politiku vode uredništvo i uređivački odbor. Svi prijavljeni rukopisi prolaze kroz proces dvostruko anonimizovane recenzije. Od broja 3 (2025), časopis je dostupan i u elektronskom obliku.

Print ISSN 0350-2694
Online ISSN 3104-3364
UDK 343
DOI 10.47152/ziksi

Editor-in-Chief

Milena Milićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Editor

Ljeposava Ilijić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Editorial Board

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, USA
Goran Nedović, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia
Gorazd Meško, Faculty of Security Studies, University of Ljubljana, Slovenia
Hajdana Glomazić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Janko Mededović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Jelena Želeskov Đorić, American University of Cyprus, Cyprus
Ljubiša Bojić, Institute for Philosophy and Social Theory, Serbia
Maja Savić, University of Belgrade, Faculty of Philology, Serbia
Marc Cools, Department of Criminology, Ghent University, Belgium
Marina Kovačević Lepojević, Institute for Educational Research, Serbia
Milana Ljubičić, University of Belgrade Faculty of Philosophy, Serbia
Nebojša Macanović, Faculty of Political Sciences University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
Olivera Pavićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia
Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, USA
Sanja Čopić, University of Belgrade, Faculty of Special education and Rehabilitation, Serbia
Siniša Kušić, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, Croatia
Sofija Vrcelj, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, Croatia
Zorica Milošević, University of Belgrade Faculty of Philosophy, Serbia

Editorial Office Secretary

Miona Vasić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Technical Editor

Svetlana Pavlović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Graphical and Statistical Editor

Nikola Drndarević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Social Media Coordinator

Teodora Gojković, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

The Journal of the Institute of Criminological and Sociological Research is the scholarly journal published twice a year since 1972 with minor interruptions and three times a year since 2016. It is thematically open to fields aligned with the publisher's policy, including criminology, sociology, psychology, correctional andragogy, victimology, social pathology, and special education. The editorial policy is led by the editorial team and the editorial board. All submitted papers undergo a double-anonymised peer-review process. From Issue 3 (2025), an electronic edition is also available.

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

Godina 44 / Broj 3 / 2025

S A D R Ź A J

Nikola Drndarević, Đorđe Volarević & Ljeposava Ilijić SAMOPOVREĐIVANJE U ZATVORIMA U SRBIJI: KORELATI NESUICIDALNOG SAMOPOVREĐIVANJA I POKUŠAJA SUICIDA	1
Natalija Živković U SUSRET PRAVNOJ REFORMI U OBLASTI DOBROBITI ŽIVOTINJA	23
Teodora Gojković TRANSPERSONALNA PERSPEKTIVA PRIMENJENA U KONCEPTUALNOM RAZMATRANJU RELIGIJSKOG ISKUSTVA KAO DRUŠTVENOG I SUBJEKTIVNOG FENOMENA.....	45
Petar Čolić MEĐUNARODNI I NACIONALNI PRAVNI OKVIR ZAŠTITE OD ZLOSTAVLJANJA NA RADU	61
Milena Milićević DEFEKTOLOGIJA, OMETENOST I PROMENE U NAUCI: ISTORIJSKO-TEMATSKI PREGLED SPECIJALNE EDUKACIJE I REHABILITACIJE U SRBIJI (1918–2000)	81
Miona Vasić PRIKAZ KNJIGE „Organizacija i bezbednost zatvorskog života: Kriminološki, penološki, sociološki, psihološki, pravni i bezbednosni aspekti“	105
Andrej Kubiček PRIKAZ KNJIGE „Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života“	109
Marija V. Čolić PRIKAZ KNJIGE „Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života“	113
Recenzenti u 2025. godini	117

Journal of the Institute of Criminological and Sociological Research (IKSI)

Volumen 44 / Number 3 / 2025

CONTENT

Nikola Drndarević, Đorđe Volarević & Ljeposava Ilijić SELF-HARM IN PRISONS IN SERBIA: CORRELATES OF NON-SUICIDAL SELF-INJURY AND SUICIDE ATTEMPTS	1
Natalija Živković TOWARDS LEGISLATIVE REFORM IN THE FIELD OF ANIMAL WELFARE IN THE REPUBLIC OF SERBIA	23
Teodora Gojković THE TRANSPERSONAL PERSPECTIVE APPLIED IN THE CONCEPTUAL CONSIDERATION OF RELIGIOUS EXPERIENCE AS A SOCIAL AND SUBJECTIVE PHENOMENON	45
Petar Čolić INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR PROTECTION AGAINST WORKPLACE HARASSMENT	61
Milena Milićević DEFECTOLOGY, DISABILITY, AND SCIENTIFIC CHANGE: A HISTORICAL-THEMATIC OVERVIEW OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION IN SERBIA (1918–2000)	81
Miona Vasić BOOK REVIEW „Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects“	105
Andrej Kubiček BOOK REVIEW „Female prisoners in Serbia: International standards, national legislation and quality of life“	109
Marija V. Čolić BOOK REVIEW „Social and family contacts of convicts and the quality of prison life“	113
Reviewers in 2025	117

Self-harm in Prisons in Serbia: Correlates of Non-suicidal Self-injury and Suicide Attempts*

Nikola Drndarević¹, Đorđe Volarević² & Ljeposava Ilijić³

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

Self-harm, including non-suicidal self-injury (NSSI) and suicide attempts (SA), is highly prevalent among incarcerated populations, yet no study has examined their co-occurrence and correlates in Serbian prisons. This study included 609 offenders from five correctional facilities, recruited as part of the national PrisonLIFE project. The prevalence of NSSI and SA was 17% and 9%, respectively, with 73% of those who engaged in NSSI also reported SA. Correlates were examined across four domains: sociodemographic (e.g., gender, age, education), institutional (e.g., isolation, disciplinary measures, prolonged cell time, lack of visits, absence of work), criminogenic (e.g., violent offenses, repeat offending, early criminal onset, pre-incarceration drug use, sentence length), and psychological (e.g., depressive symptoms, aggression, prior psychological treatment). NSSI and SA were significantly associated and shared multiple risk factors, particularly within the psychological and institutional domains. NSSI was further linked to pre-incarceration drug use and criminal history (e.g., repeat offending, early criminal onset), whereas SA was more strongly associated with older age, higher education, and longer sentences. Overall, findings reveal substantial overlap between the two behaviors, while also highlighting distinct patterns that suggest partially independent mechanisms.

KEYWORDS: self-harm / non-suicidal self-injury / suicide attempt / offenders / prison / Serbia

* Correspondence: Nikola Drndarević, nikola.drndarevic@iksi.ac.rs

¹ ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2557-1056>

² ORCID <https://orcid.org/0009-0007-5087-483X>

³ ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5090-1489>

Introduction

Self-harm in custodial settings occurs at markedly higher rates than in the general population, with prevalence estimates ranging from 5% to 24% (Hawton et al., 2014; Castelpietra et al., 2018). Self-harm also represents one of the most significant risk factors for suicide among offenders (Favril, 2019). The restrictive and isolating nature of imprisonment can intensify vulnerability to self-harm through social deprivation, institutional stress, and behavioral contagion, whereby self-harming acts may be observed and imitated (Smith & Kaminski, 2010). These behaviors pose serious clinical and operational challenges, requiring immediate medical intervention, coordinated involvement of custodial and mental health staff, and placing additional strain on under-resourced correctional systems. Together with severely limited access to psychological care in prisons compared to community settings (Stojadinović, 2024), this underscores the importance of understanding the mechanisms through which self-harm emerges and is maintained in incarcerated populations.

Explanatory models conceptualize self-harm as multiply determined, serving both intrapersonal and interpersonal functions (Dixon-Gordon et al., 2012). Intrapersonal motives often include affect regulation and self-punishment, as self-injury can relieve intense emotional distress or counteract negative emotions (Klonsky & Muehlenkamp, 2007). Interpersonal motives, such as eliciting care, asserting control, or influencing others, may be especially relevant in prison, where autonomy is restricted and communication opportunities are limited (Brezean et al., 2016).

Recent literature distinguishes two forms of self-harm: non-suicidal self-injury (NSSI), defined as deliberate self-inflicted harm without intent to die, and suicidal behaviors, including ideation and suicide attempts (SA). While some researchers conceptualize these behaviors as points along a continuum (Kapur et al., 2013), others emphasize their differences in intent, chronicity, and lethality (Smith & Kaminski, 2010). Most agree, however, that they are closely interrelated and should be examined concurrently, as NSSI is among the strongest predictors of subsequent SA (Favril, 2019; Radanović et al., 2022).

A broad range of factors contribute to self-harm in prison. Evidence suggests that rates of self-harm are either comparable between men and women (e.g., Favril et al., 2022) or higher among women (e.g., Hawton et al., 2014). Younger inmates tend to be more prone to NSSI (Lohner &

Konrad, 2007), whereas findings for SA are more variable, with some studies indicating different patterns across age groups (Stoliker et al., 2020). Socioeconomic disadvantage, which are reflected in low educational attainment, unemployment, and single status, has been linked to both NSSI and SA, while parental status (e.g., being childless) appears to have minimal influence (Dixon-Gordon et al., 2012; Favril, 2019; Smith & Kaminski, 2010).

Institutional factors such as disciplinary sanctions, isolation, lack of visits, absence of work opportunities, and a negative prison climate elevate the risk of self-harm. NSSI tends to occur earlier in incarceration, whereas SA often emerges after prolonged exposure to cumulative distress (Favril et al., 2022; Lohner & Konrad, 2007; Smith & Kaminski, 2010). Criminogenic characteristics, including violent offenses, longer sentences, and prior imprisonment, further contribute to self-harm vulnerability (Castelpietra et al., 2018; Hawton et al., 2014). Psychological vulnerabilities, such as depressive symptoms, aggression and impulsivity, prior substance abuse, psychiatric treatment history, and personality disorders, are prevalent across both NSSI and SA (Brezean et al., 2016; Favril et al., 2022). Functionally, NSSI often serves as an immediate means of affect regulation or interpersonal communication, whereas SA is typically associated with enduring psychological strain and hopelessness accumulated during confinement (Barry et al., 2020; Lohner & Konrad, 2007; Stojadinović, 2024).

Despite substantial international evidence, data from Serbia remain scarce. The most recent institutional report, from 2012, indicated that NSSI incidents occurred more frequently than suicide attempts, with NSSI representing the majority of recorded self-harm events (Dragišić-Labaš, 2018). A more recent study in the Special Prison Hospital (Stojadinović, 2024) showed that one in six men and one in two women were at high suicidal risk, suggesting that the gender suicide paradox, that is, higher rates of suicidal behavior among women and higher lethality among men, remains stable across environments, including prison settings. Both studies highlighted the high prevalence of psychiatric disorders and substance abuse among SA offenders. Research on NSSI in Serbia has been largely limited to adolescents in correctional settings, where over half reported NSSI, most commonly through cutting, scratching, or burning, was often associated with emotional dysregulation, depression, borderline pathology, and substance abuse (Velimirović & Mihić, 2018). Systematic data on adult offenders in Serbia are currently lacking.

Rationale

Self-harm among offenders has important implications for custodial management, clinical assessment, and the provision of health care within correctional settings. Beyond the immediate physical and psychological risks, these behaviors can destabilize institutional environments and increase demands on prison staff and available resources (Smith & Kaminski, 2010). Despite their significance, self-harm in incarcerated populations remains insufficiently studied in the Serbian context, where systematic empirical data are scarce.

This study seeks to address this gap by estimating the prevalence of self-harm in offending population, with a focus on distinguishing between NSSI and SA, and by examining a comprehensive set of factors associated with these behaviors. These factors include four domains: (1) demographic (e.g., age, gender, education), (2) institutional (e.g., disciplinary measures, solitary confinement, time spent in the cell), (3) criminogenic (e.g., type of offense, prior imprisonment), and (4) psychological (e.g., depressive symptoms, aggression, self-esteem).

By systematically investigating these factors, the study aims to generate empirical evidence on the correlates of self-harm in Serbian prisons. Such evidence is essential for informing future research, refining risk assessment practices, and guiding the development of targeted prevention and intervention strategies within this high-risk population.

Method

Participants and Procedure

This study employed a cross-sectional, observational design based on secondary analysis of prison records and self-report measures. Data were drawn from the national research project PrisonLIFE, which aimed to establish methods for measuring and monitoring, as well as improving, the quality of prison life in Serbia (Ilijić et al., 2024; Ilijić et al., 2025; Milićević et al., 2024). Data were collected between May 2022 and January 2023 in five of the largest correctional facilities in Serbia: four male facilities (Sremska Mitrovica, Niš, Zabela, and Belgrade) and one female facility (Požarevac).

The final dataset included 609 participants who completed the self-harm measures. The sample characteristics are presented in Table 1. Participation was voluntary, and all participants provided written informed consent. Inclusion criteria were as follows: serving a prison sentence for more than 30 days, literacy, proficiency in Serbian, and assignment to treatment groups after the Reception Department, which ensured that participants had completed the initial admission and assessment phase and were already integrated into regular therapeutic activities. Participants were informed about the study objectives, their right to withdraw at any time, and the principles of voluntariness and anonymity. The study was approved by the institutional Review Board.

Measures

Data were collected from two sources: self-report questionnaires completed by participants and prison records and case files, which provided official sociodemographic and institutional information. A broad set of variables was initially gathered, of which this study focuses on thirty potential correlates of self-harm. For analysis, variables were grouped into four categories: sociodemographic, institutional, criminogenic, and psychological, along with the outcome variable, self-harm.

Self-harm

Two indicators of self-harm were assessed: NSSI and SA. Participants reported whether they had engaged in self-injurious behaviors or attempted suicide with the following options: never, yes in prison, yes outside prison, or yes both in and outside prison. For this study, only NSSI and SA occurring in prison were considered. Variables were dichotomized (0 = no, 1 = yes).

Sociodemographic Variables

Variables included age, gender, education, marital status, and parental status. Age was treated as a continuous variable (in months). Gender was coded as female or male. Education was categorized into four levels: no or incomplete primary education, primary, secondary, and higher education, including university degrees. Marital status was classified as single, married/co-resident, or separated/divorced/widowed. Parental status was coded as having children or not.

Institutional Variables

Institutional variables captured daily life and engagement within the prison, including visits, education/training participation, work, time spent in the cell, solitary confinement, and institutional misconduct measures. Participation in visits, education/training, work, and confinement for six or more hours per day were coded as binary variables.

Institutional misconduct was quantified using the number of disciplinary, safety, special, and control measures applied to each offender. Disciplinary measures included: (1) warden's reprimand; (2) restriction on receiving packages for up to three months; (3) deprivation of extended rights or benefits for up to three months; and (4) limitation or ban on money disposal in the institution for up to three months.

Special measures included: (1) temporary confiscation of permitted items; (2) placement in a specially secured room; (3) placement under increased supervision; (4) testing for infectious diseases or psychoactive substances; and (5) separation from other inmates. Each indicator was coded as binary (0 = not applied, 1 = applied), then summed and averaged.

Two additional measures of institutional misconduct were assessed: solitary confinement ("Have you ever been punished with solitary confinement in this prison?") and control measures ("Have you ever been subjected to procedures of control or physical restraint by the security service?"), with participants reporting the number of instances.

Criminogenic Variables

Criminogenic variables captured criminal history and offending patterns. Type of offense was coded as non-violent or violent, and first-time incarceration was dichotomous. Total years in prison were categorized into five intervals: <1 year, 1–2 years, 3–5 years, 6–10 years, and >10 years; this variable was used as provided in the dataset and was not altered. Earlier prison sentences and juvenile delinquency were coded as binary variables.

Continuous variables included total number of times in prison, number of previous offenses, age at first conviction, and sentence length in months. Degree of risk and degree of recidivism were continuous measures based on structured assessments conducted by treatment officers, extracted from case files.

Psychological Variables

Psychological variables were assessed via self-report and included depressive symptoms, aggression, and self-esteem, all treated as continuous. Depressive symptoms were measured using the PHQ-9 (Kroenke et al., 2001), aggression using the Buss-Perry Aggression Questionnaire (Buss & Perry, 1992), and self-esteem using the Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965). Two dichotomous pre-incarceration variables were also included: drug use and prior psychological treatment (0 = no, 1 = yes).

Data Analysis

Analyses were conducted using IBM SPSS Statistics version 26. Descriptive statistics were calculated for all variables: means and standard deviations for continuous variables, and frequencies and percentages for categorical variables. Associations between the two self-harm forms (NSSI and SA) and between each self-harm measure and the four groups of correlates were examined.

For categorical variables, χ^2 tests and crosstabulations were performed, with standardized residuals (SR) identifying specific group differences. For continuous variables, independent-samples *t*-tests were applied when the assumption of normality was met; otherwise, Mann–Whitney *U* tests were used as a non-parametric alternative.

Results

Among 609 offenders, 17% ($n = 102$) reported a history of NSSI, and 9% ($n = 55$) reported at least one SA. NSSI and SA overlapped substantially: offenders with NSSI were far more likely to report SA (SR = 11.1), whereas those without NSSI were underrepresented among attempters (SR = -5.0). The association was statistically significant, with a large effect size (*see* Supplementary Table S1 for complete test statistics and effect sizes).

Sociodemographic Characteristics

Female offenders were overrepresented among NSSI cases (SR = 2.5), whereas male offenders were underrepresented (SR = -1.0). Age did not

differ meaningfully between those with and without NSSI. NSSI was more common among offenders with primary education ($SR = 2.1$) and slightly underrepresented among those with secondary education ($SR = -1.3$). Marital and parental status were not associated with NSSI (Table 1).

For SA, females were also overrepresented ($SR = 4.8$), and males underrepresented ($SR = -1.9$). Offenders with SA were older on average than those without (Mean Rank = 381.06 vs. 298.01), indicating a small to moderate effect of age. Individuals with higher education had higher SA incidence ($SR = 3.1$), whereas marital and parental status showed no meaningful differences. Overall, gender and education showed moderate associations with SA, whereas other sociodemographic variables had minimal effects (*see* Supplementary Table S1).

Table 1

Sociodemographic variables by NSSI and SA status

Sociodemographic domain	NSSI			SA		
	No	Yes	<i>p</i>	No	Yes	<i>p</i>
Age	39.92 (10.7)	39.17 (7.73)	.784 ^a	39.45 (10.38)	43.25 (8.28)	.001^a
Gender						
Female	62 (72%)	24 (28%)	.003^b	65 (76%)	21 (24%)	<.001^b
Male	446 (85%)	79 (15%)		492 (93%)	34 (7%)	
Education						
No school	34 (85%)	6 (15%)	.053 ^b	37 (92%)	3 (8%)	.002^b
Primary	114 (76%)	36 (24%)		133 (89%)	17 (11%)	
Secondary	323 (86%)	53 (14%)		352 (93%)	25 (7%)	
Higher	35 (81%)	8 (19%)		33 (77%)	10 (23%)	
Marital status						
Single	191 (81%)	44 (19%)	.464 ^b	215 (91%)	21 (9%)	.662 ^b
Married/co-resident	242 (85%)	42 (15%)		261 (92%)	23 (8%)	
Separated/divorced/widowed	73 (82%)	16 (18%)		79 (89%)	10 (11%)	
Parental status						
With children	273 (82%)	62 (18%)	.741 ^a	301 (90%)	34 (10%)	.193 ^a
Without children	224 (85%)	39 (15%)		243 (92%)	20 (8%)	

Note. NSSI = non-suicidal self-injury; SA = suicide attempts. Continuous variables are presented as mean (*SD*), and categorical variables as *n* (%). Significant *p* values are shown in bold.

^a Mann-Whitney *U* test. ^b χ^2 test.

Institutional Characteristics

Offenders who were not engaged in work reported higher NSSI incidence (SR = 2.8). Spending six or more hours per day in a cell was also associated with increased NSSI (SR = 3.7), as was not receiving visits (SR = 1.7). Higher levels of NSSI were observed among offenders with more frequent institutional misconduct, including solitary confinement, disciplinary measures, safety measures, special measures, and control measures, all showing small to moderate effects. Participation in education or training was not associated with NSSI (Table 2).

Table 2

Institutional variables by NSSI and SA status

Institutional domain	NSSI			SA		
	No	Yes	<i>p</i>	No	Yes	<i>p</i>
Visits						
No	59 (76%)	19 (24%)	.051^a	65 (84%)	12 (16%)	.023^a
Yes	446 (85%)	82 (15%)		489 (92%)	41 (8%)	
Education/training						
No	476 (83%)	95 (17%)	.817^a	522 (91%)	49 (9%)	.524^a
Yes	27 (82%)	6 (18%)		30 (88%)	4 (12%)	
Work						
No	221 (77%)	68 (23%)	<.001^a	258 (89%)	32 (11%)	.058^a
Yes	282 (90%)	33 (10%)		294 (93%)	21 (7%)	
More than 6 hours in cell						
No	329 (89%)	40 (11%)	<.001^a	348 (94%)	22 (6%)	.001^a
Yes	165 (73%)	62 (27%)		195 (86%)	32 (14%)	
Solitary confinement	.35 (1.69)	1.42 (4.22)	<.001^b	.43 (1.74)	1.58 (5.44)	<.001^b
Disciplinary measures	.5 (.83)	1.05 (1.08)	<.001^b	.55 (.87)	1.02 (1.08)	<.001^b
Safety measures	.14 (.4)	.69 (.82)	<.001^b	.18 (.46)	.75 (.9)	<.001^b
Special measures	.48 (.94)	1.28 (1.45)	<.001^b	.54 (.9)	1.31 (1.62)	<.001^b
Control measures	.21 (.8)	1.81 (9.95)	<.001^b	.47 (4.37)	.58 (1.17)	.008^b

Note. NSSI = non-suicidal self-injury; SA = suicide attempts. Continuous variables are presented as mean (*SD*), and categorical variables as *n* (%). Significant *p* values are shown in bold.

^a χ^2 test. ^b Mann–Whitney *U* test.

A similar pattern was found for SA. Offenders who did not receive visits had higher incidence (SR = 2.0), as did those spending six or more hours daily in their cells (SR = 2.5). Non-working offenders were slightly overrepresented among those with SA (SR = 1.3). Elevated rates of SA were found among offenders with more frequent institutional misconduct,

including solitary confinement, disciplinary measures, safety measures, special measures, and control measures, showing small to moderate effect sizes. Overall, restricted social contact, limited activity, and exposure to restrictive measures were associated with both NSSI and SA, while participation in education or training had negligible impact (*see* Supplementary Table S1).

Criminogenic Characteristics

Offenders convicted of violent offenses showed slightly higher incidence of NSSI ($SR = 1.4$). First-time offenders were underrepresented among NSSI cases ($SR = -2.6$), whereas repeat offenders were overrepresented ($SR = 2.8$). Longer cumulative time spent in prison, particularly exceeding 10 years, was associated with higher NSSI incidence ($SR = 3.7$).

Offenders with prior prison sentences and juvenile delinquency histories also showed elevated NSSI ($SR = 1.9$ and 2.3 , respectively). Those with NSSI had more incarcerations and previous offenses, were younger at first conviction, and had higher assessed risk and recidivism levels, reflecting moderate to large effects. Sentence length did not differ significantly between groups (Table 3).

For SA, violent offenses were associated with slightly higher incidence ($SR = 1.9$). Longer cumulative time in prison increased SA likelihood, especially for those with more than 10 years of incarceration ($SR = 2.5$). Other criminogenic variables, including first-time versus repeat incarceration, prior sentences, and juvenile delinquency, were not meaningfully different between groups.

Offenders with SA had longer sentences and higher assessed risk and recidivism than non-attempters, with moderate effect sizes. Number of prior offenses, number of incarcerations, and age at first conviction showed negligible differences (*see* Supplementary Table S1).

Table 3*Criminogenic variables by NSSI and SA status*

Criminogenic domain	NSSI			SA		
	No	Yes	<i>p</i>	No	Yes	<i>p</i>
Violent offense						
No	275 (86%)	44 (14%)	.031^a	302 (94%)	19 (6%)	.005^a
Yes	231 (80%)	59 (20%)		253 (88%)	36 (12%)	
First time in prison						
No	218 (77%)	67 (23%)	<.001^a	258 (91%)	27 (9%)	.703 ^a
Yes	290 (89%)	35 (11%)		298 (91%)	28 (9%)	
Years in prison						
< 1 year	51 (91%)	5 (9%)	<.001^a	53 (95%)	3 (5%)	.006^a
1–2 years	101 (94%)	7 (6%)		105 (96%)	4 (4%)	
3–5 years	136 (88%)	18 (12%)		145 (94%)	9 (6%)	
6–10 years	104 (79%)	28 (21%)		116 (89%)	15 (11%)	
> 10 years	101 (70%)	43 (30%)		123 (85%)	22 (15%)	
Earlier prison sentence						
No	240 (88%)	33 (12%)	.002^a	249 (91%)	25 (9%)	.980 ^a
Yes	230 (78%)	64 (22%)		267 (91%)	27 (9%)	
Juvenile delinquency						
No	337 (86%)	57 (14%)	.004^a	358 (90%)	38 (10%)	.832 ^a
Yes	72 (74%)	26 (26%)		87 (90%)	10 (10%)	
Number of times in prison	2.76 (2.11)	3.69 (2.06)	.001^c	2.95 (2.19)	3.56 (1.95)	.166 ^c
Previous offenses	4.76 (4.25)	6.78 (6.24)	<.001^b	5.05 (4.7)	6.13 (5.1)	.181 ^b
Age first convicted	29.15 (11.22)	23.93 (7.97)	.002^b	28.2 (10.94)	28.86 (10.58)	.679 ^c
Sentence length (months)	95.38 (96.28)	108 (100.12)	.229 ^c	92.77 (92.47)	144.67 (125.08)	.003^b
Degree of risk	12.64 (5.63)	17.54 (5.07)	<.001^c	13.15 (5.79)	16.39 (5.37)	.001^c
Degree of recidivism	13.83 (5.55)	18.54 (5.46)	<.001^c	14.34 (5.72)	17.24 (5.94)	.003^c

Note. NSSI = non-suicidal self-injury; SA = suicide attempts. Continuous variables are presented as mean (*SD*), and categorical variables as *n* (%). Significant *p* values are shown in bold.

^a χ^2 test. ^b Mann–Whitney *U* test. ^c Independent samples *t*-test.

Psychological Characteristics

Offenders with NSSI reported higher depressive symptoms and aggression, as well as lower self-esteem, compared with those without NSSI, reflecting moderate to large effects (Table 4). Pre-incarceration drug use was more common among NSSI offenders (SR = 3.4 for users; SR = –3.3 for non-users). The history of pre-incarceration psychological treatment was

strongly associated with NSSI (SR = 8.1 for treated; SR = -3.3 for untreated).

For SA, a similar pattern emerged, with higher depressive symptoms and aggression and lower self-esteem among attempters, showing moderate to large effect sizes. Pre-incarceration drug use did not differ meaningfully between SA groups (SR $\approx \pm 1.2$), whereas prior psychological treatment remained strongly associated with SA (SR = 8.2 for treated; SR = -3.3 for untreated). Overall, depressive symptoms, aggression, self-esteem, and pre-incarceration psychological interventions were relevant for both NSSI and SA, whereas pre-incarceration drug use was specific to NSSI (*see* Supplementary Table S1).

Table 4

Psychological variables by NSSI and SA status

Psychological domain	NSSI			SA		
	No	Yes	<i>p</i>	No	Yes	<i>p</i>
Depressive symptoms	7.42 (5.9)	12.46 (7.58)	<.001^b	7.78 (6.16)	13.35 (7.4)	<.001^b
Aggression	73.31 (20.68)	91.8 (20.85)	<.001^c	75.16 (21.38)	89.06 (21.89)	<.001^c
Self-esteem	32.13 (5.29)	29.05 (6.37)	<.001^c	31.74 (5.59)	29.52 (6.69)	.020^b
Drug use (pre-incarceration)						
No	287 (91%)	29 (9%)	<.001^a	293 (93%)	22 (7%)	.074 ^a
Yes	221 (75%)	74 (25%)		264 (78%)	33 (13%)	
Psychiatric stays (pre-incarceration)						
No	456 (89%)	55 (11%)	<.001^a	488 (95%)	24 (5%)	<.001^a
Yes	39 (47%)	44 (53%)		53 (64%)	30 (36%)	

Note. NSSI = non-suicidal self-injury; SA = suicide attempts. Continuous variables are presented as mean (*SD*), and categorical variables as *n* (%). Significant *p* values are shown in bold.

^a χ^2 test. ^b Mann–Whitney *U* test. ^c Independent samples *t*-test.

Discussion

This study addressed the paucity of empirical data on self-harm in Serbian prisons by estimating the prevalence of NSSI and SA and examining their correlates across sociodemographic, institutional, criminogenic, and psychological domains. By exploring these factors, the study aimed to elucidate both individual vulnerabilities and the broader institutional context contributing to self-harm among incarcerated individuals.

The prevalence of self-harm in this sample was comparable to international findings: NSSI was reported by 17% of offenders and SA by 9%, aligning with prior prison studies (Hawton et al., 2014; Favril, 2019). A substantial overlap was observed, as 73% of SA cases also reported NSSI, whereas offenders without NSSI were rarely represented among SA. This further supports the notion that self-harming offenders represent a high-risk subgroup within correctional populations (Castelpietra et al., 2018; Favril et al., 2020).

NSSI and SA in the present sample showed both shared and distinct sociodemographic patterns. Women were significantly more likely than men to report both NSSI (nearly twice as high) and SA (threefold). This contrasts with some studies that found comparable rates of NSSI and SA across genders (Castelpietra et al., 2018; Favril et al., 2020) but aligns with others reporting higher rates of self-harm among women (Hawton et al., 2014). Beyond general risk factors shared with men (e.g., past trauma, substance abuse, psychiatric history), women in correctional settings may face additional vulnerabilities, such as disrupted family relationships or separation from dependent children (Liebling, 1994), which may be compounded by the dual stigma of being both a “failed citizen” and a “failed caregiver” (Ćopić, 2024; Ilijić et al., 2024). The higher prevalence of SA among women also corresponds with findings from a Serbian special prison hospital sample (Stojadinović, 2024).

Age showed differential associations with NSSI and SA. Contrary to prior studies suggesting higher NSSI among younger inmates (Favril, 2019; Lohner & Konrad, 2007), no age association was observed for NSSI. By contrast, SA was more frequent among older offenders, consistent with a cumulative stress or “life-trajectory” perspective, where long sentences, deteriorating health, social isolation, and accumulated losses contribute to hopelessness and suicidal behavior (Barry et al., 2020; Stoliker et al., 2020). Education also demonstrated contrasting associations: lower educational attainment was linked to higher NSSI, while higher education correlated with SA. Although lower education and socioeconomic status are generally associated with more frequent NSSI possibly through limited coping strategies (e.g., Favril et al., 2020), the association between higher education and SA is a novel finding. It may reflect findings in community samples showing that individuals with higher educational achievement are more prone to SA when facing failures, public shame, or a loss of previously high functioning (Pompili et al., 2013).

Marital and parental status were unrelated to either NSSI or SA. While having children does not appear to be associated with self-harm (Favril et al., 2020), some studies have found that being without a partner may increase self-harm in prison (Favril et al., 2020; Zhong, 2021), potentially due to weaker social support networks or heightened isolation. However, such associations are not consistently observed (Blees et al., 2024), and in some contexts, marital status shows no significant effect, as in this study. These inconsistencies may reflect differences in relationship quality, gender, or the moderating influence of prison conditions.

Institutional factors showed broadly similar associations across NSSI and SA, suggesting that restrictive and punitive prison environments are important correlates of self-harm. Greater exposure to institutional misconduct measures, including disciplinary sanctions, solitary confinement, and control or special measures, so prolonged hours locked in cells, lack of visits, and absence of work engagement were all associated with higher rates of self-harm. These findings indicate that punishment, social isolation, and lack of purposeful activity may exacerbate psychological distress and vulnerability to both NSSI and SA (Favril et al., 2020; Međedović et al., 2024; Lohner & Konrad, 2007). Although the associations between visits (for NSSI) and work engagement (for SA) were only marginally significant, the negative trends underscore the importance of maintaining social contact and providing meaningful occupational opportunities. Interestingly, participation in education or training was unrelated to either form of self-harm, suggesting that such activities may not provide the same protective benefits as work engagement. While these associations cannot be interpreted causally, they suggest that self-harm is more likely in environments characterized by restriction and isolation, consistent with the higher prevalence of self-harm in correctional settings compared to community or clinical populations (Brezean et al., 2016).

Criminogenic correlates reveal distinct patterns for NSSI and SA. While violent offenses, assessed risk, and total years of imprisonment were associated with both behaviors, NSSI was particularly linked to indicators of chronic offending and criminal history. Offenders with earlier criminal onset, prior juvenile delinquency, multiple imprisonments, and a greater number of previous offenses were significantly more likely to engage in NSSI. This pattern suggests that NSSI may function as a habitual or learned strategy for managing distress or may reflect general dysregulation and persistent maladaptive coping (Dixon-Gordon et al., 2012; Smith & Kominsky, 2010). In contrast, these indicators were not associated with

SA, which may be less tied to chronic criminality and more to situational or contextual stressors. Supporting this view, SA was more frequent among those serving longer sentences, consistent with heightened perceptions of defeat, entrapment, and hopelessness in custody (Barry et al., 2020; Castelpietra et al., 2018; Favril, 2019).

Psychological factors showed consistent associations with both forms of self-harm. Offenders with NSSI and SA reported higher levels of depressive symptoms, aggression, lower self-esteem, and more frequent prior psychological treatment, reinforcing the view that emotional distress and longstanding mental health problems are central vulnerabilities among self-harming prisoners (Favril et al., 2020; Zhong et al., 2021). Pre-incarceration drug use was more strongly related to NSSI, while only marginally linked to SA. Prior psychological treatment and drug use further indicate vulnerabilities that offenders import into the prison context. Taken together, the co-occurrence of elevated depressive symptoms, aggression, and low self-esteem among self-harming offenders suggests the presence of pervasive distress and may indicate a “cry of pain” (Liebling, 1994). It could be tentatively suggested that psychological pain may manifest externally through aggression and disciplinary infractions or internally through depressive symptoms and self-harming behavior (Drndarević et al., 2021), or a combination of both in the context of deprivation may indicate specific vulnerabilities to maladaptive coping.

Overall, these findings suggest that NSSI and SA share several core vulnerabilities, including psychological distress and restrictive institutional conditions, but also exhibit domain-specific distinctions. NSSI appears more closely linked to chronic offending and substance-related dysregulation, whereas SA is associated with situational and cumulative stressors such as longer sentences, older age, and higher education.

Strengths, Limitations and Future Research Directions

Several limitations should be acknowledged. First, the sample was not fully representative of the broader Serbian prison population, which may limit generalizability. Nevertheless, it included participants from multiple major facilities with varied criminal history, reflecting a broad range of offender experiences. Importantly, the sample was relatively large) and included both male and female offenders, offering insights across diverse criminological profiles that are often overlooked in prior studies focused

on a single sex. Future studies could expand to include other correctional settings, such as juvenile institutions or individuals serving life sentences, to further capture variability across offender groups. Second, the cross-sectional design precludes causal inference. Longitudinal research is needed to clarify temporal links between NSSI and SA and to examine how psychological, criminogenic, and institutional factors interact over time to amplify risk or confer protection. Third, self-harm was assessed with a single binary item rather than specialized instruments, which would allow more detailed evaluation of NSSI frequency, methods, and functions, although this approach is consistent with frequently cited studies in prisoner populations (e.g., Favril, 2019).

Despite these limitations, the study has several notable strengths. To the authors' knowledge, prior empirical research on self-harm in Serbian correctional populations is extremely scarce, with only a few studies examining juvenile offenders (Velimirović & Mihić, 2018), suicide risk in a specialized prison hospital (Stojadinović, 2024), or reporting on administrative data (Dragišić-Labaš, 2018). This study therefore fills a significant gap by simultaneously examining both NSSI and SA across multiple prison facilities. Furthermore, it assessed a comprehensive set of variables, that is, over 30 factors organized into four broad domains (sociodemographic, criminogenic, institutional, and psychological), thus providing a multidimensional perspective on self-harm.

Given that self-harm is a multidetermined phenomenon, future research should continue to explore interactions among psychological, criminogenic, and institutional variables to identify which factors amplify risk or serve protective roles. Overall, despite some methodological constraints, the study contributes to understanding the correlates of NSSI and SA in Serbian prisons, highlighting both shared and distinct pathways and underscoring the importance of multidimensional approaches to self-harm in incarcerated populations.

Conclusion

This study provided an empirical examination of the prevalence and correlates of NSSI and SA in Serbian prisons, identifying both shared and distinct associations across sociodemographic, institutional, criminogenic, and psychological domains.

Self-harming offenders exhibited elevated psychological distress, including higher depressive symptoms, aggression, and lower self-esteem, and were more frequently exposed to restrictive and punitive institutional measures. NSSI was particularly associated with chronic offending and pre-incarceration substance use, whereas SA was more common among older, more educated offenders serving longer sentences, reflecting potential cumulative stress and hopelessness. These findings underscore the multifaceted nature of self-harm in correctional settings and suggest that interventions should address both individual vulnerabilities and environmental conditions. By examining both behaviors simultaneously, the study advances understanding of self-harm in incarceration and offers empirical insights relevant for future research and practical efforts within Serbian prisons.

Acknowledgement

This research was supported by the Science Fund of the Republic of Serbia, Grant No. 7750249, Project title: *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects* (PrisonLIFE).

This work is the result of the engagement of the author in accordance with the Plan and program of the work of the Institute for Criminological and Sociological Research based on contract No. 451-03-136/2025-03/200039 for the year 2025, with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest concerning this article.

References

- Barry, L. C., Coman, E., Wakefield, D., Trestman, R. L., Conwell, Y., & Steffens, D. C. (2020). Functional disability, depression, and suicidal ideation in older prisoners. *Journal of Affective Disorders*, 266, 366–373. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.01.156>
- Blees, A., Jakobowitz, S., Hofer, J., Konrad, N., Krebs, J., & Opitz-Welke, A. (2024). Self-harm among inmates of the Berlin prison system. *Frontiers in Psychiatry*, 15, 1362188. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1362188>
- Brezean, I., Moldovan, H., Ferechide, D., Vilcu, M., & Petrea, S. (2016). Self-harm in the prison system. *Romanian Journal of Legal Medicine*, 24(3), 194–198.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>
- Castelpietra, G., Egidi, L., Caneva, M., Gambino, S., Feresin, T., Mariotto, A., ... & Marzano, L. (2018). Suicide and suicides attempts in Italian prison epidemiological findings from the “Triveneto” area, 2010–2016. *International Journal of Law and Psychiatry*, 61, 6–12. <https://doi.org/10.1016/j.jlpl.2018.09.005>
- Ćopić, S. (2024). Women Crime in Serbia and Social Response. In M. Milićević, I. Stevanović, & Lj. Ilijić (Eds.), *Proceedings of the International Scientific Conference “Life in Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security, and Medical Issues”* (pp. 143–157). Institute for Criminological and Sociological Research.
- Dixon-Gordon, K., Harrison, N., & Roesch, R. (2012). Non-suicidal self-injury within offender populations: A systematic review. *International Journal of Forensic Mental Health*, 11(1), 33–50. <https://doi.org/10.1080/14999013.2012.667513>
- Dragišić-Labaš, S. (2018). Suicidal behavior in prison. *Sociologija*, 60(4), 786–798. <https://doi.org/10.2298/SOC1804788D>
- Drndarević, N., Protić, S., & Mestre, J. M. (2021). Sensory-processing sensitivity and pathways to depression and aggression: The mediating role of trait emotional intelligence and decision-making style—A pilot study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(24), 13202. <https://doi.org/10.3390/ijerph182413202>
- Favril, L. (2019). Non-suicidal self-injury and co-occurring suicide attempt in male prisoners. *Psychiatry Research*, 276, 196–202. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2019.05.017>
- Favril, L., Shaw, J., & Fazel, S. (2022). Prevalence and risk factors for suicide attempts in prison. *Clinical Psychology Review*, 97, 102190. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2022.102190>
- Favril, L., Yu, R., Hawton, K., & Fazel, S. (2020). Risk factors for self-harm in prison: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*, 7(8), 682–691. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30190-5](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30190-5)

- Hawton, K., Linsell, L., Adeniji, T., Sariaslan, A., & Fazel, S. (2014). Self-harm in prisons in England and Wales: an epidemiological study of prevalence, risk factors, clustering, and subsequent suicide. *The Lancet*, 383(9923), 1147–1154. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62118-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62118-2)
- Ilijić, Lj., Pavićević, O., & Milićević, M. (2024). *Well-being in prison: The case of Serbia*. Institute of Criminological and Sociological Research. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.1>
- Ilijić, Lj., Pavićević, O., & Vujičić, N. (2025). *Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života* [Social and Family Contacts of Prisoners and the Quality of Prison Life]. Institute of Criminological Research. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.3>
- Kapur, N., Cooper, J., O'Connor, R. C., & Hawton, K. (2013). Non-suicidal self-injury v. attempted suicide: new diagnosis or false dichotomy? *The British Journal of Psychiatry*, 202(5), 326–328. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.112.116111>
- Klonsky, E. D. & Muehlenkamp, J. J. (2007). Self-injury: A research review for the practitioner. *Journal of Clinical Psychology: In Session*, 63(11), 1045–1056. <https://doi.org/10.1002/jclp.20412>
- Kroenke, K., Spitzer, R. L., & Williams, J. B. (2001). The PHQ-9: validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16(9), 606–613. <https://doi.org/10.1046/j.1525-1497.2001.016009606.x>
- Liebling, A. (1994). Suicide amongst women prisoners. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 33(1), 1–9. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.1994.tb00790.x>
- Lohner, J., & Konrad, N. (2007). Risk factors for self-injurious behaviour in custody: problems of definition and prediction. *International Journal of Prisoner Health*, 3(2), 135–161. <https://doi.org/10.1080/17449200701321654>
- Mededović, J., Drndarević, N., & Ilijić, Lj. (2024). Unfavorable prison social climate links dark tetrad traits with self-reported institutional misconduct. *Personality and Individual Differences*, 227, 112707. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2024.112707>
- Milićević, M., Mededović, J., Ilijić, Lj., Pavićević, O., Vujičić, N., & Drndarević, N. (2024). *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects – PrisonLIFE* [dataset]. Data Center Serbia for Social Sciences. <http://dcs.ien.bg.ac.rs/id/eprint/64>
- Pompili, M., Vichi, M., Qin, P., Innamorati, M., De Leo, D., & Girardi, P. (2013). Does the level of education influence completed suicide? A nationwide register study. *Journal of Affective Disorders*, 147(1–3), 437–440. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.08.046>
- Radanović, A., Kostić, M., Pejović-Milovančević, M., Tošković, O., Videnović, M., Mitković-Vončina, M., ... & Lazarević, L. B. (2022). Nonsuicidal Self-Injury (NSSI) in Serbia: nationally representative sample study. *Psychiatry Research Communications*, 2(3), 100051. <https://doi.org/10.1016/j.psycom.2022.100051>

- Rosenberg, M. (1965). *Rosenberg self-esteem scale (RSES)* [database record]. APA Psyc Tests. <https://doi.org/10.1037/t01038-000>
- Smith, H. P., & Kaminski, R. J. (2010). Inmate self-injurious behaviors: Distinguishing characteristics within a retrospective study. *Criminal Justice and Behavior*, 37(1), 81–96. <https://doi.org/10.1177/0093854809348474>
- Stojadinović, S. (2024). Suicidal Risk in Prisoners with Substance Use Disorders. *Trends in Psychology*, 32(3), 776–785. <https://doi.org/10.1007/s43076-022-00181-8>
- Stoliker, B. E., Verdun-Jones, S. N., & Vaughan, A. D. (2020). The relationship between age and suicidal thoughts and attempted suicide among prisoners. *Health & Justice*, 8(1), 14. <https://doi.org/10.1186/s40352-020-00117-3>
- Velimirović, M., & Mihić, L. (2018). *Samopovređivanje kod adolescenata u korektivnim institucijama: Učestalost i funkcije* [Self-injury among adolescents in correctional institutions: Prevalence and functions; Master's thesis, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet].
- Zhong, S., Senior, M., Yu, R., Perry, A., Hawton, K., Shaw, J., & Fazel, S. (2021). Risk factors for suicide in prisons: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 6(3), e164–e174. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30233-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30233-4)

Samopovređivanje u zatvorima u Srbiji: Korelati nesuicidalnog samopovređivanja i pokušaja suicida*

Nikola Drndarević, Đorđe Volarević & Ljepsava Ilijić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Samopovređivanje, koje obuhvata nesuicidalno samopovređivanje (*Non-Suicidal Self-Injury*, NSSI) i pokušaje suicida (*Suicide Attempts*, SA), visoko je zastupljeno među zatvorskom populacijom, ali do sada nijedno istraživanje nije ispitivalo njihovu povezanost i korelate u zatvorima u Srbiji. Ovo istraživanje obuhvatilo je

* Predloženo citiranje: Drndarević, N., Volarević, Đ., & Ilijić, Lj. (2025). Samopovređivanje u zatvorima u Srbiji: Korelati nesuicidalnog samopovređivanja i pokušaja suicida. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 1–22. <https://doi.org/10.47152/ziksi2025031>

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

609 osuđenih lica iz pet kazneno-popravnih ustanova, a sprovedeno je u okviru nacionalnog projekta PrisonLIFE. Prevalenca NSSI i SA iznosila je 17% i 9%, pri čemu je 73% osoba koje su se samopovređivale takođe prijavilo pokušaj suicida. Korelati su ispitivani kroz četiri domena: sociodemografski (npr. pol, starost, obrazovanje), institucionalni (npr. izolacija, disciplinske mere, produženo vreme provedeno u ćeliji, izostanak poseta, neangažovanost na radu), kriminogeni (npr. nasilna krivična dela, povratništvo, rani početak kriminalne aktivnosti, zloupotreba psihoaktivnih supstanci pre zatvaranja, dužina kazne) i psihološki (npr. depresivna simptomatologija, agresivnost, prethodno psihološko lečenje). NSSI i SA pokazali su značajnu povezanost i zajedničke rizične faktore, naročito unutar psihološkog i institucionalnog domena. NSSI je dodatno povezan sa zloupotrebom droga pre zatvaranja i kriminalnom istorijom (npr. povratništvo, rani početak kriminalne aktivnosti), dok je SA snažnije povezan sa starijom životnom dobi, višim obrazovanjem i dužim trajanjem kazne. Ukupno posmatrano, nalazi ukazuju na značajno preklapanje ova dva oblika ponašanja, ali i na njihove različite obrasce koji sugerišu delimično nezavisne mehanizme.

KLJUČNE REČI: samopovređivanje / nesuicidalno samopovređivanje / pokušaj suicida / osuđena lica / zatvor / Srbija

PRIMLJENO: 29.10.2025.
REVIDIRANO: 21.11.2025.
PRIHVACENO: 24.11.2025.

Appendix

Supplementary Table S1

Group comparisons and effect sizes for NSSI and SA

Variables	NSSI		SA	
	Test statistic (<i>df</i>)	ES	Test statistic (<i>df</i>)	ES
NSSI	-	-	$\chi^2(1) = 163.98^{***}$	$V = .52$
<i>Sociodemographic Variables</i>				
Age	$U = 25413$	$r = .01$	$U = 11106.5^{***}$	$r = .14$
Gender	$\chi^2(1) = 8.72^{**}$	$V = .12$	$\chi^2(1) = 29.13^{***}$	$V = .22$
Education	$\chi^2(3) = 7.68^\dagger$	$V = .12$	$\chi^2(3) = 14.34^{**}$	$V = .16$
Marital status	$\chi^2(2) = 1.53$	$V = .05$	$\chi^2(2) = .63$	$V = .09$
Parental status	$U = 24604.5$	$r = .05$	$U = 13198.5$	$r = .04$
<i>Institutional Variables</i>				
Visits	$\chi^2(1) = 3.81^\dagger$	$V = .08$	$\chi^2(1) = 5.2^*$	$V = .09$
Education/training	$\chi^2(1) = .05$	$V = .01$	$\chi^2(1) = .41$	$V = .03$
Work	$\chi^2(1) = 18.44^{***}$	$V = .18$	$\chi^2(1) = 3.6^\dagger$	$V = .08$
More than 6 hours in cell	$\chi^2(1) = 26.89^{***}$	$V = 2.1$	$\chi^2(1) = 11.36^{***}$	$V = 1.4$
Solitary confinement	$U = 17894^{***}$	$r = .30$	$U = 11831^{***}$	$r = .16$
Disciplinary measure	$U = 17648^{***}$	$r = .24$	$U = 10983^{***}$	$r = .16$
Safety measure	$U = 16367^{***}$	$r = .36$	$U = 9821.5^{***}$	$r = .26$
Special measure	$U = 16688^{***}$	$r = .28$	$U = 11246.5^{***}$	$r = .16$
Control measure	$U = 19910.5^{***}$	$r = .27$	$U = 13411^{**}$	$r = .11$
<i>Criminogenic Variables</i>				
Violent offense	$\chi^2(1) = 4.64^*$	$V = .09$	$\chi^2(1) = 7.92^{**}$	$V = .11$
First time in prison	$\chi^2(1) = 17.7^{***}$	$V = .17$	$\chi^2(1) = .15$	$V = .02$
Years in prison (total)	$\chi^2(4) = 32.67^{***}$	$V = .24$	$\chi^2(4) = 14.39^{**}$	$V = .16$
Earlier prison sentence	$\chi^2(1) = 9.36^{**}$	$V = .13$	$\chi^2(1) = .0$	$V = .00$
Juvenile delinquency	$\chi^2(1) = 8.14^{**}$	$V = .13$	$\chi^2(1) = .05$	$V = .01$
Number of times in prison	$t(289) = -3.22^{***}$	$d = .44$	$t(289) = -1.39$	$d = .28$
Previous offenses (number)	$U = 16736^{***}$	$r = .13$	$U = 4849$	$r = .07$
Age first convicted	$U = 8823^{**}$	$r = .19$	$t(584) = -.41$	$d = .06$
Sentence length (months)	$t(607) = -1.2$	$d = .05$	$U = 11517.5^{**}$	$r = .08$
Degree of risk	$t(408) = -6.62^{***}$	$d = .90$	$t(410) = -3.31^{***}$	$d = .56$
Degree of recidivism	$t(408) = -6.37^{***}$	$d = .86$	$t(410) = -2.97^{**}$	$d = .51$
<i>Psychological Variables</i>				
Depressive symptoms	$U = 14377^{***}$	$r = .25$	$U = 7589^{***}$	$r = .22$
Aggression	$t(565) = -7.98^{***}$	$d = .89$	$t(565) = -4.34^{***}$	$d = .65$
Self-esteem	$t(569) = 5.02^{***}$	$d = .56$	$U = 10038.5^*$	$r = .10$
Drug use (pre-incarceration)	$\chi^2(1) = 27.55^{***}$	$V = .21$	$\chi^2(1) = 3.18^\dagger$	$V = .07$
Psych. stays (pre-incarceration)	$\chi^2(1) = 91.76^{***}$	$V = .39$	$\chi^2(1) = 85.65^{***}$	$V = .38$

Note. NSSI = non-suicidal self-injury; SA = suicide attempts; ES = effect size; χ^2 = chi-square; U = Mann-Whitney U ; t = independent samples t -test; V = Cramer's V ; r = rank-biserial correlation; d = Cohen's d .

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$. $^\dagger p < .10$.

U susret pravnoj reformi u oblasti dobrobiti životinja u Republici Srbiji

Natalija M. Živković¹

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Zaštita dobrobiti životinja u Republici Srbiji uspostavljena je 2009. godine donošenjem Zakona o dobrobiti životinja, dok je još 2006. godine u Krivični zakonik uvedeno krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja. U praksi su najugroženije napuštene životinje, čija zakonska zaštita često ostaje “mrtvo slovo” na papiru. U radu se polazi od teze da su pojedine zakonske i podzakonske odredbe iz oblasti zaštite dobrobiti životinja teško primenljive u praksi, kao i da postoji izražen izostanak volje nadležnih organa da preduzmu odgovarajuće mere. Cilj rada je preispitivanje postojećih zakonskih rešenja u oblasti dobrobiti životinja u Republici Srbiji sa posebnim osvrtom na napuštene životinje, te ukazivanje na necelishodne odredbe, loša zakonska rešenja i propuste zakonodavca. Kroz analizu više zakona i pravilnika, identifikuju se odredbe koje nisu delotvorne, uz odgovarajuća obrazloženja i predlog niza konkretnih izmena i dopuna zakonskih i podzakonskih akata.

KLJUČNE REČI: dobrobit životinja / napuštene životinje / zakonske izmene / neprimena zakona / ubijanje i zlostavljanje životinja

Korespondencija: nataly.zivkovic@gmail.com

¹ ORCID <https://orcid.org/0009-0001-7298-1712>

Uvod

Dobrobit životinja u Republici Srbiji regulisana je 2009. godine donošenjem Zakona o dobrobiti životinja – ZDŽ. Životinjama je, pored toga, obezbeđena i krivičnopravna zaštita i to kroz krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja, koje je uvedeno još 2006. godine u okviru člana 269 Krivičnog zakonika.² Pojedini aspekti dobrobiti životinja uređeni su i Zakonom o veterinarstvu, Zakonom o zaštiti prirode i brojnim pravilnicima donetim na osnovu ZDŽ. Ukoliko se Zakon o dobrobiti životinja uporedi sa propisima drugih zemalja u ovoj oblasti, može se steći utisak da domaći pravni okvir ne zaostaje po pitanju nominalnog nivoa zaštite koji pruža. Međutim, reč je o jednom od retkih zakona koji ni 16 godina nakon stupanja na snagu nije doživeo izmene niti dopune. Iako to na prvi pogled može ukazivati na njegov kvalitet i postojanost, zapravo se radi o zakonu koji se u praksi u velikoj meri ne primenjuje. Naime, ukoliko se zakon ne primenjuje, ne mogu ni postojati konkretni problemi u njegovoj primeni koji bi inicirali neophodne izmene i dopune (Bajović, 2023a).

Međutim, iako normativni okvir formalno obezbeđuje relativno sveobuhvatan nivo zaštite životinja, stvarnost ukazuje na znatno drugačiju praksu. Uslovi u kojima životinje obitavaju, bilo da je reč o farmskim životinjama, životinjama u zoološkim vrtovima, kućnim ljubimcima ili životinjama u odgajivačnicama, u mnogim slučajevima su ispod zakonom propisanih standarda i mogu se oceniti kao nehumani. Posebnu zabrinutost izaziva stanje u prihvatilištima za napuštene životinje, koja umesto da predstavljaju mesta zaštite i oporavka, sve češće bivaju opisivana kao „logori“ (više o tome Bajović, 2024b; Živković, 2024a). Prema istraživanjima sprovedenim pre 15 godina, u Srbiji je bilo oko 708.000 napuštenih pasa, uz još veći broj napuštenih mačaka (Stojanović, 2011).

² Krivično delo se prvobitno zvalo *ubijanje i mučenje životinja* da bi kasnije naziv bio izmenjen. U teoriji je sporno ko je objekt krivičnopravne zaštite krivičnog dela ubijanje i zlostavljanje životinja. Pojedini autori smatraju da su ovim krivičnim delom zapravo zaštićena osećanja ljudi prema životinjama (Stojanović, 2018), drugi smatraju da krivičnopravnu reakciju treba ograničiti samo na ubijanje, povređivanje, mučenje i zlostavljanje onih životinja koje mogu, tj. za koje je naučno utvrđeno da mogu da osećaju ozlede ili mučenja (Lazarević, 2006). Nama se čini da je zakonska odredba jasna i da nedvosmisleno proističe da se štiti životinja kao živo biće, kao i da iz zakonske formulacije nije vidljiva intencija zakonodavca da kroz ovo krivično delo zaštiti osećanja ljudi. V. Bajović smatra da objekt krivičnopravne zaštite kod ovog dela ne treba tumačiti samo kao „osećanja ljudi prema životinjama“, već kao nužnost da se zaštita pruži svim živim bićima, sastavnim delovima biosfere, koji raspolažu jednakim pravom na život kao i čovek (2023b).

Danas se procenjuje da je taj broj dodatno porastao³, pri čemu napuštene životinje i dalje predstavljaju najčešće žrtve ubijanja, povređivanja, mučenja i zlostavljanja od strane ljudi.⁴ I pored činjenice da se ovi zločini broje u hiljadama, broj osuđujućih presuda ostaje izuzetno nizak. Za krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja, u periodu od 2006–2023. godine, izrečeno je svega 408 osuda (Živković, 2024a; RZS, 2024b; RZS, 2024a). Kada je reč o prekršajima iz Zakona o dobrobiti životinja, do kraja 2022. godine evidentirano je tek 263 osuđujuće presude (Živković, 2024a). U čak 60,38% slučajeva (224 od 371 osuđujuće presude), krivični postupci su okončani izricanjem uslovne osude ili sudske opomene, umesto kazne, što ukazuje na izrazito blagu sudsku praksu (Živković, 2024a; RZS, 2024b).

S obzirom na ovakvo stanje, posebno u pogledu velikog broja napuštenih pasa i mačaka, koji su neretko žrtve ubijanja i zlostavljanja, te imajući u vidu da postojeća zakonska rešenja nisu dala očekivane rezultate, u nastavku rada biće predložene konkretne izmene relevantnih zakona i podzakonskih akata. Cilj ovih izmena jeste unapređenje položaja napuštenih životinja, ali i jačanje sistema zaštite životinja uopšte.

Krivični zakonik

Krivični zakonik članom 269 propisuje krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja. Za osnovni oblik dela propisana je novčana kazna ili kazna zatvora do 2 godine, a za teži oblik, koji se odnosi na veći broj životinja ili na životinju koja pripada posebno zaštićenoj životinjskoj vrsti, novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine. Za poseban oblik dela, koji se odnosi na borbe životinja, propisana je kumulativno novčana kazna i kazna zatvora od 6 meseci do 3 godine. Dakle, iako se radi o krivičnom delu kojim se ugrožava život i telesni integritet živog bića, propisane kazne su relativno blage.

³ Od samo jedne napuštene ženke psa, za šest godina, razmnožavanjem njenih potomaka, na svet dođe oko 67.000 pasa. Slična statistika važi i za mačke (Feniks, n.d.).

⁴ Organizaciji za poštovanje i brigu o životinjama – ORKA je u periodu od 2006-2018. godine prijavljeno 6.500 slučajeva zlostavljanja i ubijanja životinja koje je stručno obradila i analizirala. ORKA je utvrdila da je najčešće prisutno fizičko zlostavljanje životinja (52%), zatim zanemarivanje (32%), psihičko zlostavljanje (13%) i na kraju hordašenje (2%) i seksualno zlostavljanje životinja (1%) (ORKA, n.d.). U istom periodu, podnete su 2.024 krivične prijave za krivično delo ubijanje i zlostavljanje životinja, dok su mnogi slučajevi ostali neprijavljeni (Živković, 2024a).

Posebnu zabrinutost izaziva kaznena politika sudova u Republici Srbiji u ovakvim slučajevima. Do kraja 2023. godine, osuđujućom presudom osuđeno je 371 punoletnih učinilaca krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, od čega je samo njih 33 osuđeno na kaznu zatvora i troje na kaznu kućnog zatvora. Pri tome, samo 5 puta je izrečena kazna zatvora koja se nalazi u rasponu od 6–12 meseci i samo jednom je izrečena kazna zatvora koja se nalazi u rasponu od 2–3 godine. Novčana kazna je izrečena 104 puta kao glavna kazna. Kazna rada u javnom interesu je izrečena 2 puta. Najčešće su umesto kazne izricane mere upozorenja uslovna osuda i sudska opomena i to u 224 od 371 osuđujuće presude. Pored toga, sud je 5 učinilaca oglasio krivim, a oslobodio od kazne, što znači da ukupno 61,72% osuđenih lica nije kažnjeno (Živković, 2024a; RZS, 2024b). Ilustracije radi, navodimo opis dela za koje je učinilac prošao “nekažnjeno”: Okrivljenom koji je mučio i ubio psa rase terijer, nepoznatog vlasnika, tako što mu je u dvorištu porodične kuće sekirom odsekao noge, a zatim tupim delom sekire smrskao glavu, izrečena je uslovna osuda na kaznu zatvora u trajanju od 4 meseca.⁵

Uzimajući u obzir da su žrtve ovog krivičnog dela živa bića sposobna da osećaju bol, patnju, strah i stres, kao i činjenicu da je nasilje nad životinjama jedan od prvih pokazatelja poremećaja ličnosti koji često prethodi nasilnom ponašanju prema ljudima (više o tome Živković, 2024a; Živković, 2024b), da u svetu postoji izražen trend pooštavanja kaznene politike u odnosu na ovakve oblike ponašanja i da je kaznena politika u Republici Srbiji suviše blaga, neophodno je izvršiti odgovarajuće zakonodavne izmene.

Primeru radi, navodimo sledeća uporednopravna rešenja u pogledu kažnjavanja za ubijanje i zlostavljanje životinja. U Turskoj je zaprećena kazna zatvora od šest meseci do četiri godine, bez mogućnosti izricanja novčane kazne. U Ujedinjenom Kraljevstvu, Rusiji, Irskoj, Indiji, kao i u brojnim državama SAD: Distriktu Kolumbija, Floridi, Džordžiji, Njujorku, Vašingtonu i drugim, maksimalna kazna iznosi pet godina zatvora. U Alabami, Teksasu i Luizijani kazna u određenim slučajevima može iznositi i do 10 godina zatvora. Pri tome, u mnogim državama SAD propisana je različita kazna za isto delo, zavisno od toga da li je učinilac povratnik. I u Grčkoj, u određenim slučajevima može biti izrečena kazna zatvora do 10 godina, a u nekim okolnostima novčana kazna može iznositi 30.000–

⁵ Presuda Osnovnog suda u Požegi br. K 115/16 od dana 17.11.2016. godine. Druge osude videti kod Živković, 2024a.

50.000 evra. U Španiji nisu propisane stroge zatvorske kazne, ali su novčane kazne visoke i za teške prekršaje protiv životinja iznose 50.001–200.000 evra. U Švajcarskoj je za nasilje nad životinjama zaprećena kazna zatvora do tri godine, dok novčana kazna zavisi od prihoda koje ima učinilac i bar teorijski može iznositi i preko jedan milion švajcarskih franaka (Živković, 2024b).

U Republici Srbiji, za osnovni oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, predlažemo uvođenje kumulativne kazne, tj. novčane kazne i kazne zatvora u trajanju do 5 godina. Kada je reč o težem obliku dela, koji se odnosi na veći broj životinja ili životinju koja pripada posebno zaštićenim vrstama, trebalo bi predvideti strožu kaznu, takođe kumulativno propisanu novčanu kaznu i kaznu zatvora u trajanju do 8 godina. U slučaju posebnog oblika dela, koji se odnosi na borbe životinja, predlaže se zadržavanje kumulativnog sankcionisanja, ali uz pooštavanje zatvorske kazne, koja bi iznosila od jedne do deset godina.

Takođe, preporučuje se uvođenje blažeg oblika ovog krivičnog dela, koji bi obuhvatao zanemarivanje životinja, imajući u vidu njegovu učestalost i posledice po dobrobit životinja. Lakši oblik ovog krivičnog dela mogao bi biti normiran kao poseban stav u okviru člana 269 KZ, a njegova formulacija mogla bi da glasi: *Ko zanemaruje životinju uskraćivanjem hrane ili vode, onemogućavanjem kretanja suprotno propisima ili je na drugi način duže vreme izlaže stanju patnje, kazniće se novčanom kaznom i zatvorom do tri godine.*

U Krivični zakonik trebalo bi uvrstiti i poseban član 269a, koji bi se odnosio na napuštanje životinja, s obzirom na učestalost ove pojave, kao i ozbiljne posledice koje ona izaziva po dobrobit životinja, uključujući patnju, izloženost opasnosti i ugroženost života. Pored toga, napuštanje životinja ima i značajne negativne posledice po društvo u celini, budući da jedinice lokalne samouprave - JLS, gradovi i opštine, snose troškove zbrinjavanja napuštenih životinja i potencijalne odštete u slučajevima kada životinje izazovu povredu građana.⁶ U važećem zakonodavstvu Republike Srbije, napuštanje životinja je inkriminisano kao prekršaj Zakonom o dobrobiti životinja i za fizička lica je propisana novčana kazna u rasponu od 5.000-50.000 dinara. Ipak, analiza primene ove odredbe u praksi pokazuje njenu ograničenu delotvornost. Do kraja 2022. godine doneto je svega nekoliko presuda za navedeni prekršaj, a uvid u četiri dostupne

⁶ Detaljnije o problemu napuštenih životinja vidi Bajović, 2024b; Živković, 2024a; Živković, 2025a.

presude pokazuje da su izrečene kazne bile izuzetno blage: u jednom slučaju sudska opomena, u dva slučaja novčana kazna od 5.000 dinara i u jednom slučaju kazna od 6.000 dinara (Živković, 2024a). S obzirom na navedeno, član 269a našeg KZ bi mogao da glasi: *1) Ko napusti kućnog ljubimca, domaću životinju ili odgojenu divlju životinju sa ciljem da je se trajno reši, kazniće se novčanom kaznom i zatvorom do 3 godine. 2) Ako je delom iz stava 1 ovog člana prouzrokovana smrt životinje ili je napušten veći broj životinja, učinilac će se kazniti novčanom kaznom i zatvorom do pet godina.*

U prilog predloženom govore i uporednopravna rešenja. Čin napuštanja životinja je u pojedinim evropskim zemljama prepoznat kao ozbiljan delikt, pa je u skladu sa tim i sankcionisan. Primera radi, u francuskom pravu napuštanje životinja sankcionisano je kao krivično delo kaznom zatvora do dve godine i novčanom kaznom do 30.000 evra. U Italiji, ko napusti kućnog ljubimca biće kažnjen kaznom zatvora do godinu dana ili novčanom kaznom od 1.000–10.000 evra (čl. 727-bis. Krivični zakonik). U Velikoj Britaniji je napuštanje domaćih životinja, tj. kućnih ljubimaca kažnjivo kaznom zatvora do 51 nedelje ili novčanom kaznom do 20.000 funti. U Švajcarskoj je čin napuštanja životinje nezakonit, te ako se utvrdi da je takvo delo učinjeno sa umišljajem, propisana je novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. U Nemačkoj je čin napuštanja životinje kažnjiv novčanom kaznom u iznosu do 25.000 evra. U Hrvatskoj je za napuštanje životinje zaprećena kazna zatvora do godinu dana, a ako je napuštanjem prouzrokovana smrt životinje ili se radi o većem broju životinja propisana je kazna do dve godine zatvora (čl. 205.a Kazneni Zakon). U Bosni i Hercegovini je zaprećena novčana kazna 30–10.000 konvertibilnih maraka. Posebno uzoran primer visokih kazni za napuštanje životinja je Grčka, gde se za napuštanje novorođenčadi životinje može izreći kazna do 10 godina zatvora, kao i novčana kazna 30.000–50.000 evra, dok se za napuštanje životinje koja nije novorođenče može izreći novčana kazna 5.000–15.000 evra za svaku napuštenu životinju (čl. 34 st. 2 u vezi čl. 24 st. 1 tač. b, i čl. 35 tač. 43 i 44 Zakona o dobrobiti životinja). Očigledno grčki zakonodavac napuštanje novorođenčadi životinje izjednačava sa ubijanjem životinje jer za ta dva dela propisuje istu kaznu (Živković, 2024a).

Krivični zakonik bi, pored već predloženih izmena, trebalo dopuniti i uvođenjem novog krivičnog dela koje bi se odnosilo na zaštitu divljih životinja i životinja koje pripadaju zaštićenim vrstama, s ciljem sprečavanja njihovog nedozvoljenog posedovanja, držanja, uvoza, izvoza

i trgovine. Ovakva odredba bi doprinela usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima iz Direktive EU 2024/1203 o zaštiti životine sredine i obavezama proisteklim iz Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (*CITES*). Direktiva propisuje da se navedena zabranjena ponašanja moraju sankcionisati kaznom zatvora do tri godine ili strožom kaznom, što implicira da ta dela moraju biti propisana kao krivična dela. U praksi, navedene radnje se podvode pod različita krivična dela, poput nedozvoljene trgovine (čl. 235 KZ), krijumčarenja (čl. 236 KZ), zatim uništenja, oštećenja, iznošenja iz zemlje i unošenja u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (čl. 265 KZ). Međutim, ova krivična dela često se pokazuju kao neadekvatna za efikasno suzbijanje ove vrste kriminaliteta (više o tome Bajović, 2024a; Živković, 2025b). Kriminalizacijom ovakvog ponašanja kroz posebno krivično delo, pružila bi se efikasnija zaštita ugroženih i strogo zaštićenih vrsta, doprinelo bi se očuvanju ekološke ravnoteže, ali i suzbijanju crnog tržišta i organizovanog kriminala povezanog sa ilegalnom trgovinom divljim životinjama.

S obzirom na to da su životinje, žrtve krivičnih dela, često u vlasništvu učinioaca, da učinilac nakon izvršenja dela lako može nabaviti nove životinje, te da se učinioци ovakvih dela često javljaju kao povratnici, neophodno je da se Krivičnim zakonikom propišu mere bezbednosti oduzimanja životinja i zabrana nabavljanja i držanja životinja. Iako su ovakve mere već predviđene Zakonom o dobrobiti životinja kao upravne mere koje može izreći veterinarski inspektor, one ne mogu biti izrečene u prekršajnom postupku jer nisu propisane kao mere koje može izreći sud (Vuković, 2015). U praksi "krivični" sudovi ponekad primenjuju meru bezbednosti oduzimanja predmeta kako bi oduzeli životinju žrtvu, međutim ova mera je neadekvatna (Živković, 2024a). Prvo, zato što životinje ne mogu biti tretirane kao predmeti i drugo, jer se navedena mera može primeniti samo na predmete koji su nastali izvršenjem krivičnog dela, koji su korišćeni pri izvršenju ili su bili namenjeni za njegovo izvršenje, što u ovakvim slučajevima najčešće nije ispunjeno. Zbog svega navedenog, a u cilju zaštite dobrobiti životinja, u Krivičnom zakoniku bi, u okviru mera bezbednosti, trebalo izričito propisati dve mere: meru oduzimanja životinja i meru zabrane nabavljanja i držanja životinja.

Zakon o dobrobiti životinja

U Zakonu o dobrobiti životinja neophodno je izvršiti niz izmena, a kao prioritet se nameće potreba za drugačijim normativnim uređenjem pojedinih aspekata koji se odnose na napuštene životinje. U nastavku će biti sistematski, po članovima, predstavljene izmene koje je potrebno sprovesti.

Počevši od definicije *životinje* iz člana 5 st. 1 tač. 13, potrebno je izvršiti izmenu tako da se zakonski obuhvate ne samo kičmenjaci, već i beskičmenjaci koji su sposobni da osećaju bol, patnju, strah i stres. Ključni kriterijum za primenu zakona treba da bude sposobnost osećanja, a ne biološka klasifikacija. Iako većinu beskičmenjaka čine morske vrste koje ljudi često ne primećuju niti emotivno doživljavaju, primer kuvanja živog jastoga, koji se ubacuje u prokuvanu vodu zarad ukusnijeg jela, ipak kod mnogih izaziva snažne emocionalne reakcije (Hughes & Meyer, 2000).

Definiciju iz člana 5 st. 1 tač. 33 potrebno je izmeniti tako da *odgajivačnica za životinje* označava svaki objekat namenjen reprodukciji životinja, bez obzira na komercijalnu svrhu, imajući u vidu predlog zabrane reprodukcije kućnih ljubimaca koji je predviđen u nastavku tekstu.

U članu 15, koji se odnosi na lišavanje života životinja, neophodno je brisati tačku 6 stava 1, kojom se dozvoljava eutanazija životinje koja se navodno ne može prilagoditi uslovima smeštaja, a čije bi puštanje na slobodu predstavljalo opasnost za ljude, druge životinje ili životnu sredinu. Ova odredba otvara širok prostor za zloupotrebe, naročito u državnim azilima, gde se često pod izgovorom agresivnosti eutanazira veliki broj pasa. Čak i uz eventualnu dopunu kojom bi se preciziralo koliko puta životinja mora promeniti smeštaj i koliko dugo u njemu treba da boravi pre nego što se zaključi da se ne može prilagoditi, u praksi bi se takva odredba i dalje mogla zloupotrebljavati kroz formalna premeštanja i lažne nalaze, što bi ponovo dovelo do neopravdane eutanazije.

Sledeći primeri iz prakse jasno ukazuju na navedenu zloupotrebu normi. Azil „Naš dom“ iz Požege je u periodu 01.01.2020–26.07.2022. godine sa ulice uhvatio 2.561 psa. U istom periodu je život u tom azilu izgubilo 2.778 pasa (2.070 eutanaziranih i 708 uginulih pasa), dok je samo 36 pasa sterilisano, vakcinisano i čipovano i isto toliko je udomljeno. Zatim, u periodu 01.01.2019–31.10.2023. godine, u azilu JP „Kikinda“ uhvaćen je 3.901 pas, a uginulo je ili eutanazirano 2.142 pasa, u azilu JKP „Čistoća i zelenilo“ Zrenjanin uhvaćeno je 4.804 pasa, a uginulo je ili

eutanazirano 2.904 pasa, u azilu JP „Komunalac“ Pirot uhvaćeno je 1.111 pasa, a uginulo je ili eutanazirano 814 pasa, u azilu JKP „Čistoća“ Sombor uhvaćeno je 458 pasa, a uginulo je ili eutanazirano 235 pasa (Živković, 2024a).⁷

U član 53, koji uređuje obaveze vlasnika prema kućnim ljubimcima, trebalo bi uvrstiti odredbu kojom se propisuje da lice koje drži više od 20 životinja, pasa i mačaka, mora ispunjavati uslove predviđene članom 61 ZDŽ i da mora biti registrovano kao prihvatilište za životinje. Ovakva zakonska intervencija je neophodna radi jasnog razgraničenja između pojedinačnog držanja kućnih ljubimaca i zbrinjavanja većeg broja životinja, što zahteva posebne prostorne, tehničke i veterinarske uslove. Ovom odredbom bi se takođe onemogućilo da jedinice lokalne samouprave samostalno propisuju različita ograničenja u pogledu broja kućnih ljubimaca koje jedno lice može držati, što je u praksi česta pojava. Iz ove odredbe bi jasno proizlazilo da je dozvoljeno držanje do 20 kućnih ljubimaca, čime bi se obezbedila pravna ujednačenost i sprečilo arbitrarno ograničavanje prava vlasnika na teritorijalnom nivou.⁸

U član 54, koji propisuje obavezu organa jedinica lokalne samouprave da donesu programe kontrole i smanjenja populacije napuštenih pasa i mačaka, neophodno je uneti dodatni stav kojim se precizira da se ti programi moraju zasnivati na sprovođenju sistemske sterilizacije, odnosno kastracije napuštenih pasa i mačaka, njihovom trajnom obeležavanju i vraćanju na mesto sa kog su preuzeti.⁹ Dosadašnja praksa je pokazala da je jedino dosledna i masovna sterilizacija, uz mere za sprečavanje napuštanja, efikasna u smanjenju populacije napuštenih životinja. Istraživanja u pogledu primene “uhvati-steriliši-pusti” programa su pokazala da je doprineo stabilizaciji i smanjenju broja pasa na ulicama na onom području gde je primenjen, da su ti psi nakon sterilizacije imali zdraviji život, da su bili socijalizovaniji i da je bilo manje agresivnih pasa (Jackman & Rowan, 2007; Reece et al., 2013). Suprotno tome, eutanazija kao metod kontrole brojnosti nije samo krajnje neetična i moralno neprihvatljiva, već je i u suprotnosti sa važećim standardima i zakonodavstvom Evropske unije.

⁷ Svi navedeni podaci su pribavljeni putem zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.

⁸ Ovakvo zakonodavno rešenje sadrži i hrvatski Zakon o zaštiti životinja (čl. 55 st. 3).

⁹ Takvo rešenje predviđa Program kontrole i smanjenja populacije napuštenih pasa i mačaka na teritoriji grada Beograda, <https://www.veterinabeograd.rs/folder/program-kontrole-i-smanjenja-populacije-napustenih-pasa.pdf>, 31.07.2025.

Stav 1 člana 55 potrebno je izmeniti tako da jasno i nedvosmisleno propiše obavezu vlasnika kućnih ljubimaca, pasa i mačaka, da ih trajno obeleže mikročipom i registruju na svoje ime, u skladu sa posebnim pravilnikom. Na taj način se obaveza čipovanja kućnih ljubimaca ne bi više regulisala upućivanjem na zakon iz oblasti veterinarstva, već bi bila neposredno utvrđena samim tekstom zakona. Takođe je neophodno dopuniti kaznene odredbe, uvođenjem fiksne novčane kazne u iznosu koji je dovoljno visok da deluje preventivno, što bi omogućilo izricanje prekršajnog naloga, odnosno kažnjavanje bez vođenja prekršajnog postupka.¹⁰ Na taj način bi se obezbedila daleko veća efikasnost u sankcionisanju nepoštovanja obaveze obeležavanja i registracije kućnih ljubimaca, što bi doprinelo suzbijanju napuštanja životinja u praksi (tako i Bajović, 2024b).

Član 56 koji omogućava reprodukciju kućnih ljubimaca od strane vlasnika treba suštinski izmeniti, jer u praksi doprinosi kontinuiranom povećanju broja napuštenih pasa i mačaka, s obzirom na to da se štenci iz legla koji ne budu prodati ili udomljeni, često izbacuju na ulicu. Umesto toga, potrebno je propisati potpunu zabranu reprodukcije kućnih ljubimaca van odgajivačnica upisanih u registar Uprave za veterinu. Svi vlasnici i držaoci kućnih ljubimaca trebalo bi da budu zakonski obavezani da izvrše sterilizaciju ili kastraciju svojih pasa i mačaka najkasnije do navršenih godinu i po dana, odnosno u roku od četiri meseca od kupovine ili udomljavanja ako je životinja starija. Izuzeci bi bili dozvoljeni isključivo u slučajevima kada bi sterilizacija ugrozila zdravlje životinje, što bi se dokazivalo odgovarajućim veterinarskim izveštajem, koji bi se dostavljao Centralnom registru kućnih ljubimaca, čije osnivanje mora biti zakonski uređeno. U takvim slučajevima, vlasnici su dužni da preduzmu mere za sprečavanje razmnožavanja onemogućavanjem fizičkog kontakta mužjaka i ženke i primenom kontraceptivnih sredstava, kao i da na svakih šest meseci dostavljaju potvrdu da životinja nije bila bremenita. Ovakva izmena predstavljala bi ključni korak ka uspostavljanju efikasne kontrole populacije i sistemskog rešavanja problema napuštenih životinja.

Uporednopravno posmatrano, obaveznu sterilizaciju vlasničkih životinja pronalazimo, primera radi, u grčkom i španskom pravu. Grčki Zakon o dobrobiti životinja propisuje da vlasnik mora da sterilise svog ljubimca, ako je u pitanju pas ili mačka, u roku od šest meseci od datuma

¹⁰ Paralele radi, u Grčkoj kazna za nečipovanje psa ili mačke iznosi 3.000 evra (Živković, 2024a).

nabavke ako je životinja starija od jedne godine, a u slučaju nabavke životinje mlađe od jedne godine sterilizacija mora da se izvrši u prvih šest meseci nakon navršene prve godine života. Sterilizacija nije obavezna za životinje za koje je poslat uzorak genetskog materijala (DNK) u laboratoriju za skladištenje i analizu genetskog materijala za domaće životinje. Dakle, vlasnik može da bira da li će da sterilise psa, odnosno mačku ili će da pošalje DNK uzorak životinje. U slučaju da vlasnik ne sterilise svog kućnog ljubimca ili ne pošalje DNK uzorak u navedenu laboratoriju, kazniće se novčanom kaznom u iznosu od 1.000 evra, a vlasniku će se dati rok od tri meseca da se izvrši sterilizacija ili da se pošalje uzorak genetskog materijala kućnog ljubimca. Ako se i ovaj rok propusti, novčana kazna se izriče ponovo (čl. 9 st. 1 tač. a, čl. 35 st. 1 tač. 17 ZDŽ). *Ratio legis* ovakvog rešenja je da ako vlasnik napusti životinju, ona ne može da se razmnožava na ulici jer je sterilisana, a ako nije sterilisana moći će uz pomoć DNK analize da se utvrdi kome pripada životinja kao i štenci, odnosno ko je učinilac dela. Vlasnici pasa ili mačaka mogu da reprodukuju kućnog ljubimca jednom u njegovom životu, po prethodno dobijenom odobrenju petočlane komisije za praćenje operativnog programa upravljanja domaćim životinjama lualicama i sprečavanje pojave novih životinja lualica. Vlasnici takođe moraju da obaveste komisiju o porođaju i brizi o novorođenim životinjama (čl. 8 st. 4 ZDŽ). Kršenje navedenih odredbi o reprodukciji kućnih ljubimaca pasa i mačaka zaprečeno je novčanom kaznom u iznosu od 3.000 evra (čl. 35 st. 1 tač. 6 ZDŽ). Sa druge strane, u Španiji je zabranjeno uzgajanje odnosno razmnožavanje kućnih ljubimaca, osim za osobe koje su za delatnost uzgoja kućnih ljubimaca upisane u odgovarajući registar (čl. 26 st. 1 tač. d, čl. 27 st. 1 tač. k Zakona o zaštiti prava i dobrobiti životinja). Španski Zakon o zaštiti prava i dobrobiti životinja je takođe propisao da sve mačke moraju biti sterilisane pre nego što napune šest meseci starosti, osim onih koje su upisane u registar odgajivača kućnih ljubimaca (čl. 26 st. 1 tač. i) (Živković, 2024a).

Alternativno, navedeni problem moguće je rešiti tako što bi se propisalo da porez na kućnog ljubimca plaća samo vlasnik koji nije izvršio sterilizaciju psa ili mačke, s obzirom na potencijalnu mogućnost da će životinju koristiti u komercijalne svrhe. Ovakva mera imala bi podsticajni karakter, jer bi motivisala vlasnike da dobrovoljno pristupe sterilizaciji svojih ljubimaca.

Članom 56a trebalo bi propisati da reprodukcija pasa i mačaka može biti dozvoljena isključivo odgajivačnicama koje su upisane u registar Uprave za veterinu, pri čemu bi reprodukcija bila strogo ograničena.

Trebalo bi zabraniti da ženka ima više od četiri legla tokom života, da se ne sme pariti nakon što navrší osam godina i da ne sme imati više od jednog legla godišnje. Pozitivan primer u smislu zaštite životinja koje služe za razmnožavanje, uporednopravno posmatrano, nalazimo u Grčkoj. Grčki zakonodavac je propisao da jedna ženka domaće životinje ne sme da se koti više od šest puta ukupno u životu, ne sme da se koti posle devete godine starosti, kao ni da se pari pre nego što prođe devet meseci od njenog poslednjeg legla (čl. 8 st. 7 i 8 ZDŽ). Za kršenje navedenih zabrana propisana je novčana kazna u iznosu od 2.000 evra za prvu životinju, a za svaku narednu kazna se uvećava za 10% (čl. 35 st. 1 tač. 8 i 9 ZDŽ) (Živković, 2024a).

Odgajivačnicama bi trebalo da bude naloženo da svaki graviditet, porođaj i broj mladunaca blagovremeno prijave Upravi za veterinu. Istim članom treba zabraniti da udruženja i institucije nadležne za izdavanje rodovnika, izdaju rodovnik ukoliko odgajivačnica nije upisana u registar Uprave za veterinu i nije prijavila graviditet, porođaj i broj mladunaca. Takođe, trebalo bi zabraniti izdavanje većeg broja rodovnika od prijavljenog broja štenaca ili mačića Upravi za veterinu, kao i izdavanje rodovnika za životinje koje nisu vakcinisane i trajno obeležene.

Članom 56b trebala bi dodatno da se reguliše odgovornost odgajivačnica za zdravlje, život i dobrobit legla, kao i ženke roditelja, pri čemu bi odgajivačnicama bila nametnuta obaveza da prilikom prodaje kućnog ljubimca izvrše prenos vlasništva i dostave novom vlasniku pismena uputstva o pravilnim uslovima držanja, ishrane, higijene, socijalizacije i osnovne nege. Takođe bi trebalo da bude propisano da se na kraju svake kalendarske godine Upravi za veterinu dostavlja izveštaj koji obuhvata broj legala, broj rođenih i prodatih štenaca i mačića, podatke o kupcima i iznosima prodaje, uz priložen dokaz o podnetoj poreskoj prijavi.¹¹

Tačku 1 stava 1 člana 57 treba izmeniti tako što bi se izbrisao izuzetak koji dozvoljava korišćenje kućnih ljubimaca za vuču i nošenje tereta u slučaju rasa pasa koje su navodno prilagođene i obučene za tu svrhu, jer takva formulacija omogućava široku interpretaciju, zloupotrebe i ugrožava dobrobit životinja, te bi zabrana trebalo da važi bez izuzetaka.

Stav 1 člana 59, koji reguliše prodaju kućnih ljubimaca, potrebno je izmeniti tako da se jasno propiše da se prodaja može vršiti isključivo u

¹¹ Detaljno o problemu odgajivačnica vidi Bajović, 2024b.

odgajivačnicama upisanim u registar Uprave za veterinu kada je reč o psima i mačkama, dok se prodaja drugih vrsta kućnih ljubimaca može obavljati i u registrovanim prodavnicama za životinje.

U okviru članova 61–70, koji se odnose na pansione i prihvatilišta za napuštene životinje, neophodno je izvršiti određene izmene. U stav 2 člana 64 trebalo bi dodati obavezu da vlasnik, odnosno držalac kućnog ljubimca, psa i mačke, prilikom zaključenja ugovora o korišćenju pansiona, stavi na uvid potvrdu da je životinja trajno obeležena na njegovo ime. Ova izmena bi dodatno podstakla dosledniju primenu zakonske obaveze čipovanja kućnih ljubimaca. Takođe, stav 3 istog člana 64, kojim je propisano da kućni ljubimac postaje vlasništvo pansiona ukoliko ga vlasnik ne preuzme u roku od 15 dana od isteka ugovorenog roka, odnosno ukoliko ne produži ugovor, potrebno je suštinski izmeniti. Takvo rešenje nameće prekomerno pravno i praktično opterećenje vlasnicima pansiona i ujedno otvara mogućnost zloupotrebe od strane vlasnika životinja koji žele da ih se odreknu, prenoseći odgovornost na treća lica. Odredbu treba izmeniti tako da jasno definiše odgovornost vlasnika u slučaju nepreuzimanja životinje iz pansiona. To jest, ukoliko vlasnik ne preuzme životinju u roku od 15 dana nakon isteka ugovorenog roka, smatralo bi se da je životinju napustio, te bi se protiv njega pokrenuo krivični postupak, pod uslovom da napuštanje životinje bude predviđeno kao krivično delo.

U članu 65 treba izvršiti sledeće izmene: ograničiti zbrinjavanje u prihvatilište samo onih životinja koje su povređene, bolesne, kojima je ugrožen život ili predstavljaju opasnost za okolinu, kako bi se sprečila zloupotreba resursa prihvatilišta i usmerila pažnja na životinje kojima je pomoć najpotrebnija; dodati obavezu prihvatilišta da napuštene pse i mačke sterilišu tj. kastriraju, vakcinišu, čipuju i vrate na lokaciju s koje su preuzeti, ukoliko ne predstavljaju opasnost po okolinu i nisu ugroženi; skratiti rok za vraćanje životinje vlasniku; propisati obavezu da prihvatilište obavestiti MUP i javno tužilaštvo u slučaju identifikovanog napuštanja životinje.

Član 66 potrebno je izmeniti tako da se utvrdi da je organ JLS dužan da obezbedi prihvatilište, bez ograničavanja na slučajeve kada ima napuštenih životinja, jer se taj deo odredbe zloupotrebljava u praksi, a jasno je da u svakoj opštini ima napuštenih pasa i mačaka. Zatim, u ovom članu treba izričito propisati da je organ JLS dužan da osnuje službu zoohigijene, koja će obezbediti prikupljanje, prevoz i zbrinjavanje napuštenih i izgubljenih životinja i pružiti im pomoć, brigu i smeštaj u prihvatilište, a ne samo da

je dužan da obezbedi obavljanje navedenih poslova. Razlog leži u činjenici da u praksi jedinice lokalne samouprave poveravaju obavljanje ovih poslova privatnim pravnim licima, čiji primarni cilj nije humano i sistemsko rešavanje problema napuštenih pasa, već ostvarivanje profita. Kao posledica toga, uočeni su brojni slučajevi primene surovih metoda i uskraćivanja osnovnih uslova dobrobiti kao što su hrana i voda. Kako bi se praksa poveravanja poslova zoohigijene suzbila potrebno je izmeniti i Zakon o komunalnim delatnostima, o čemu će biti reči.¹²

Član 67 treba uskladiti sa izmenama u članu 65 i takođe, ovim članom treba propisati obavezu prihvatišta da omogući svakodnevne posete građana u trajanju od najmanje dva sata i da obezbedi internet stranicu sa slikama i informacijama o svim životinjama koje se u njemu nalaze radi udomljavanja.

U pogledu odredbi Zakona koje se odnose na inspeksijski nadzor (čl. 76–81), neophodno je izvršiti izmene imajući u vidu da nadzor u praksi funkcioniše neefikasno. Veterinarski inspektori kontrolišu samo pojedine delove Zakona, stavljajući akcenat na kontrolu aktivnosti gde je posredi dobrobit ljudi, a ne životinja, poput uzgoja životinja. Uzrok tome je, između ostalog, nedostatak kadrovskih kapaciteta u inspeksijskim službama. Zbog toga bi bilo celishodno da, pored veterinarskih inspektora, nadzor nad sprovođenjem Zakona vrši i komunalna milicija, po uzoru na rešenja iz uporedne prakse, poput one u Republici Hrvatskoj (više o tome Živković, 2024a). U tom smislu, odredbe koje uređuju inspeksijski nadzor potrebno je izmeniti i dopuniti. Komunalna milicija mogla bi da vrši nadzor nad sprovođenjem odredbi Zakona koje ne zahtevaju stručnu veterinarsku osposobljenost, kao što su kontrola čipovanja životinja, provera da li su odgajivačnice upisane u odgovarajući registar, nadzor uslova u kojima se životinje drže, kao i kontrola rada prihvatišta (tako i Bajović, 2024b).

U tački 5 stava 1 člana 79 potrebno je precizirati da se naredba o lišavanju života životinje zbog neizlečive bolesti, povrede ili telesne deformacije kada oporavak nije moguć, može doneti samo ako bi dalji život predstavljao patnju za životinju, čime bi se obezbedila efikasnija zaštita dobrobiti životinja.

¹² O surovom postupanju prema životinjama od strane privatnih pravnih lica kojima su povereni poslovi i o pitanju zakonitosti poveravanja delatnosti zoohigijene vidi Živković, 2025a; Bajović, 2024b.

Takođe, stav 2 istog člana 79, koji se odnosi na sudbinu privremeno oduzete životinje, potrebno je izmeniti brisanjem dela odredbe kojim se omogućava njeno lišavanje života o trošku vlasnika. Ova formulacija nije usaglašena sa drugim odredbama Zakona, budući da ne propisuje jasno definisane uslove pod kojima bi takva mera bila opravdana, te ostavlja prostor za proizvoljnu primenu.

Kada je reč o kaznenim odredbama Zakona (čl. 82–85), u cilju efikasnijeg i delotvornijeg sankcionisanja učinilaca, neophodno je izvršiti određene izmene. S obzirom na to da se bića brojnih prekršaja propisanih ovim Zakonom preklapaju kako međusobno, tako i sa bićem krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja iz člana 269 Krivičnog zakonika, kao i imajući u vidu primenu načela *ne bis in idem*, kaznene odredbe je potrebno normativno preurediti na način koji će izbeći pomenuta preklapanja i obezbediti pravnu sigurnost.

Drugo, predlaže se povećanje kaznenih raspona iz članova 82-85, tako da novčane kazne za pravna lica iznose od 200.000 do 2.000.000 dinara, za preduzetnike od 50.000 do 500.000 dinara, dok bi za fizička lica i odgovorna lica u organima jedinica lokalne samouprave kazne bile u rasponu od 30.000 do 150.000 dinara. Takođe, neophodno je propisati nove prekršaje koji bi obuhvatili zahteve uvedene ovim izmenama. Za pojedine novouvedene prekršaje, pre svega one koji se odnose na obavezu čipovanja i sterilizacije životinja, preporučuje se uvođenje fiksnih novčanih kazni, u cilju mogućnosti izricanja prekršajnih naloga tj. efikasnijeg kažnjavanja.

Na kraju, kaznenim odredbama Zakona o dobrobiti životinja trebalo bi jasno propisati zaštitne mere kao što su oduzimanje životinja i zabrana njihovog nabavljanja i držanja, kako bi ove mere mogao da izrekne nadležni sud u prekršajnom postupku. Iako su ove mere prema važećem zakonodavnom rešenju već predviđene, njihovo izricanje je trenutno u nadležnosti veterinarskog inspektora, što se pokazuje kao nedovoljno sa aspekta efikasne zaštite dobrobiti životinja.

Drugi zakoni i podzakonski akti

Radi efikasne primene predloženih izmena Zakona o dobrobiti životinja, neophodno je izvršiti određene korekcije i usklađivanja u okviru drugih važećih propisa. Ove izmene trebalo bi da obezbede pravnu koherentnost i omoguće doslednu primenu zakonskih rešenja u praksi.

Zakon o prekršajima

Prema stavu 5 člana 66 Zakona o prekršajima, mera zabrane držanja jedne, više ili svih vrsta životinja može se izreći licu koje je oglašeno odgovornim za prekršaj iz oblasti zaštite dobrobiti životinja, u trajanju od jedne do tri godine. Ovako propisani vremenski okvir pokazuje se kao nedovoljno restriktivan, naročito u situacijama kada učinilac čini prekršaj u povratu ili postoji izražen rizik za ponavljanje deliktne ponašanja. Stoga bi bilo celishodno razmotriti produženje trajanja ove zaštitne mere, na primer, u rasponu od jedne do deset godina, čime bi se sudu omogućilo da u većoj meri individualizuje sankciju u skladu sa težinom konkretnog slučaja.

Zakon o veterinarstvu

Član 56 stav 2 Zakona o veterinarstvu propisuje da se vakcinisani psi moraju trajno obeležiti u skladu sa posebnim propisom. Međutim, ovu odredbu neophodno je izmeniti tako da se obaveza trajnog obeležavanja ne odnosi isključivo na pse, već i na mačke, imajući u vidu da problem napuštenih životinja nije ograničen samo na pse, već je izražen i u slučaju mačaka. U kontekstu predloga da se Zakonom o dobrobiti životinja propiše obaveza čipovanja kućnih ljubimaca, odnosno da se sankcioniše njihovo neobeležavanje, bilo bi celishodno da se iz kaznenih odredbi Zakona o veterinarstvu ukloni identičan prekršaj, kako bi se izbegla normativna preklapanja.

Zakon o zaštiti prirode

Zakon o zaštiti prirode reguliše postupanje prema divljim životinjama i propisuje prekršaje i privredne prestupe koji mogu obuhvatiti i radnje ubijanja ili zlostavljanja životinja. Za takve prekršaje i privredne prestupe predviđene su isključivo novčane kazne. Zbog toga je neophodno

usklađivanje Zakona o zaštiti prirode sa krivičnopravnim okvirom, kako bi se otklonilo normativno preklapanje i obezbedila dosledna primena kaznenih odredbi uz odgovarajuću represivnu meru.

Zakon o komunalnim delatnostima

Zakon o komunalnim delatnostima svrstava delatnost zoohigijene među komunalne delatnosti (čl. 2 st. 3 tač. 14), dok članom 5 omogućava poveravanje komunalnih delatnosti, pa tako i poslova zoohigijene privatnim pravnim licima. Stavom 2 člana 5 Zakona propisani su izuzeci, odnosno komunalne delatnosti koje se ne mogu poveriti drugim subjektima. Ova odredba bi trebalo da se izmeni tako što bi se, pored već navedenih izuzetaka, eksplicitno uvrstila i delatnost zoohigijene, iz prethodno obrazloženih razloga.

Takođe treba izmeniti definiciju delatnosti zoohigijene iz člana 3 stav 1 tač. 14, budući da suprotno Zakonu o veterinarstvu, u poslove zoohigijene ubraja i sprovođenje mera za smanjenje populacije glodara, insekata i štetnih mikroorganizama dezinfekcijom, dezinsekcijom i deratizacijom na javnim površinama. Prema članu 3 st. 1 Pravilnika o uslovima za obavljanje dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije, te poslove obavlja druga vrsta kadra, a ne doktori veterinarske medicine koji obavljaju poslove zoohigijene. Zbog toga, navedeni poslovi ne mogu spadati u nadležnost zoohigijene, kako to Zakon o komunalnim delatnostima predviđa.

Zakon o komunalnoj miliciji

S obzirom na to da je predloženo da nadzor nad sprovođenjem Zakona o dobrobiti životinja, pored nadležnih inspeksijskih organa, vrši i komunalna milicija, neophodno je izvršiti odgovarajuće izmene i dopune Zakona o komunalnoj miliciji. Tim izmenama, komunalnoj miliciji bi trebalo dati odgovarajuća ovlašćenja, kao što su pravo ulaska u prostore i prostorije u kojima se nalaze životinje, ovlašćenje za proveru postojanja mikročipa i druga ovlašćenja neophodna za efikasan nadzor i sprovođenje određenih odredbi u oblasti zaštite životinja.

Pravilnik o načinu obeležavanja i registracije pasa i mačaka

Stavom 1 člana 2 Pravilnika o načinu obeležavanja i registracije pasa i mačaka propisano je da vlasnici, odnosno držaoci pasa i mačaka obeležavaju i registruju svoje životinje u skladu sa zakonom kojim se uređuje veterinarstvo. Imajući u vidu predlog da se obaveza obeležavanja i registracije kućnih ljubimaca propiše i sankcioniše Zakonom o dobrobiti životinja, treba izmeniti ovaj stav Pravilnika kako bi se uskladila pravna regulativa.

Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju odgajivačnice za životinje

Prema Zakonu o dobrobiti životinja, odgajivačnice moraju biti upisane u registar objekata Uprave za veterinu (čl. 59 st. 1) i dok je u registar upisano 98 odgajivačnica pasa, na sajtu Kinološkog saveza Srbije, koji je udruženje građana, oglašava se 4.566 odgajivačnica pasa.¹³ Državna revizorska institucija – DRI je ukazala na postojanje preko 4.000 neregistrovanih odgajivačnica (DRI, 2021) i tim povodom je upozorila Upravu za veterinu. Uprava za veterinu je zatim uputila zahtev Kinološkom savezu Srbije da prilikom izdavanja dokumenata odgajivačima zahtevaju dokaze o upisu odgajivačnice u Registar objekata za držanje životinja, koji vodi Uprava za veterinu. Iako je ovaj problem identifikovan, on nije rešen na sistemski način. Naprotiv, kao reakciju na navedeni izveštaj Državne revizorske institucije, Ministarstvo poljoprivrede je 2021. godine izvršilo izmenu Pravilnika o uslovima koje moraju da ispunjavaju odgajivačnice za životinje. Članom 2 je propisano da se odredbe pravilnika ne primenjuju na objekte u kojima se drže tri ili manje ženki iste vrste životinja u svrhu uzgajanja radi prodaje. Ova odredba, faktički, legalizuje nezakonito postupanje odgajivačnica koje drže tri ili manje ženki određene vrste, što ukazuje na postojanje sistemskih propusta u radu nadležnih državnih institucija i koruptivnu povezanost relevantnih aktera (Bajović, 2024a; Živković, 2024a). Stoga je neophodno potpuno ukinuti odredbu člana 2, kako bi se odgajivačem smatralo svako lice koje drži makar jednu ženku u svrhu razmnožavanja i prodaje.

¹³ Podaci o broju odgajivačnica su navedeni na dan 15.05.2025. godine. Vidi registar odgajivačnica koji vodi Uprava za veterinu i spisak odgajivačnica koje se oglašavaju kod KSS na <https://www.vet.minpolj.gov.rs/registri/>; <https://ksrs.rs/odgajivacnice/>

Zaključak

Dosadašnja pravna rešenja u oblasti dobrobiti životinja u Republici Srbiji pokazuju ozbiljne nedostatke u normativnom okviru, primeni zakona i kaznenoj politici. Iako na prvi pogled postojeći propisi deluju kao sveobuhvatni, u praksi se pokazuje da su mnoge odredbe neprimenljive, neprecizne ili zloupotrebljavane. Posebno je alarmantno stanje kada su u pitanju napuštene životinje, koje su najugroženija kategorija, a njihova zaštita ostaje deklarativna. Niska stopa osuđujućih presuda za krivična dela protiv životinja, kao i blage kazne koje se izriču, dodatno obeshrabruju efikasnu zaštitu.

Neophodno je sprovesti sveobuhvatnu pravnu reformu koja će obuhvatiti izmene Krivičnog zakonika, Zakona o dobrobiti životinja, kao i drugih relevantnih zakona i podzakonskih akata. Predložene izmene treba da obezbede efikasnije procesuiranje onih koji vrše nasilje nad životinjama, strože kazne, zabranu proizvoljne reprodukcije pasa od strane vlasnika i zabranu hiperreprodukcije pasa od strane odgajivačnica, uvođenje sistemske sterilizacije i obeležavanja kućnih ljubimaca, kao i unapređenje i humanizaciju rada prihvatilišta i zoohigijenskih službi.

Pored sfere zaštite napuštenih životinja, pravne izmene su neophodne i u pogledu postupanja sa farmskim, odnosno proizvodnim životinjama i oglednim životinjama, jer propisani standardi u tim oblastima često nisu dovoljno humani ni u normativnom smislu, a njihova primena u praksi dodatno izostaje. Ipak, ova pitanja nisu bila predmet analize u okviru ovog rada.

Konačno, zaštita životinja ne treba da ostane samo pitanje prava, već i savesti, odgovornosti i civilizacijskog dostignuća jednog društva. Dosledna primena zakona, praćena adekvatnim sankcijama i prevencijom, jeste ključ ka humanijem i pravednijem sistemu koji prepoznaje i štiti osnovna prava svih živih bića.

Zahvalnica

Rad je nastao kao rezultat istraživačkog projekta finansiranog od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, sprovedenog od strane Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 2025. godine, ev. br. 451-03-136/2025-03/200039.

Literatura

- Bajović, V. (2023a). Kaznenopravna zaštita životinja u Republici Srbiji. U M. Orlić (Ur.), *Aktuelna pitanja savremenog zakonodavstva i pravosuđa – Zbornik radova sa Savetovanja pravnika, Budva, 2–6. jun 2023 godine* (str. 263–283). Savez Udruženja pravnika Srbije i Republike Srpske.
- Bajović, V. (2023b). Ubijanje i zlostavljanje životinja. *Bilten Višeg javnog tužilaštva u Beogradu*, (3), 65–93.
- Bajović, V. (2024a). Krivična dela nad divljim i zaštićenim životinjskim vrstama (*Wildlife crimes*). U J. Perović Vujačić (Ur.), *Pravo na pravdu - izazovi savremenog doba – Zbornik radova 37. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović*, Tom 1 (str. 411–429). Kopaonička škola prirodnog prava – Slobodan Perović.
- Bajović, V. (2024b). Pravna reakcija na napuštanje životinja - problematika napuštenih životinja i životinja u prihvatilištima. U V. Bajović & I. Marković (Ur.), *Zbornik radova: Pravna zaštita životinja – U susret izmenama i dopunama Zakona o dobrobiti životinja* (str. 63–85). Univerzitet u Beogradu.
- Državna revizorska institucija – DRI. (2021). *Izveštaj o reviziji svrsishodnosti poslovanja –efikasnost rešavanja problema napuštenih životinja*.
- Feniks. (2025, 08. Jul). Održivo sistemsko rešenje problema napuštenih kućnih ljubimaca. <https://www.feniks.org.rs/zastita/zastita-ljubimaca/kako-resiti-problem>
- Hughes, E. & Meyer, C. (2000). Animal Welfare Law in Canada and Europe. *Animal Law Review*, 6(1), 23–76.
- Jackman, J. & Rowan, A. (2007). Free-roaming dogs in developing countries: The benefits of capture, neuter, and return programs. In D. Salem & A. Rowan (Eds.), *The state of the animals* (pp. 55–78). Humane Society Press.
- Lazarević, LJ. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Savremena administracija.
- ORKA. (2025, 20. Mart). Da li su životinje u Srbiji zaštićene – šta kaže statistika? <https://orca.rs/da-li-su-zivotinje-u-srbiji-zasticene-sta-kaze-statistika/>
- Reece, J. F., Chawla, S. K., & Hiby, A. R. (2013). Decline in human dog-bite cases during a street dog sterilisation programme in Jaipur, India. *Veterinary Record*, 172(18), 473.
- Republički zavod za statistiku – RZS. (2024a). *Bilten – maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2023*.
- Republički zavod za statistiku – RZS. (2024b). *Bilten – punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2023*.
- Stojanović, N. (2011). Legal protection of abandoned animals under the Animal Welfare Act. *Facta Universitatis: Law and Politics*, 9(2), 145–157.
- Stojanović, Z. (2018). *Komentar Krivičnog zakonika*. Službeni glasnik.
- Vuković, I. (2015). *Prekršajno pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Živković, N. (2024a). *Kaznena dela protiv životinja kao predmet krivičnog i prekršajnog postupka* [Doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu].

- Živković, N. (2024b). Kaznena politika sudova u pogledu ubijanja i zlostavljanja životinja. U V. Bajović & I. Marković (Ur.), *Zbornik radova: Pravna zaštita životinja – U susret izmenama i dopunama Zakona o dobrobiti životinja* (str. 109–124). Univerzitet u Beogradu.
- Živković, N. (2025a). Delatnost zoohigijene – pitanje zakonitosti poveravanja poslova. U M. Orlić (Ur.), *Aktuelna pitanja savremenog zakonodavstva i pravosuđa – Zbornik radova sa savetovanja pravnika, Budva, 7–9. jun 2025. godine* (str. 503–520). Savez udruženja pravnika Srbije i Republike Srpske.
- Živković, N. (2025b). O usaglašenosti krivičnog zakonodavstva Republike Srbije sa Direktivom EU 2024/1203 o zaštiti životne sredine – krivična dela nad divljim i zaštićenim životinjama. U M. Škulić, I. Miljuš, & A. Škundrić (Ur.), *Izazovi međunarodnog krivičnog prava i krivičnog prava – Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, Palić, 13–16. jun, Tom 2* (str. 449–468). Udruženje za međunarodno krivično pravo.

Pravni izvori

- Kazneni zakon, Narodne novine br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023 i 36/2024.
- Krivični zakonik – KZ, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024.
- Pravilnik o načinu obeležavanja i registracije pasa i mačaka, Službeni glasnik Republike Srbije br. 23/2012.
- Pravilnik o uslovima koje moraju da ispunjavaju odgajivačnice za životinje, Službeni glasnik Republike Srbije br. 14/2012 i 49/2021.
- Pravilnik o uslovima za obavljanje dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 3/2017.
- Program kontrole i smanjenja populacija napuštenih pasa i mačaka na teritoriji grada Beograda, Službeni glasnik Republike Srbije br. 39/2008 i 6/2010.
- Zakon o dobrobiti životinja – ZDŽ, Službeni glasnik Republike Srbije br. 41/2009.
- Zakon o komunalnim delatnostima, Službeni glasnik Republike Srbije br. 88/2011, 104/2016, 95/2018 i 94/2024.
- Zakon o komunalnoj miliciji, Službeni glasnik Republike Srbije br. 49/2019.
- Zakon o prekršajima – ZOP, Službeni glasnik Republike Srbije br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019, 91/2019 - dr. zakon i 112/2022 - odluka US.
- Zakon o veterinarstvu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 91/2005, 30/2010, 93/2012 i 17/2019 - dr. Zakon.
- Zakon o zaštiti prirode, Službeni glasnik Republike Srbije br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - ispr., 14/2016, 95/2018 - dr. zakon i 71/2021.
- Zakon o zaštiti životinja, Narodne novine br. 102/2017, 32/2019 i 78/2024.

Towards Legislative Reform in the Field of Animal Welfare in the Republic of Serbia*

Natalija M. Živković

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

The protection of animal welfare in the Republic of Serbia was established in 2009 with the adoption of the Animal Welfare Act, while the Criminal Code had already introduced the criminal offense of killing and abusing animals in 2006. In practice, the most vulnerable are stray animals, whose legal protection often remains merely symbolic. This paper starts from the premise that certain legal and by-law provisions in the field of animal welfare are difficult to implement in practice, and that there is a pronounced lack of willingness on the part of the competent authorities to take appropriate action. The aim of the paper is to critically examine the existing legal framework for animal welfare, with particular focus on stray animals, and to highlight ineffective provisions, inadequate legal solutions, and legislative omissions. Through the analysis of several laws and regulations, specific provisions that are ineffective are identified, accompanied by explanations and concrete proposals for amendments and additions to the relevant legislative and regulatory acts.

KEYWORDS: animal welfare / abandoned animals / legislative reform / law non-enforcement / animal abuse and killing

PRIMLJENO: 28.8.2025.
REVIDIRANO: 8.9.2025.
PRIHVACENO: 12.9.2025.

* Predloženo citiranje: Živković, N. (2025). U susret pravnoj reformi u oblasti dobrobiti životinja u Republici Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 23–44. <https://doi.org/10.47152/ziksi2025032>

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Transpersonalna perspektiva primenjena u konceptualnom razmatranju religijskog iskustva kao društvenog i subjektivnog fenomena

Teodora Gojković¹

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Uvod. Transpersonalna psihologija i sociologija predstavljaju relativno nove pravce u okviru društvenih i humanističkih nauka, usmerene na istraživanje duhovnih i kolektivnih dimenzija svesti koje prevazilaze individualno iskustvo. *Cilj.* Cilj ovog rada je da se, kroz pregled ključnih teorijskih doprinosa začetnika transpersonalnog pravca u psihologiji i sociologiji – Karla Gustava Junga i Emila Dirckema i pojmova kolektivnog nesvesnog i kolektivne sveti, osvetli transpersonalna dimenzija religije i sagleda njeno mesto u razvoju savremenih transdisciplinarnih pristupa. *Metode.* Komparativna konceptualna analiza srodnih pojmova iz psihološke i sociološke literature, posebno Junga i Dirckema, koja se bave srodnom tematikom iz domena duhovnosti i transpersonalnog kroz kritički osvrt na dominantna tumačenja religijskog iskustva. *Rezultati.* Analizom kolektivnog nesvesnog (Jung) i kolektivne svesti (Dirckem) ukazuje se na mogućnost integracije subjektivnih i kolektivnih aspekata religijskog iskustva. Prikazane su i savremene tendencije u okviru transpersonalnih studija koje podržavaju holistički i interdisciplinarni pristup duhovnosti i svesti. *Zaključak.* Transpersonalna perspektiva omogućava dublje razumevanje odnosa između pojedinca i kolektiva, psihološkog i društvenog, kao i duhovnog i svakodnevnog. Kao takva, ona pruža vredan doprinos razvoju savremenih naučnih paradigmi koje integrišu unutrašnje i spoljašnje dimenzije čovekovog iskustva.

KLJUČNE REČI: transpersonalna psihologija / transpersonalna sociologija / religija / kolektivna svest / kolektivno nesvesno

Korespondencija: teodoragojkovic9@gmail.com

¹ ORCID <https://orcid.org/0009-0001-9489-3772>

Uvod

Osnovni cilj rada je da kroz mapiranje i analizu teorijskih okvira transpersonalne sociologije i psihologije razjasni njihove srodnosti i razlike, te ukaže na mogućnosti njihovog teorijskog doprinosa u objašnjavanju iskustava i fenomena koji prevazilaze granice konvencionalnog individualnog i društvenog pristupa, kao i da, mapiranjem transpersonalne psihologije i sociologije kao nedovoljno istraženih disciplina, doprinese njihovoj teorijskoj artikulaciji i osvetli mogućnosti koje ova perspektiva nudi za dalja interdisciplinarna istraživanja i razvoj novih teorijskih modela. Rodonačelnik ovog pravca u sociologiji je Emil Dirkem (Émile Durkheim), odnosno Karl Gustav Jung u psihologiji (Carl Gustav Jung).

Dirkem i Jung su religiju shvatali kao simboličku predstavu kolektivnog, odnosno opšteg elementa ljudske egzistencije, koja je nadindividualna i transpersonalna – to znači da, iako je pojedinci zajedničkim delovanjem tvore, ona je stvarnost *sui generis*, koja ih nadilazi i oblikuje (Bošnjčki, 2019). Dinamički odnos subjektivne i objektivne ravni kod Dirkema je predstavljen odnosom kolektivne i pojedinačne svesti u društvenom kontekstu, dok je Jung kolektivno nesvesno i subjektivnu (ego) svesnost posmatrao na psihološkom (unutrašnjem) planu. Jungova teza o kolektivnom nesvesnom kao nosiocu numinoznosti i Dirkemova teza o kolektivnoj svesti kao temelju religioznosti pružaju mogućnost sagledavanja religijskog fenomena u multidimenzionalnom i integralnom ključu – i kod jednog i kod drugog autora, ona podrazumeva simultanu razmenu unutrašnjeg (subjektivnog) i spoljašnjeg (društvenog sistema), pri čemu svaki unutar sebe objedinjuje individualni i nadindividualni momenat (Bošnjčki, 2019).

Iz prethodno rečenog izvodimo pojam transpersonalnog, koji ima dvostruki značaj unutar pomenutog konteksta – odnosi se na razmenu individualnog i kolektivnog elementa u okviru ličnog ili društvenog sistema, gde su transpersonalne veze simbolička spona njihove integracije, a istovremeno predstavlja jednu integrativnu celinu koja transcendirira individualno. U doslovnom prevodu, „transpersonalno“ znači „iznad individualnog“, te se i odnosi na iskustva u kojima dolazi do širenja našeg uobičajenog, ograničenog osećaja sopstva i osećaja povezanosti sa širom, značajnijom stvarnošću – to se postiže kroz versko ili duhovno iskustvo, zbog čega je ono primarno polje interesovanja transpersonalne teorije (Daniels, 2004).

Mnoge svetske religije i spiritualni pravci, transpersonalnu dimenziju uspostavljaju kao ravnotežu pojedinačnih interesa i interesa zajednice – funkcija izmene svesti i posećivanja alternativnih realnosti u šamanizmu je, kako lični, tako i kolektivni interes zajednice. Stoga, ako je duhovnost društvena isto koliko i pojedinačna pojava, neki autori postavljaju pitanje o tome kako se takav potencijal pojedinaca da direktno oseće numinoznost može nanovo iskoristiti kao unutrašnja mogućnost spolja globalizujućeg svetskog poretka, naročito u sekularnoj eri u kojoj živimo (Rominger & Friedman, 2013). Ovo pitanje ukazuje na rastući značaj transpersonalne sociologije i transpersonalne psihologije.

Zbog toga ovaj rad pretenduje na reaktuelizaciju pomenute problematike, budući da bi njena veća inkluzija omogućila holistički pristup spektru transpersonalnih pojava. Takođe, mapiranje saznanja koja nam nude ove discipline važno je i zbog njihovog doprinosa komparativnoj religijologiji, kao naučnoj disciplini koja se bavi uporednim proučavanjem religija sa ciljem boljeg razumevanja njihove dubinske, arhetipske strukture i centralnih simbola (Vukomanović, 2022).

Mesto psihologije i sociologije u transpersonalnim studijama

Korene moderne transpersonalne misli pronalazimo kod Vilijama Džejmsa (William James), u njegovoj knjizi „Raznolikosti religioznog iskustva“ (*The Varieties of Religious Experience*, 1902), u kojoj je, na samom početku dvadesetog veka zabeležena prva upotreba pojma „transpersonalno“ u smislu nečeg „objektivnog“ – objekat na koji se ova ideja odnosi može biti „transpersonalan“ ukoliko ga obe osobe opažaju ili, kako je rekao, „ukoliko je moj objekat istovremeno i *tvoj* objekat“ (James, 1902, citirano kod Ryan, 2008, str. 20). Pod uticajem nemilih događaja iz svog privatnog života, Džejms se snažno zalagao za to da spiritualno iskustvo postane prihvaćeno u okvirima naučnog mišljenja i u tom nastojanju je postavio osnove transpersonalnog svetonazora – raspravljajući o granicama materijalizma, usvojio je „prošireni model“ ljudske svesti, koji vrednuje i validira značaj duhovnog života (Ryan, 2008). Kasnije je i Jung govorio da „naša uobičajena materijalna koncepcija psihe, bojim se, nije od neke naročite pomoći u slučajevima neuroze... mi ne znamo da li postoji stvarni poremećaj organskih procesa u mozgu u slučaju neuroze... medicina zato oseća snažnu averziju prema bilo čemu što je psihičke prirode – ili je telo bolesno ili je sve u redu“ (Jung, 2017, str. 19–20).

Od tada pa do danas, transpersonalne studije ostaju pretežno psihološko područje interesovanja, što se da zaključiti na osnovu dominantnih određenja koja preovlađuju u definisanju transpersonalnog. Lajoie i Shapiro (1992) izdvojili su nekoliko najvažnijih tematskih područja u transpersonalnim studijama – stanja svesti; najviši ili ultimativni potencijal, mimo ega ili ličnog sopstva; transcedencija i spiritualnost, pri čemu transpersonalnu psihologiju definišu u pogledu izmenjenih stanja ljudske svesti (Walsh & Vaughan, 1993). Pojedini autori su u definisanju transpersonalne psihologije koristili određenja bliska joga meditaciji i, u skladu sa time, tvrde da se transpersonalna psihologija bavi istraživanjem čovekovih najviših potencijala, kao i prepoznavanjem, tumačenjem i ostvarenjem objedinjujućih, duhovnih i nadilazećih stanja svesti (Lajoie & Shapiro, 1992). Neposredno, sa razvojem transpersonalne psihologije, razvijaju se i metode transpersonalne psihoterapije, definisane kao pravac u psihoterapiji koji „nastoji da ustanovi svesnu vezu između pacijenta i transpersonalnog iskustva, koja bi dovela do rasta ličnosti“ (Pajin, 2011, str. 199). Otuda ambicija ove discipline da poveže standardne psihološke pojmove, teorije i metode sa idejama i praksom duhovnih disciplina, koje su se razvijale delom u pojedinim filozofijama Istoka i Zapada, a delom u meditativnim i mističkim tradicijama nekih religija (Pajin, 2011).

Međutim, potpuniji uvid u fenomen transpersonalnog pružaju one transpersonalne discipline čiji je fokus na širem kontekstu kao predmetu proučavanja u formiranju savremenog transpersonalnog pokreta – to su transpersonalna sociologija, transpersonalna antropologija, ekologija, socijalni rad, pravo itd. (Boucoulalas, 1999). Činjenica da su transpersonalna iskustva takva, da se u njima i pomoću njih identitet ili sopstvo protežu izvan domena pojedinačnog i ličnog (trans), obuhvatajući šire aspekte čovečanstva – život, psihi ili kosmos, govori u prilog tezi o multidisciplinarnom karakteru ovog naučnog polja (Walsh & Vaughan, 1993).

Transpersonalna psihologija i religija

Među transpersonalnim psiholozima postojale su i i dalje postoje brojne spekulacije oko pionira njihove oblasti interesovanja, premda se obično slažu da doprinosi Junga prednjače u ovoj oblasti. Ipak, koreni transpersonalne psihologije leže u azijskim religijskim tradicijama i učenjima, naročito u meditaciji hinduističke i nirvani budističke tradicije – iako je njihov uticaj na teoriju i istraživanje u transpersonalnoj psihologiji

najjasniji, kabali, hrišćanskom misticizmu, šamanizmu, sufizmu, daoizmu i drugim versko-mističnim učenjima takođe pripadaju zasluge (Daniels, 2004). U tom smislu, savremena transpersonalna psihologija se pojavila kao „četvrta sila“ u psihologiji, počev od Maslovljevih (Abraham Maslow) istraživanja samoaktuelizacije individua 1960-ih godina i istraživanja neuobičajenih stanja svesti Stanislava Grofa u istom periodu, do konačne institucionalizacije ove discipline osnivanjem Instituta za transpersonalnu psihologiju 1967. godine, a nešto kasnije i Asocijacije transpersonalnih psihologa.

Naime, Maslov je otkrio da mnogi ljudi poseduju transpersonalna iskustva, koja se očituju u otkrivanju njihovih unutrašnjih potencijala – svaki čovek je u potrazi za samoostvarenjem, što je posledica urođenog biološkog impulsa ka ostvarenju genetski datih mogućnosti (Dogan, 2006). Sa druge strane, Grof je, klinički ispitujući upotrebu i učinke droge LSD kod posebnih bolesnika otkrio da su, uzimajući velike doze narkotika, bolesnici dolazili u posebna stanja u kojima su doživljavali transpersonalna iskustva. Kako je taj preparat u međuvremenu zabranjen kao štetan i opasan za bolesnike, rad Grofa se usmerio ka iznalaženju modernih tehnika, pomoću kojih bi se ljudska svest mogla proširiti – „... na temelju ovih razmatranja mogu se definisati transpersonalna iskustva kao iskustveno rastezanje ili proširivanje svesti preko ustaljenih granica telesnoga Ja, kao i preko ograničenja prostora i vremena“ (Grof, 2004, citirano kod Dogan, 2006, str. 966–967).

Tako, na osnovama humanističke sociologije, nastaje transpersonalna psihologija, čija orijentacija je obuhvatna i integrativna, te otuda povezuje – psihološko i duhovno; personalno i transpersonalno; uobičajena i neuobičajena stanja svesti; tradicije Zapada i Istoka i analitički i kontemplativni pristup (Pajin, 2011).

Godine 1969., usledilo je i prvo izdanje „Časopisa za transpersonalnu psihologiju“ (*Journal of Transpersonal Psychology*), u kojem se navodi da je uspostavljeno „novo polje psiholoških istraživanja“ koje primenjuje empirijski pristup u proučavanju „neuobičajenih subjektivnih iskustava“ (Ryan, 2008, str. 21). Harman (Willis Harman), kao jedan od predstavnika institucionalizovane transpersonalne psihologije, navodi Džejmsa kao preteču ovog pravca, pionira u istraživanjima „nadsvesnih procesa“ i „transcendentalnog iskustva“, smatrajući nalaze ovih istraživanja „novom kopernikanskom revolucijom“ u nauci (Ryan, 2008). Grof opaža Junga kao prvog reprezentativnog predstavnika transpersonalne orijentacije u

psihologiji, odnosno kao „prvog kliničkog transpersonalnog psihijatra i psihologa“ (Ryan, 2008, str. 32). Ferer (Jorge Ferrer) transpersonalnu psihologiju definiše kao „modernu akademsku disciplinu koja se bavi psihološkim istraživanjima transpersonalnih i spiritualnih dimenzija ljudskog postojanja – mističnih fenomena, transpersonalnih stanja uma, duhovnim organizacijama, transformacijama, arhetipovima, sakralne prirode itd, kao i duhovnim i transpersonalnim studijama pamćenja, kognicije, ljubavi, intimnih veza, psihopatologije, rođenja, smrti i drugih tradicionalnih psiholoških tema“ (Rominger & Friedman, 2013, str. 23).

Džejmsova „neuobičajena stanja svesti“ i natprirodna religija. Kao što je već pomenuto, korene nastanka transpersonalnog pravca pronalazimo kod Džejmsa, koji je prvi uočio spiritualnu i kolektivnu dimenziju ljudske psihe, zbog čega se može smatrati „ocem moderne transpersonalne psihologije“ (Ryan, 2008, str. 20–22). On je, naime, artikulisao ključne elemente transpersonalne orijentacije, pružajući im metafizičku i empirijsku podlogu, zahvaljujući kojoj opstaju i dan danas. Ti elementi su приметni unutar četiri aspekta njegove misli, izložena u „Principima psihologije“ (*The Principles of Psychology*, 1890) – prvo, u njegovom primarnom interesovanju za psihičko i religijsko iskustvo; drugo, u njegovoj definiciji prave nauke i opovrgavanju materijalizma (i biološkog redukcionizma); treće, u njegovom konceptu svesti; i četvrto, u njegovoj odbrani validnosti duhovnog iskustva (Ryan, 2008).

Budući da su pojedina transpersonalna iskustva doživljaji svetog i da su neka religijska iskustva transpersonalna, jasno je da postoje izvesna preklapanja između transpersonalnih i religijskih doživljaja (Walsh & Vaughan, 1993). Džejmsova čuvena knjiga „Raznolikosti religioznog iskustva“ smatra se kulminacijom njegovih nastojanja da psihološka ispitivanja poveže sa duhovnim životom – u njoj je izneo saznanja o nesvakidašnjim, nadnaravnim, pa čak i parapsihološkim subjektivnim religijskim iskustvima, naročito onim transcendentne prirode, koja su rezultovala u stvaranju koncepta „svesti izvan margine“, odnosno „neuobičajenih stanja svesti“. Naime, naš um obuhvata mnogo više od onoga što je dostupno našim „uobičajenim“, racionalnim delovima svesti, u šta spadaju svi oni doživljaji našeg nesvesnog selfa (nepovezani, zaboravljeni događaji, ali i natprirodne sposobnosti i uvidi). Svi oni čine deo našeg „duhovnog sveta“ (James, 1903, citirano kod Ryan, 2008, str. 29). Kod savremenih transpersonalnih psihologa, kao što su Maslov, Grof i Vilbert (Ken Wilbert), ideja o subjektivnoj mističnoj svesti postaje krucijalna.

Međutim, lična podsvest je, kako je kasnije utvrdio, snažno povezana sa transpersonalnom, „superiornom ko-svešču“ koja nadilazi pojedinca – ovo je nagoveštaj onoga što će Jung nazvati kolektivno nesvesnim. Prethodno opisano „pravo“ religijsko iskustvo Džejms je definisao kao natprirodnu religiju i uspostavio njenu pozitivnu korelaciju sa psihičkim zdravljem – „donosi svetlost i sjaj našim životima“ (Ryan, 2008, str. 33). Sa te tačke gledišta, institucionalizacija religija, sa njihovim učenjima i ritualima, od sekundarnog je značaja, budući da su po sredi „korporativne ambicije“ i politički interesi koji kvare originalno vizionarsko iskustvo osnivača tih religija – iskonska vrednost „pravog, religijskog iskustva iz prve ruke“ neizbežno se gubi njegovim konvertovanjem u crkvu i ortodoksiju (Ryan, 2008, str. 34). Ovaj Džejmsov stav će takođe izvršiti jak uticaj na predstavnike savremenog transpersonalnog pokreta u psihologiji – pre svega, Maslova, Grofa i Vilberta. Na osnovu ovih uvida, Džejms se zalagao za uvođenje joge i meditacije u američke škole, radi suzbijanja anksioznosti i svakodnevnog stresa kao sastavnog dela nacionalnog temperamenta (Ryan, 2008, str. 35–36). Psihosomatski aspekti joge (*asane*, vežbe disanja, meditacija i režim ishrane) ističu se kao pogodan pristup koji definiše neke duhovne ciljeve i prakse koje vode realizaciji tih ciljeva (Pajin, 2011).

Transpersonalna sociologija i religija

Ukoliko uzmemo u razmatranje bukvalno značenje transpersonalnog – „izvan ličnosti kao individue“ – moglo bi se reći da je sociologija kao disciplina inherentno transpersonalna (Rominger & Friedman, 2013). Neophodnost transpersonalne sociologije uočio je John Glass 1971. godine, i to kao dopunske „sile“ transpersonalne psihologije – „nova, ’četvrta snaga’ u psihologiji, transpersonalna, podudarna je sa transkulturalnom sociologijom, koja proučava vrednosti, socijalne strukture i socijalno ponašanje koji se mogu smatrati univerzalnim, oslobođenim kulturnih uticaja i transcendentnim iz perspektive sociologije“ (Glass, 1971, citirano kod Boucouvalas, 1999, str. 31). Walsh i Vaughan su definisali transpersonalnu sociologiju u smislu „proučavanja socijalnih dimenzija, implikacija, ekspresija i aplikacija transpersonalnih fenomena“ (Walsh & Vaughan, 1993, str. 203). Poput Džejmsovog uticaja na nastanak transpersonalne psihologije, Dirkemove ideje se mogu smatrati pretečom nastanka transpersonalne sociologije, što ćemo videti u nastavku rada.

Institucionalizacija transpersonalne sociologije. Ken Wilber (Ken Wilber) je u svojoj knjizi „Društveni Bog: Kratak uvod u transcendentálnu sociologiju“ (*A Sociable God: Toward a New Understanding of Religion*, 1984) razmotrio mogućnost stvaranja transpersonalne sociologije religije, budući da je „sociologiji sada otvoren put za integralniji, uravnoteženiji i obuhvatniji pristup, koji bi uključio i sociologiju duhovnog angažmana“ – naime, osmislio je model koji bi uključio različite razvojne putanje, koje bi, kada bi se spojile u okviru njihovog pred-racionalnog, racionalnog i trans-racionalnog konteksta, uspostavile bazu za vrednovanje ličnog i društvenog, horizontalnih i vertikalnih verskih pokreta (Wilber, 2005, citirano kod Rominger & Friedman, 2013, str. 20). Friedman (Harris L. Friedman) je uočio da je njegovo sociološko istraživanje fluidnosti granica između ličnosti unutar bračnih dijada kompatibilno sa transpersonalnim studijama koje su njegova primarna orijentacija, te je sociološki metod počeo da primenjuje i u drugim istraživanjima (Friedman et al., 2010).

Grinvud (Susan F. Greenwood) je, poređenjem Dirkemovog koncepta kolektivne svesti i Jungovog koncepta kolektivno nesvesnog, došla do zaključka da su posredi „dve strane istog novčića“. Dirkem se fokusirao na spoljašnje manifestacije religije, dok se Jung usredsredio na njene unutrašnje manifestacije – strukture pomoću kojih pojedinci razumeju božansko su *kolektivne predstave* kod Dirkema, odnosno *arhetipovi* kod Junga.

Na osnovu ovih saznanja, Grinvud je izgradila koncept transpersonalne sociologije religije, naglašavajući neophodnost sintetisanja subjektivne i objektivne epistemologije, tačnije, privatne i javne vidove religije putem transpersonalnih procesa (Greenwood, 1990). U jednom svom članku iz 1995. godine, ponovo je komparirala Dirkema i Junga, posvetivši posebnu pažnju transcenciji prividnih suprotnosti – nauka/religija, psihologija/sociologija, subjektivno/objektivno, kolektivne predstave/arhetipovi – i na osnovu toga izvela implikacije i mogućnosti primene transpersonalne teorije. Zaključuje da je na delu enantiodromija, zbog koje smo skloni da kolektivno transcendiramo suprotnosti, što ukazuje na dezintegraciju pozitivističke paradigme i na kretanje ka integrativnijim oblicima svesti (Greenwood, 1995).

Devedesetih godina prošlog veka, grupa sociologa i transpersonalnih teoretičara razmotrila je mogućnost osnivanja „Časopisa za transpersonalnu sociologiju“ (*Journal of Transpersonal Sociology*), a prvi korak je načinjen objavljivanjem prvog izdanja „Transpersonalnog sociološkog biltena“ (*Transpersonal Sociology Newsletter*, 1995) na

Departmanu za sociologiju Univerziteta u Mejnu (Rominger & Friedman, 2013, str. 22). U petom izdanju biltena, objavljenog 1997. godine, transpersonalna sociologija je definisana kao disciplina koja se bavi „otkrivanjem socijalnih dimenzija onih ljudskih iskustava koja se tradicionalno nazivaju spiritualnim ili religijskim. Pod time se podrazumeva evolucija smisla za self, evolucija društva i razumevanje na širi način u odnosu na tradicionalna ljudska znanja...” (*Transpersonal Sociology Newsletter*, 1997, str. 1). Kao istaknuti predstavnici i zagovornici institucionalizacije ove discipline, pored Suzan Grinvud, istakli su se: Markidis (Kyriakos Markides), Volš (Roger Walsh), Rajnhart (Duncan Rinehart), Gudman (Don Goodman), Mudi (Richard Moodey), Horsfol (Sara Horsfall), Lad (Anthony Ladd), Stjepan Meštrović i drugi.

Strukturisanje transpersonalne psihologije i sociologije religije kroz koncept kolektivno(g) (ne)svesnog

Ovo poglavlje rada posvećeno je komparativnoj analizi dvaju koncepata vodećih autora u psihologiji i sociologiji – koncepta kolektivno nesvesnog Karla Junga i kolektivne svesti Emila Dirkema. Pošto se oba teoretičara bave raznovrsnim temama, unutar i međuobjedinjujući značaj religije u njihovim opusima ne manifestuje se odmah (Greenwood, 2013). Ipak, kada se odgonentne, nailazimo na mnoštvo sličnosti koje su od značaja za transpersonalnu psihologiju i sociologiju religije.

U suštini, Dirkemova sociologija i Jungova psihologija reprezentuju javni i privatni pristup religiji, a pošto obojica nastoje da objasne socijalne i psihološke manifestacije religije, oba pristupa nude sveobuhvatne i komplementarne sisteme koji sadrže upadljive strukturalne sličnosti (Greenwood, 2013). Ono što je možda najvažnija sličnost dvojice autora, jeste shvatanje ljudskog uma kao „isprogramiranog“ da razume predmete samo kroz ideje koje predstavljaju te predmete – tako reprezentacionalizam postaje intelektualna osnova Dirkemovog eksplicitnog i Jungovog implicitnog koncepta ljudske prirode, odnosno čoveka kao *homo duplex*-a (Meštrović, 1984). Priznanje postojanja svesnog i nesvesnog elementa unutar svake osobe na taj način postaje sredstvo psihološkog spasenja, privatnog religioznog ostvarenja (Jung, 1921/1974, citirano kod Greenwood, 2013, str. 44). Pošto psihi čini konstantna dinamika napetosti između suprotnosti, njihova „uniја“, onoliko koliko je to moguće, označava „svesnu svest“ nesvesnog materijala i upravo se u tome sastoji sociopsihološka dimenzija transpersonalne perspektive (Greenwood, 2013).

Kada je reč o transpersonalnoj orijentaciji unutar sociologije, Meštrović je među prvim autorima koji su ukazali na potrebu za reformisanjem sociologije u vidu sinteze objektivne i subjektivne realnosti – pre toga, utvrdilo se da je moguće uspostaviti takvu konekciju, jer je Jung, takoreći, prisvojio i preoblikovao Dirkemov koncept kolektivne svesti; zatim, zato što Jungova definicija kolektivnog nesvesnog ukazuje na kolektivnu, transpersonalnu dimenziju ljudske psihe, što znači da predstavlja subjektivni pandan Dirkemovoj kolektivnoj svesti; razmimoilaze se, faktički, samo „u različitim nivoima njihovog rasuđivanja“ (Greenwood, 2013, str. 43). Suštinski, religija u transpersonalnom ključu podrazumeva simultanost sociološkog i psihološkog, egzoteričnog i ezoteričnog unutar (pod)svesti – na taj način postulira integracijski imperativ u svim aspektima religijskog iskustva, koji bi doveo do potpunog razumevanja tog iskustva na svesnom nivou (Greenwood, 2013; Meštrović, 1984).

Za Dirkema, religija otkriva organizaciju društva kroz kolektivnu svest i kolektivne reprezentacije koje je zajedno obezbeđuju i omogućavaju društvu da postane svesno sebe. Analogno tome, religija za Junga otkriva organizaciju sopstva kroz kolektivno nesvesno i arhetipove, koji obezbeđuju samoorganizaciju i omogućavaju sopstvu da postane svesno svog psihološkog totaliteta (Jung, 2003). U pitanju je „psihički sistem kolektivne, univerzalne i bezlične prirode, koja je identična kod svih pojedinaca“, te se, prema tome, „ne razvija individualno, već se nasleđuje. Sastoji se od već postojećih oblika, tj. arhetipova“ (Jung, 2003, str. 11–12).

Razlika je u tome što Dirkemova dihotomija sveto–profano predstavlja uvek postojeću suprotnost – uprkos tome što religiju posmatra kao integrativnu društvenu silu, u njegovoj teoriji nikada ne dolazi do „pomirenja“ kolektivnih i individualnih elemenata, odnosno oni ostaju binarna opozicija (Greenwood, 2013). Kada se sjedinjuje sa svetim/kolektivnim principom, čovek treba da se odrekne profanog/individualnog – „Kada mislimo na svete stvari, ideja nekog profanog predmeta ne može se javiti u duhu a da ne naiđe na otpore, nešto se u nama suprotstavlja njenom ustoličenju. To je predstava svetog koja ne trpi ovo susedstvo. Ali ovo psihičko suparništvo, ova uzajamna isključivost ideja mora prirodno dovesti i do isključivanja odgovarajućih stvari. Da pomenute ideje ne bi naporedno postojale, valja i da se stvari ne dodiruju ni na koji način i ne stoje u odnosima“ (Durkheim, 1982, str. 291). Autoritet kolektivne svesti počiva na tome što je deo tradicije, proizvod društvene prakse kojoj se svi jednoglasno povinuju, na osnovu čega uživa veliki ugled, a povrh toga „ima za sobom i saglasnost predaka“, pa se „ljudi

još manje usudjuju da od nje odstupe“ (Dirkem, 1972, str. 292). Nasuprot tome, iako numinozno iskustvo o kojem govori Jung predstavlja jednu bipolarnu strukturu, u čijoj srži postoje antitetične tendencije, one na kraju teže katarzičnom pomirenju i sjedinjenju – tako sopstvo sa sobom donosi osećaj olakšanja, jer u svojoj osnovi smanjuje tenzije opozita i unutrašnjeg konflikta (Bošnjčki, 2019).

Slično Jungu, rumunski istoričar religije, Mirča Elijade (Mircea Eliade), numinoznost razmatra kao osnovni činilac religijskog života. Dijalektika svetog, numinoznog, kod njega podrazumeva religijsko iskustvo otkrivenja tajne, evocirano pod imperativom sinteze. Svojim arhetipalnim pristupom nastoji da razume ono što je unutrašnje religijsko u ispitivanom mitu i drugim fenomenima, a ne ono spoljašnje, sociološko, istorijsko, ekonomsko itd. (Elijade, 1984) – analogno Jungu, koji je tvrdio da „primitivnog čoveka odlikuje tako izrazita subjektivnost da je upravo prva pomisao trebalo da bude dovođenje mitova u vezu sa duševnim. Njegova spoznaja prinude jeste suštinski jezik i spoljašnje zaodevanje nesvesnog duševnog procesa. U tome što je duševni proces nesvestan leži razlog zašto se kod objašnjavanja mita mislilo na sve drugo pre nego na dušu...“ (Bošnjčki, 2019, str. 19–20).

Zaključna razmatranja

Transpersonalni pristup nudi mogućnost pomirenja između onoga za šta mnogi ljudi veruju da su međusobno isključivi oblici religije, što je delimično prikazano podelom na nevidljivu ili privatnu religiju (*religio*), koja teži distanciranju od javne crkvene organizacije (*religare*) (Greenwood, 2013). U suštini, transpersonalna epistemologija je pluralistička, holistička, post-postmoderna, otvorena ka nematerijalnom, spiritualnom i tako dalje. Svaki istraživač, čija je pozicija transpersonalna, koristi kvantitativnu, kvalitativnu i mešovitu metodologiju kako bi ispitao teme interesovanja, što mu omogućava da proizvede akumulirana znanja o velikim filozofskim i spiritualnim tradicijama (Braud, 2006, str. 141). Dakle, sasvim je očekivano da će potrebe za saznanjima transpersonalne prirode moći da zadovolji jedino multidimenzionalni, interdisciplinarni pristup (Braud, 2006).

Iz svega prethodno rečenog zaista se može izvući nekoliko pouka važnih za komparativnu religiologiju kao disciplinu čiji bi sastavni deo trebalo da predstavlja transpersonalni pristup izučavanju religija sveta.

Izazov za onoga ko se bavi komparativnom religiologijom jeste to što mora biti spreman da prilagodi, ili po potrebi, sasvim izmeni vlastita verska ubeđenja i gledišta; da sistematski proučava religijske fenomene, iz perspektive stvarnosti i načina života same zajednice, ali i pojedinaca, putem razumevanja njihove egzistencijalne situacije (u koje spadaju tzv. granične situacije, fundamentalna egzistencijalna stanja koja odlikuju kako arhajskog, tako i savremenog čoveka), sa ciljem razumevanja onoga što je inherentno religijsko, a ne samo sociološko, psihološko ili istorijsko u datom fenomenu (Vukomanović, 2022). Kao takva, komparativna religiologija bi danas bila nezamisliva bez nekoliko humanističkih pokretača iz devetnaestog i dvadesetog veka, kada je i nastala – između ostalog, Dirkemove i Veberove sociologije religije, koja pretpostavlja da se religija ne može proučavati bez podataka sa terena i Jungove arhetipske psihologije, čije su osnovne analitičke jedinice sinhronicitet, akauzalna veza između pojava, ali i *gnosis* (Vukomanović, 2022).

Sa druge strane, ukoliko uzmemo u obzir i stanovište transpersonalne psihologije, koja nastoji da sagleda čoveka i preko granice bolesti i zdravlja, to jest iz ugla mogućeg duhovnog napretka i razvitka u duhu kategorija transpersonalne psihologije, joga se pojavljuje kao dobar saradnik i pristup koji definiše kako neke duhovne ciljeve, tako i prakse koje vode realizaciji tih ciljeva (Pajin, 2011). Stoga, valjalo bi potvrditi pretpostavku iz uvodnog dela rada – ako je duhovnost društvena isto koliko i pojedinačna pojava, takav potencijal pojedinaca da direktno osete numinoznost može se nanovo iskoristiti kao unutrašnja mogućnost spolja globalizujućeg svetskog poretka, naročito u sekularnoj eri u kojoj živimo.

Zahvalnica

Ovaj rad je rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom i programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu, na osnovu ugovora broj 451-03-136/2025-03/200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Literatura

- Bošnjački, I. (2019). *Komparativni aspekti Jungovog i Dirkemovog koncepta religije* [diplomski rad]. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Boucoulalas, M. (1999). Following the movement: From transpersonal psychology to a multi-disciplinary transpersonal orientation. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 31(1), 27–39.
- Braud, W. (2006). Educating the “more“ in holistic transpersonal higher education: A 30+ year perspective on the approach of the Institute of Transpersonal Psychology. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 38(2), 133–158.
- Daniels, M. (2004). Transpersonalna psihologija. U Patridge, C. (Ur.), *Enciklopedija novih religija. Nove religije, sekte i alternativni duhovni pokreti*. Naklada Ljevak.
- Dirkem, E. (1972). *O podeli društvenog rada*. Prosveta.
- Dogan, N. (2006). Transpersonalna religioznost. Joseph Murphy i proširena podsvijest. *Bogoslovska smotra*, 76(4), 959–982.
- Durkheim, É. (1982). *Elementarni oblici religijskog života: Totemistički sustav u Australiji*. Jesenski i Turk.
- Elijade, M. (1984). *Joga – besmrtnost i sloboda*. Izdavačko-grafički zavod.
- Friedman, H., Krippner, S., Riebel, L., & Johnson, C. (2010). Models of spiritual development. *International Journal of Transpersonal Studies*, 29(1), 53–70. <https://doi.org/10.24972/ijts.2010.29.1.79>
- Greenwood, S. F. (1990). Emile Durkheim and C. G. Jung: Structuring a transpersonal sociology of religion. *Journal of Scientific Study of Religion*, 29(4), 482–495. <https://doi.org/10.2307/1387313>
- Greenwood, S. F. (1995). Transpersonal theory and religious experience. U Hood, R. W. (Ur.) *Handbook of religious experience*. Religious Education Press.
- Greenwood, S. F. (2013). Emile Durkheim and C. G. Jung: Structuring a Transpersonal Sociology of Religion. *International Journal of Transpersonal Studies*, 32(2), 42–52. <https://doi.org/10.24972/ijts.2013.32.2.42>
- Jung, K. G. (2003). *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*. Atos.
- Jung, K. G. (2017). *Psihologija i religija: Zapad i Istok*. ATOS-DK.
- Lajoie, D. H., & Shapiro, S. I. (1992). On defining transpersonal psychology. *Psychologia: An International Journal of Psychology in the Orient*, 35(2), 63–68.
- Meštrović, S. G. (1984). Durkheim's concept of the unconscious. *Current Perspectives in Social Theory*, 5, 267–288.
- Pajin, D. (2011). Joga – psiha i telo. *Međunarodni časopis o jogi – Smisao*, 1(1), 194–207.
- Rominger, R., & Friedman, H. L. (2013). Transpersonal Sociology: Origins, Development, and Theory. *International Journal of Transpersonal Studies*, 32(2), 17–33. <https://doi.org/10.24972/ijts.2013.32.2.17>

- Ryan, M. B. (2008). The Transpersonal William James. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 40(1), 20–40.
- Vukomanović, M. (2022). *Mapiranje svetog: proučavanje religija u uporednoj perspektivi*. Čigoja štampa.
- Walsh, R., & Vaughan, F. (1993). On transpersonal definitions. *Journal of Transpersonal Psychology*, 25(2), 199–207.

The Transpersonal Perspective Applied in the Conceptual Consideration of Religious Experience As a Social and Subjective Phenomenon*

Teodora Gojković

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

Introduction. Transpersonal psychology and sociology represent relatively new directions within the social and human sciences, oriented toward the study of spiritual and collective dimensions of consciousness that transcend individual experience. *Objective.* The aim of this paper is to highlight the transpersonal dimension of religion and examine its place within the development of contemporary transdisciplinary approaches, through a review of the key theoretical contributions of the pioneers of the transpersonal orientation in psychology and sociology – Carl Gustav Jung and Émile Durkheim – and their concepts of the collective unconscious and collective consciousness. *Methods.* A comparative conceptual analysis of related notions from psychological and sociological literature, particularly those of Jung and Durkheim, addressing spirituality and the transpersonal, combined with a critical examination of dominant interpretations of religious experience. *Results.* The analysis of the collective unconscious (Jung) and collective consciousness (Durkheim) indicates the possibility of integrating subjective and collective aspects of religious experience. Furthermore, contemporary tendencies within transpersonal studies are presented, supporting a holistic and interdisciplinary approach to spirituality and consciousness. *Conclusion.*

* Predloženo citiranje: Gojković, T. (2025). Transpersonalna perspektiva primenjena u konceptualnom razmatranju religijskog iskustva kao društvenog i subjektivnog fenomena. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 45–59. <https://doi.org/10.47152/ziksi2025033>

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

The transpersonal perspective enables a deeper understanding of the relationship between the individual and the collective, the psychological and the social, as well as the spiritual and the everyday. As such, it offers a valuable contribution to the development of contemporary scientific paradigms that integrate the inner and outer dimensions of human experience.

KEYWORDS: transpersonal psychology / transpersonal sociology / religion / collective consciousness / collective unconscious

PRIMLJENO: 17.7.2025.
REVIDIRANO: 1.9.2025.
PRIHVAĆENO: 21.9.2025.

Međunarodni i nacionalni pravni okvir zaštite od zlostavljanja na radu

Petar Čolić¹

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Zlostavljanje na radu predstavlja složen društveni problem koji ugrožava osnovna prava zaposlenih i zahteva adekvatne mehanizme zaštite. Ovaj rad analizira međunarodna i nacionalna pravna dokumenta sa ciljem identifikovanja ključnih mehanizama prevencije i zaštite, kao i isticanja nedostataka postojećeg zakonodavstva. Analiza međunarodnog pravnog okvira započinje univerzalnim dokumentima – Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, zatim evropskim instrumentima – Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, uz prikaz slučajeva iz prakse Evropskog suda za ljudska prava, Poveljom Evropske unije o osnovnim pravima, Revidiranom evropskom socijalnom poveljom i Rezolucijom Evropskog parlamenta o uznemiravanju na radnom mestu. U središtu analize se nalazi Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 190 o iskorenjivanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada i prateća Preporuka br. 206, koje predstavljaju sveobuhvatni međunarodni standard direktno posvećen ovoj problematici. Na nacionalnom nivou, osnovu čine Ustav i Zakon o radu, dok je posebna pažnja posvećena Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu i pratećem Pravilniku o pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu. Razmatraju se i neke odredbe Krivičnog zakonika, Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Analiza ukazuje na proceduralne slabosti, naročito u vezi sa dokazivanjem ponavljanja i umišljaja, te ističe potrebu daljeg usklađivanja sa međunarodnim standardima, preciznijeg definisanja zlostavljanja na radu i razmatranja uvođenja kao krivičnog dela.

KLJUČNE REČI: zlostavljanje na radu / međunarodna dokumenta / nacionalna dokumenta / zaposleni / zaštita

Korespondencija: petarcolic.ub@gmail.com

¹ Doktorand; ORCID <https://orcid.org/0009-0003-8255-3564>

Uvod

U savremenom radnom pravu jedno od osnovnih prava zaposlenog je pravo na dostojanstven rad, odnosno rad koji se odvija uz potpuno uvažavanje njegove ličnosti. Suštinski, pravo na rad, onako kako je garantovano međunarodnim konvencijama, treba shvatiti kao pravo na dostojanstven rad. Iz ovog prava proizilazi niz zahteva koji treba da obezbede poštovanje ličnosti i autonomiju zaposlenih (Kovačević, 2016; Mehmedović & Avdić, 2024). Uprkos normativnom okviru koji garantuje ovo pravo, radna okruženja nisu imuna na različite oblike zlostavljanja na radu koja se javljaju, koje postaje sve veći problem širom sveta (Jatić et al., 2019).

Zlostavljanje na radu se javlja u različitim formama, kao psihološko zlostavljanje, moralno zlostavljanje, fizičko nasilje, ali i seksualno uznemiravanje. Zaposleni mogu biti izloženi jednoj vrsti zlostavljanja ili kombinovanom zlostavljanju. Fizičko nasilje se retko sreće na radnom mestu, a najčešće se javlja kao fizičko zastrašivanje. Psihološkom zlostavljanju na radnom mestu je data najveća posvećenost u literaturi, jer je i najčešće prisutno kroz različite forme (omalovažavanje, ponižavanje, preopterećenost radnim zadacima, uskraćivanje važnih informacija u vezi sa radom, uskraćivanje radnih zadataka i odgovornosti, izolacija, itd.). Isto tako zlostavljanje može poprimiti karakter seksualnog uznemiravanja (Fišeković-Kremić, 2016; Jatić et al., 2019; Michailidou & Mavromoustaki, 2023; Rittossa & Trbojević Palić, 2007). U literaturi su prisutne različite forme zlostavljanja na radu, ali ćemo ovde prikazati podele prema smeru i motivima delovanja. Prema smeru delovanja zlostavljanja na radu, možemo govoriti o vertikalnom i horizontalnom. Vertikalno zlostavljanje se dešava kada pretpostavljeni zlostavlja jednog ili grupu zaposlenih, ili kada zaposleni ili grupa zaposlenih zlostavljaju pretpostavljenog, što je ređi slučaj. Kada se zlostavljanje dešava među zaposlenima koji su na istom ili sličnom položaju u organizaciji, onda govorimo o horizontalnom zlostavljanju (Šaljić, 2013). Prema motivima delovanja, zlostavljanje na radu se javlja kao strateško i emocionalno. Kod strateškog zlostavljanja se zaposleni, koji se smatra viškom ili nepoželjnim, primorava da napusti posao. Emocionalno zlostavljanje, kao poseban vid psihološkog zlostavljanja, odvija se na ličnom nivou, odnosno posledica je zavisti, ljubomore i mržnje i ona je povezana sa ličnim karakteristikama zlostavljača (Juras 2016; Živković, 2011).

Zlostavljanje je mnogo više od povremenih konflikata, koji su uobičajeni u radnoj sredini, ako se odvijaju između dve strane koje imaju približno istu moć. Da bi se određena aktivnost označila kao zlostavljanje na radu, potrebno je da se ponavlja, odvija vremenski pravilno (na primer nedeljno) i traje tokom određenog perioda (uglavnom šest meseci). Zlostavljanje je eskalatorni proces u kome žrtva završava u inferiornoj poziciji i postaje meta sistematskih negativnih socijalnih ponašanja. Kod zlostavljanja na radu, ključna karakteristika je da izvršilac ima nameru (retko nesvesnu) da naškodi drugome, na primer, s ciljem da osoba napusti radno mesto. S druge strane, važno je napomenuti da težište ne mora da bude na izazivanju konkretne štete (materijalne ili nematerijalne), već pre govorimo o malicioznom motivu izvršioca ponašanja koje ima za cilj da naškodi, bez obzira da li je šteta zaista nastupila ili ne. To se, na primer, odnosi na uznemiravanje, iritiranje, stvaranje neprijateljskog okruženja i sl. (Čizmić & Vukelić, 2010; Prebiračević et al., 2012; Reljanović, 2011;). Jasno je da rad u takvom okruženju postavlja određene mentalne i emocionalne zahteve koji nisu u skladu sa sposobnostima, mogućnostima i potrebama zaposlenog, te se kod sve većeg broja zaposlenih javlja stanje stresa (Dudić, 2018), a neretko dovodi i do ozbiljnih posledica, poput ugrožavanja zdravlja, psihičke bolesti ili nekih drugih oboljenja na toj osnovi (Juras, 2016).

Pitanje zlostavljanja na radu kao negativne društvene pojave prvenstveno je bilo prepoznato kao sociološki problem, zdravstveni i psihološki problem, socijalno-ekonomski, da bi tek na kraju kao pravno pitanje (Vuković, 2015). Zlostavljanje na radu obično ima značajne ekonomske implikacije u vezi sa obavljanjem radnih zadataka, odnosno, u krajnjem, utiču negativno na radni učinak zaposlenih i na profitabilnost poslodavca, ali i na zdravlje žrtve, zbog čega se njihovi efekti sagledavaju kako u okvirima politike rada i zapošljavanja tako i politike zaštite zdravlja i bezbednosti na radu u užem, odnosno zaštite zdravlja stanovništva u širem smislu. U mnogim evropskim zemljama zlostavljanje na radu je zakonski kažnjivo (Gligorić & Stojković-Zlatanović, 2020). Pojedine evropske zemlje imaju posebne zakone o zlostavljanju na radu, dok se u određenom broju zemalja koriste postojeće norme krivičnog i građanskog prava (Vuković, 2015). Upravo je predmet ovog rada analiza međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira zaštite od zlostavljanja na radu. Cilj rada je da kroz analizu međunarodnih i nacionalnih pravnih dokumenata identifikuje ključne pravne mehanizme za prevenciju i suzbijanje zlostavljanja na radu, kao i da ukaže na pravne izazove i

moгуćnosti unapređenja zaštite prava zaposlenih. U prvom delu rada biće dat pregled i analiza međunarodnih pravnih dokumenata koji se neposredno bave ili se bar mogu dovesti u vezu sa zlostavljanjem na radu. U drugom delu rada fokus je na analizi pravnih akata u Republici Srbiji koji se neposredno ili posredno odnose na ovaj problem.

Međunarodna pravna dokumenta u vezi sa zlostavljanjem na radu

Fenomen zlostavljanja na radu nije samo pitanje ličnog iskustva, već predstavlja i društveni problem, što je dovelo do toga da se različite međunarodne organizacije i institucije bave njegovim pravnim regulisanjem, pa time i prevencijom i suzbijanjem istog. Međunarodna pravna dokumenta ne samo da pružaju okvire za zaštitu prava zaposlenih, već i obavezuju države članice da preduzimaju konkretne mere u sprečavanju zlostavljanja. U narednom delu biće dat prikaz i analiza relevantnih međunarodnih dokumenata koja se odnose na zlostavljanje na radu, bilo da sadrže taj pojam ili se na neki način mogu dovesti u vezu sa njim.

Univerzalni dokumenti

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948; u daljem tekstu UDLJP) predstavlja temeljni dokument međunarodnog prava koji garantuje osnovna ljudska prava. Iako ne pominje eksplicitno zlostavljanje na radu, nekoliko njenih odredbi je od značaja za našu temu. Na samom početku je naglašeno dostojanstvo ljudske ličnosti (čl. 1), što se čini važnim polazištem za razumevanje prava zaposlenih na bezbednost i dostojanstvo u radnom okruženju. Njen čl. 23 propisuje pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, pravične i povoljne uslove rada, zaštitu od nezaposlenosti, kao i pravo na jednaku platu za jednak rad i pravičnu naknadu koja osigurava dostojanstven život. Dalje, čl. 24 garantuje pravo na odmor i slobodno vreme, uključujući razumno ograničenje radnog vremena i povremeno plaćene odmore.

Zlostavljanje na radu može dovesti do povrede određenih građanskih i političkih prava, kao što su pravo na privatnost, integritet ličnosti i zaštita od ponižavajućeg postupanja. Značajnu ulogu imaju i dokumenti koji eksplicitno uređuju ekonomska, socijalna i kulturna prava. U tom smislu je značajno pomenuti *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966) koji se na sveobuhvatan način bavi pravima u vezi

sa za radom u nekoliko članova: pravo na rad (čl. 6), pravo na pravične i povoljne uslova rada (čl. 7) i sindikalna prava (čl. 8). Izvori radnog prava međunarodnog porekla uređuju ovu materiju samo posredno, kao integralni deo zaštite bezbednosti i zdravlja na radu i prava zaposlenih na dostojanstvo.

Evropski (regionalni) dokumenti

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950; u daljem tekstu EKLJP) igra značajnu ulogu u zaštiti od zlostavljanja na radu kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu ESLJP). Od posebnog značaja nam je čl. 8 EKLJP koji garantuje pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. ESLJP je u svojoj praksi utvrdio da psihološko zlostavljanje i seksualno uznemiravanje na radnom mestu mogu predstavljati povredu ovog prava, jer takva ponašanja direktno utiču na psihički integritet i dostojanstvo pojedinca. U slučaju Špadijer protiv Crne Gore (Application no. 31549/18), podnositeljka predstavke, zaposlena u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, tvrdila je da je bila izložena kontinuiranom psihološko zlostavljanju na radu od strane kolega i nadređenih, a da domaći organi nisu obezbijedili adekvatnu zaštitu. Sud je utvrdio povredu čl. 8 EKLJP, ističući da psihološko zlostavljanje na radu može dovesti do povrede prava na poštovanje privatnog života jer utiče na psihički integritet i dostojanstvo pojedinca. Sud je kritikovao nacionalne organe zbog manjkave primene zaštitnih mehanizama i nedostatka razmatranja celokupnog konteksta, posebno činjenice da je žrtva bila uzbunjivač koji je prijavio nezakonito ponašanje kolega. U slučaju C. protiv Rumunije (Application no. 47358/20), sud je takođe utvrdio povredu čl. 8 u kontekstu seksualnog uznemiravanja na radnom mestu. Sud je kritikovao značajne nedostatke u krivičnoj istrazi, uključujući odsustvo adekvatne procene odnosa između žrtve i počinioca, propust da se izvrši psihološka procena žrtve, kao i sekundarnu viktimizaciju kroz nepotrebno reprodukovanje intimnih detalja u odluci tužilaštva. Posebno je naglašena obaveza državnih poslodavaca da preduzmu hitne mere zaštite zaposlenih od seksualnog uznemiravanja.

U vezi sa uslovima rada, značajno je osvrnuti se na *Povelju Evropske unije o osnovnim pravima* (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012; u daljem tekstu: Povelja) i to njen čl. 31 koji se odnosi na pravične i poštene uslove rada. Stav 1 ovog člana propisuje da svaki radnik ima pravo na radne uslove koji poštuju njegovo zdravlje, bezbednost i dostojanstvo. Zlostavljanje na radnom mestu sistematski

narušava sva tri elementa. Konstantna izloženost zlostavljanju narušava zdravlje čoveka, a posledice se odražavaju na zdravstvenom (glavobolje, poremećaj spavanja, hipertenzija, i sl.), psihološkom (depresija, anksioznost, napadi panike, emocionalna otupelost) i nivou promena u ponašanju (agresivnost, upotreba psihoaktivnih supstanci, seksualni poremećaj i sl.) (Kostelić-Martić, 2005, citirano kod Čović, 2010). Stav 2 garantuje pravo na ograničenje radnog vremena i adekvatne periode odmora, koje se u savremenom svetu rada smatra temeljnim pravom zaposlenih i garantuje se najvišim pravnim aktima (Rapajić, 2015).

Od značaja je osvrnuti se na *Revidiranu evropsku socijalnu povelju* (European Social Charter – Revised, 1996), koja izričito zabranjuje zlostavljanje na radu, i to, kao povredu prava na dostojanstvo (Kovačević, 2016). Njen čl. 26 propisuje pravo svih radnika na dostojanstvo u radu, pri čemu stav 2 ovog člana obavezuje države ugovornice da, u konsultacijama sa organizacijama poslodavaca i radnika, promovišu svest, informisanje i prevenciju ponavljanog neprihvatljivog ili izrazito negativnog i uvredljivog ponašanja na radnom mestu ili u vezi sa radom, kao i da preduzmu sve odgovarajuće mere da zaštite radnike od takvog ponašanja. Primena ove odredbe podleže nadzoru preko dva komplementarna mehanizma. Sistem izveštavanja podrazumeva da države potpisnice periodično (najčešće svake dve godine) podnose izveštaje o primeni prava iz Povelje. Te izveštaje analizira Evropski komitet za socijalna prava (ECSR), koji onda daje zaključke da li je država u postupala u skladu sa obavezama. Sistem kolektivnih žalbi uveden je kasnije, Protokolom iz 1995. godine. On omogućava da određene organizacije (međunarodni sindikati i udruženja, neke međunarodne NVO sa liste, reprezentativni nacionalni sindikati/udruženja) podnesu žalbu ECSR-u protiv države za kršenje Povelje. ECSR odlučuje o prihvatljivosti i žalbe, a na osnovu njegovog izveštaja Komitet ministara donosi konačnu odluku (Churchill & Khaliq, 2004).

Rezolucija Evropskog parlamenta o uznemiravanju na radnom mestu (2001; u daljem tekstu Rezolucija) ne sadrži jedinstvenu definiciju, već se navode nepoželjna ponašanja kojima se vređa dostojanstvo, privatnost i integritet ličnosti. Rezolucija poziva zemlje članice da se suprotstave zlostavljanju na radu, da preispitaju i izmene zakonske propise u ovoj oblasti. Ukazujući na brojne negativne posledice koje zlostavljanje ima po zaposlene, Rezolucija ukazuje i na njegove negativne posledice po poslodavce, a naročito one koje se odnose na smanjenje produktivnosti zaposlenih. Na strani poslodavca koji nema odgovarajuće mehanizme

borbe protiv zlostavljanja na radu, posledice zlostavljanja su višestruke i ogledaju se u smanjenju produktivnosti zaposlenih, materijalnim gubicima koje trpi zbog porasta bolovanja i lošem radnom učinku (Mehmedović & Avdić, 2024; Spalević et al., 2013).

Relevantni akti Međunarodne organizacije rada (MOR)

Međunarodna organizacija rada (International Labour Organization – ILO; u daljem tekstu MOR) usvaja međunarodne standarde u oblasti rada kroz različite vrste akata. U kontekstu zaštite od zlostavljanja na radu, od posebnog značaja su Konvencija br. 190 o iskorenjivanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada (2019; u daljem tekstu Konvencija 190) i Preporuka br. 206 o iskorenjivanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada (2019; u daljem tekstu Preporuka 206).

Konvencija o iskorenjivanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada br. 190 (2019). Konvencija 190 je prvi međunarodni pravni akt koji se direktno bavi nasiljem i uznemiravanjem u svetu rada, predstavljajući prekretnicu u borbi protiv ove prakse, obuhvatajući sve oblike zlostavljanja (Dragičević & Obradović, 2024). Konvenciju 190 je do danas ratifikovala 51 država (International Labour Organization, 2025). Ključna obaveza država članica je propisivanje zakona koji poslodavcima nameću odgovornost da prepoznaju, spreče i rešavaju slučajeve zlostavljanja, u skladu sa stepenom njihove kontrole (čl. 7, čl. 8 i čl. 9). U fokusu su usvajanje konkretnih propisa, uključivanje psihosocijalnih rizika u politike bezbednosti i zdravlja na radu, aktivno uključivanje radnika u procenu rizika, kao i kontinuirano informisanje zaposlenih o njihovim pravima. Konvencija proširuje zaštitu ne samo na zaposlene sa ugovorom, već i na osobe u obuci, pripravnike, otpuštene radnike, volontere i tražioce posla, pokrivajući javni i privatni sektor, formalne i neformalne ekonomije (Almeida et al., 2024). Konvencija predviđa i širok spektar pravnih lekova (član 10), uključujući lakši pristup pravnoj zaštiti, mogućnost rešavanja sporova na radnom mestu i pred sudom. Konvencija se zasniva na principu jednakosti mogućnosti i tretmana i prepoznaje rodno zasnovano nasilje, koje zahteva inkluzivan, integrisan i rodno odgovoran pristup koji se bavi osnovnim uzrocima kao što su rodne stereotipe, višestruke oblike diskriminacije i nejednake odnose moći. Posebno je važno da Konvencija priznaje kako čak i nasilje u porodici može uticati na zapošljavanje i produktivnost, te da vlade, organizacije poslodavaca i radnika mogu pomoći u prepoznavanju i rešavanju tog uticaja (Dragičević & Obradović,

2024). Dalje, čl. 11 promoviše saradnju države, poslodavaca i sindikata u prevenciji kroz obuke i kampanje podizanja svesti, dok čl. 12 zahteva implementaciju mera putem zakona, propisa i kolektivnih ugovora. Značajno je pomenuti i da Konvencija 190 posebno prepoznaje organizacione aspekte radnog okruženja (organizaciona struktura, organizaciona kultura, hijerarhijske strukture, radni sati, metode disciplinovanja i evaluacije) kao ključne faktore koji mogu dovesti do zlostavljanja na radu (Almeida et al., 2024)

Preporuka Međunarodne organizacije rada br. 206 o iskorenjivanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada (2019). Preporuke 206 daju bliže smernice kako bi se adekvatnije primenile odredbe Konvencije 190, odnosno da pristupaju problemu na integrativan i rodno osetljiv način, štiteći dostojanstvo i zdravlje radnika (Učur, 2022) i to kroz četiri ključne oblasti. U delu *osnovnih načela*, zahteva se da države članice kroz izmene relevantnih zakona (radno pravo, krivično pravo, antidiskriminacioni propisi) na inkluzivan i rodno osetljiv način promovišu primenu Konvencije. Drugi deo – *zaštita i prevencija*, odnosi se na jasno definisanje prava i obaveza zaposlenih i poslodavaca, kreiranje politika prevencije, obaveznu procenu rizika i specijalizovanu zaštitu žrtava, sa posebnim naglaskom na ranjive grupe poput migranata. U oblasti *sprovođenja i pravnih lekova*, Preporuka predviđa različite oblike zaštite: ostavku uz naknadu, povratak na posao, naknadu štete, premeštaj, pravnu pomoć, kao i mogućnost sankcionisanja nasilnika, uz predviđanje mera njihove eventualne reintegracije. Konačno, kroz *smernice i edukaciju*, od članica se očekuje finansiranje programa prevencije, izrada kodeksa ponašanja i sprovođenje obuka, sa posebnim akcentom na rodnu ravnopravnost i podizanje svesti o problemu zlostavljanja na radnom mestu. Preporuka 206 dodatno naglašava značaj prikupljanja i monitoringa podataka o slučajevima zlostavljanja. Shodno čl. 22, države članice bi trebalo da se trude da prikupljaju i objavljuju statističke podatke razvrstane po polu, obliku nasilja i uznemiravanja, sektoru privredne delatnosti, kao i karakteristikama ranjivih grupa (Pleskun, 2024). Vodeći se Preporukama mogu se izdvojiti sledeći zaključci: prioritet je prevencija zlostavljanja; ključnu ulogu ima poslodavac, ali i ostali radnici, sindikati i predstavnici; prepoznaju se ranjive grupe (žene, migranti); pravna pomoć mora biti dostupna tokom celog postupka; predviđene su i mere prema izvršiocima zlostavljanja; naglašava se edukacija svih učesnika u prepoznavanju i suzbijanju ovog problema.

Pravna regulativa zlostavljanja na radu u Republici Srbiji

Pravni okvir za zaštitu zaposlenih od zlostavljanja na radu Republici Srbiji obuhvata više zakonskih i podzakonskih akata koji definišu prava zaposlenih, obaveze poslodavaca i postupke zaštite u situacijama koje predstavljaju zlostavljanje na radu.

Polazeći od hijerarhije pravnih akata, prvenstveno ćemo se osvrnuti na Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik, br. 98/06“), u okviru kog nam je posebno od značaja čl. 60, koji propisuje da svako ima pravo na zaštitu pri radu, odnosno na bezbedne i zdrave uslove rada, zaštitu žena, omladine i osoba sa invaliditetom na radu i pravo na posebnu zaštitu u slučaju prestanka radnog odnosa. Ova odredba predstavlja ustavni osnov za zakonodavnu zaštitu zaposlenih od zlostavljanja na radu, s obzirom na to da zlostavljanje direktno narušava bezbedne i zdrave uslove rada.

Kao polazna tačka među zakonskim aktima koji regulišu radne odnose uzima se *Zakon o radu* („Službeni glasnik RS” br. 24/2005”). Iako se termin zlostavljanja na radu ne navodi eksplicitno, Zakon obavezuje poslodavca na pružanje zaštite zaposlenima od ponašanja i uslova rada koji ugrožavaju i povređuju život, zdravlje, privatnost i dostojanstvo zaposlenog (Rittossa & Trbojević Palalić, 2007).

Zlostavljanje na radu nije prepoznato kao posebno krivično delo u *Krivičnom zakoniku Republike Srbije* („Sl. glasnik RS, br. 85/2005”), ali se počinioci mogu goniti prema različitim odredbama u zavisnosti od prirode štetnog ponašanja. U slučajevima diskriminacije primenjuje se čl. 128 (Povređa ravnopravnosti), kod primene sile ili pretnji čl. 137 (Zlostavljanje i mučenje) ili čl. 138 (Ugrožavanje sigurnosti), dok se za seksualno uznemiravanje koristi čl. 182a. Uskraćivanje osnovnih radnih prava, poput zarade ili odmora, može biti kvalifikovano kao krivično delo protiv prava po osnovu rada. Za razliku od Srbije, koja zlostavljanje na radu reguliše kao radnopravni institut, ono je u pojedinim zemljama definisano kao krivično delo. Uočeni nesklad između postojeće zakonske regulative i njene primene u praksi, između davno priznatih standarda u zaštiti prava zaposlenih i realnosti grubog kršenja tih prava u hrvatskom društvu, motivisali su zakonodavca na uvođenje novih krivičnih dela u posebnu glavu Kaznenog zakonika kojom se štite radni odnosi (Grozđanić et al., 2012). U okviru posebne glave “Kaznena djela protiv radnih odnosa i socijalnog osiguranja” nailazimo na krivično delo *Zlostavljanje na radu* (čl. 133), a koje se odnosi na ponašanja na poslu ili u vezi s poslom kada se radnika vređa, ponižava,

zlostavlja ili na drugi način uznemirava, a time mu se narušava zdravlje ili povređuju njegova prava. Zakon predviđa novčanu kaznu ili kaznu zatvora do dve godine, a postupak se pokreće na predlog oštećene osobe (čl. 133 Kazneni zakonik Republike Hrvatske, br. 144/12).

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu Republike Srbije (2010)

Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu („Službeni glasnik RS“ br. 36/10) (u daljem tekstu ZOSZR) određuju se mere za sprečavanje zlostavljanja i unapređenja odnosa na radu, postupak zaštite lica izloženih zlostavljanju na radu i druga pitanja koja su od značaja u vezi sa radom. ZOSZR zlostavljanje definiše kao svako „aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a koje za cilj ima ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu raskine radni odnos ili otkaže ugovor o radu ili drugi ugovor” (Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Službeni glasnik RS, br. 36/10). Analiza zakonske definicije zlostavljanja na radu koju daje ZOSZR pokazuje da su najvažniji elementi koji upućuju na zlostavljanje: a) ponavljanje, odnosno učestalost određenog ponašanja; b) negativan uticaj određenog ponašanja na ličnost (dostojanstvo, ugled, lični i profesionalni integritet, zdravlje) i položaj zaposlenog, odnosno na njegovo radno okruženje (Kovačević, 2016).

Od značaja je istaći čl. 5 u kojem je, između ostalog, navedeno da je pored zabrane zlostavljanja, zabranjen svaki vid zloupotrebe prava na zaštitu od istog. Ovde je jasno da ZOSZR iako štiti žrtve zlostavljanja, pored toga sprečava da neko koristi pravo na zaštitu od zlostavljanja u svrhu manipulacije i nanošenja štete drugima. ZOSZR nam daje širu sliku o zlostavljanju odnosno definisanju istog. U čl. 6, prilikom davanja uopštene definicije zlostavljanja na radu, navedeno je da se odnosi i na podsticanje ili navođenje drugih na ponašanje koje se može smatrati zlostavljanjem. Dalje, ZOSZR obavezuje poslodavca da organizuje i kontroliše rad na način na koji zaposleni neće biti izložen zlostavljanju od strane poslodavca, odgovornog lica ili drugog zaposlenog. U tom smislu, poseban deo se odnosi na prava, obaveze i odgovornosti kako poslodavca, tako i zaposlenog. U članu 12 se i zaposleni pozivaju na odgovornost, odnosno da

ukoliko sazna za ponašanje koje predstavlja zlostavljanje, ima pravo da inicira pokretanje postupka za zaštitu obaveštavanjem ovlašćenog lica.

Postupak zaštite od zlostavljanja na radu. ZOSZR jasno definiše i postupak zaštite u slučaju zlostavljanja. Postupak zaštite pokreće zaposleni pisanom prijavom neposrednom rukovodiocu, poslodavcu ili ovlašćenom predstavniku (npr. sindikalnom povereniku), uz saglasnost oštećenog. Ukoliko je poslodavac izvršilac zlostavljanja, zaposleni može zahtevati posredovanje ili neposredno pokrenuti sudski postupak. Poslodavac je dužan da u roku od tri dana ponudi posredovanje. Strane biraju posrednika sa spiska koji vodi poslodavac, sindikat, socijalno-ekonomski savet ili relevantna udruženja. Posredovanje je hitno, zatvoreno za javnost, traje najduže osam radnih dana, i završava se pismenim sporazumom ili obustavom u slučaju neuspeha. Ukoliko posredovanje ne uspe, poslodavac može izreći disciplinske mere zaposlenom koji vrši zlostavljanje (opomena, udaljenje, premeštaj, raskid ugovora). Ako je ugroženo zdravlje žrtve, poslodavac je obavezan da hitno preduzme zaštitne mere (udaljenje zlostavljača, premeštaj), uz pravo žrtve da odbije rad do sprovođenja zaštite. Žrtva može biti premeštena i na sopstveni zahtev, a ima pravo da pokrene tužbu pred sudom u roku od 15 dana od odluke poslodavca. Ukoliko je tokom postupka tužilac učinio verovatnim da je izvršeno zlostavljanje, teret dokazivanja da nije bilo zlostavljanja je na poslodavcu. Sud odlučuje hitno, može izreći privremene mere zaštite, uključujući zabranu približavanja i pristupa radnom mestu žrtve (Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu, Sl. glasnik, br. 36/10).

Određene odredbe ZOSZR izazivaju opravdane dileme kod autora. Prema čl. 29 stav 1, zaposleni može podneti tužbu isključivo protiv poslodavca, dok fizičko lice koje je preduzimalo ponašanje koje se kvalifikuje kao zlostavljanje ne može biti pasivno legitimisano, premda je u praksi domaćih sudova, uz poslodavca, u par navrata bio tužen i nosilac zlostavljanja. Iako se ovakvo zakonsko rešenje može braniti u svetlu obaveze poslodavca da obezbedi bezbedne i zdrave uslove rada i zaštititi dostojanstvo zaposlenog, prihvatljivijim se čini rešenje koje poznaju neka strana prava prema kojem su pasivno legitimisani i poslodavac i izvršilac zlostavljanja. Poslodavac bi, pritom, bio odgovoran samo ako je znao ili morao znati da zlostavljanje postoji u radnoj sredini, ali nije preduzeo sve neophodne mere da se zlostavljanje spreči ili zaustavi (Kovačević, 2016). Dalje, ZOSZR ograničava zaštitu žrtava postavljanjem dva uslova – ponavljanja i umišljaja. Insistiranje na ponavljanju zanemaruje situacije gde ozbiljna šteta nastaje već nakon jednog incidenta, posebno kod fizičkog i

seksualnog zlostavljanja. Ovakvo tumačenje može dovesti do veoma nepravilnog postupanja, na primer, sud može odbiti da utvrdi zlostavljanje u situaciji kada je zaposlenom pojedinačnim aktom učinjena povreda dostojanstva ili dobrobiti, samo zato što se nije ponovilo. Dodatno, Zakon ne daje nikakve smernice za tumačenje šta znači „ponovljeno ponašanje” - koliko puta i u kojim vremenskim razmacima treba da se ponovi da bi se stvorilo neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje koje predstavlja uslov za postojanje zlostavljanja. Takođe, otežano je dokazivanje umišljaja, naročito jer kod zlostavljanja namera nije uvek jasno izražena (Dragičević & Obradović, 2024; Vučković-Kićanović, 2017).

Pravilnik o pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu (2010)

Pravilnik o pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu („Službeni glasnik RS“ br. 62/10) detaljnije razrađuje obaveze informisanja zaposlenih o pravima i oblicima zabranjenog ponašanja na radu. Ključnu ulogu u opisivanju pojava oblika zlostavljanja ima član 12, koji definiše ponašanja koja se mogu svrstati pod isto: (1) *ponašanja koja narušavaju komunikaciju* (neopravdano sprečavanje iznošenja mišljenja, obraćanje uz viku, pretnje, vređanje i uznemiravanje van profesionalnog konteksta); (2) *ponašanja koja narušavaju međuljudske odnose* (ignorisanje prisustva zaposlenog, namerna izolacija, izbegavanje, isključivanje iz sastanaka i komunikacije); (3) *ponašanja koja narušavaju lični ugled* (verbalni napadi, ismevanje, širenje neistina, omalovažavanje i ponižavanje zaposlenog); (4) *ponašanja koja narušavaju profesionalni integritet* (neopravdana kritika rada, dodeljivanje ponižavajućih zadataka, uskraćivanje ključnih informacija, manipulisanje poslovnim ciljevima i uskraćivanje mogućnosti za stručno usavršavanje); (5) *ponašanja koja ugrožavaju zdravlje zaposlenog* (stalne pretnje, namerno izazivanje stresa i konflikata na radnom mestu); (6) *ponašanja koja bi se mogla smatrati seksualnim uznemiravanjem* (ponižavajući i neprimereni komentari i postupci seksualne prirode, pokušaj ili izvršenje neželjenog fizičkog kontakta, navođenje na ponašanja seksualne prirode i druga istovrsna ponašanja).

Pravilnik predviđa obavezu poslodavca da sprovodi mere obaveštavanja i obučavanja zaposlenih i njihovih predstavnika kako bi prepoznali uzroke, oblike i posledice zlostavljanja. Takođe, poslodavac mora zaposlenom pre stupanja na rad dostaviti obaveštenje o zabrani

zlostavljanja i o pravima, obavezama i odgovornostima u vezi sa tim. Međutim, Pravilnik je propustio da odredi lice za podršku kao obavezu poslodavca – ono je ostavljeno kao diskreciono pravo (Dragičević & Obradović, 2024). To znači da zaposleni koji sumnja da je izložen zlostavljanju može, ali ne mora imati lice kome se može obratiti za savet i podršku, što zavisi od dobre volje poslodavca.

Ostala domaća pravna dokumenta u vezi sa zlostavljanjem na radu

Prilikom razmatranja zlostavljanja na radu, važno je jasno razlikovati ovaj pojam od diskriminacije, budući da se u praksi često neopravdano izjednačavaju. Iako oba pojma obuhvataju negativna ponašanja prema zaposlenima, u pravnom smislu predstavljaju odvojene institute sa različitim osnovama i ciljevima zaštite. Ključna razlika ogleda se u motivaciji izvršioca: diskriminacija je zasnovana na ličnim svojstvima, dok zlostavljanje često proizilazi iz subjektivnog odnosa prema pojedincu (npr. ljubomora, ljutnja, netrpeljivost, ekonomski interes). Zlostavljanje je širi pojam jer obuhvata različite oblike neprihvatljivog ponašanja koji ne moraju imati diskriminatornu osnovu. Ovakvo pogrešno poistovećivanje otežava pravnu zaštitu žrtava i doprinosi neujednačenoj sudskoj praksi (Gligorić & Stojković-Zlatanović, 2020; Petrović, 2014).

Zakon o zabrani diskriminacije (Sl. glasnik RS, br. 22/09 i 52/21) ne pominje eksplicitno zlostavljanje na radu, ali se može primeniti kada uključuje diskriminaciju po osnovu ličnih svojstava. Čl. 2 definiše diskriminaciju kao nejednako postupanje na osnovu rase, pola, nacionalnosti, vere, invaliditeta i drugih osnova, dok čl. 5 prepoznaje uznemiravanje i ponižavanje kao oblike diskriminacije koji mogu obuhvatiti ponašanja slična zlostavljanju. Čl. 16 posebno zabranjuje diskriminaciju u oblasti rada. Važno je istaći da ovaj Zakon reguliše zabranu diskriminacije i afirmativne mere u širem kontekstu rada, a ne isključivo u okviru radnopravnih odnosa. Shodno tome, zaštita se ne odnosi samo na zaposlene u klasičnom smislu (lica u radnom odnosu), već obuhvata i sve one koji obavljaju poslove i zarađuju za život izvan formalnog radnog odnosa. To uključuje lica angažovana na osnovu ugovora o delu, u dopunskom radu, na privremenim ili povremenim poslovima, kao i lica koja obavljaju javne funkcije, pripadnike vojnih formacija i slično (Jovanović, 2018).

Zakon o rodnoj ravnopravnosti („Službeni glasnik RS“ br. 52/21) propisuje politiku jednakih mogućnosti u oblasti rada, sa posebnim

akcentom na zabranu diskriminacije po osnovu pola, kao i zaštitu od uznemiravanja, uključujući seksualno uznemiravanje (čl. 27–35). Zakon garantuje ravnopravan tretman pri zapošljavanju, napredovanju, uslovima rada, stručnom usavršavanju i prestanku radnog odnosa, uz posebnu zaštitu prava zaposlenih tokom roditeljskih odsustava. Ističe se i obaveza socijalnih partnera da obezbede jednakost u pregovorima i radnim uslovima. Osim pravne zaštite, zakon ima preventivnu ulogu kroz promociju rodne ravnopravnosti, uz naglašenu potrebu za razvijanjem svesti o ovim pravima u radnom okruženju.

Zaključak

Kada su u pitanju međunarodna pravna dokumenta koja se mogu dovesti u vezu sa zlostavljanjem na radu, primećuje se da Konvencija 190 i Preporuka 206 MOR-a, kao specifični dokumenti koji se direktno bave ovom problematikom, stavljaju akcenat na integrativnom pristupu u prevenciji i suzbijanju zlostavljanja na radu. Kada je u pitanju prevencija, ovi dokumenti posebno naglašavaju podizanje nivoa informisanosti i znanja putem edukacija i obuka, dok državama članicama sugerišu definisanje što lakše pravne podrške žrtvama i obezbeđivanje iste tokom celokupnog procesa. Ostali analizirani međunarodni dokumenti su opštijeg karaktera i bave se zaštitom osnovnih ljudskih prava, ali se njihove odredbe mogu primeniti i u kontekstu zlostavljanja na radu kao povrede dostojanstva, privatnosti i prava na bezbedne uslove rada.

Zakonodavni okvir u Republici Srbiji se eksplicitno bavi zlostavljanjem na radu kroz svega dva normativna akta. S jedne strane je prednost što su mnoge odredbe u skladu sa smernicama međunarodnih dokumenata, te u tom pogledu teorijski postoji jasna pravna sigurnost zaposlenih. Međutim, uzimajući u obzir širok spektar ponašanja koja zlostavljanje obuhvata kao i njegovu prirodu koja je teška za dokazivanje, činjenica je da postoje i određeni nedostaci. Može se uočiti da su i ZOSZR i Pravilnik doneti 2010. godine, te da od tad nisu donošenje izmene. Za razliku, na primer, od nasilja u porodici, gde je dovoljna osnovana sumnja, kod zlostavljanja se, prema ZOSZR, zahteva da se ponašanje ponovi, što žrtve stavlja u teži položaj. Zakon bi trebalo više da se usmeri na posledice po žrtvu, a manje na formalno ispunjavanje uslova ponavljanja (Vučković-Kićanović, 2017). Uz to, preporuka je da se razmotre preciznije definicije, u skladu sa nekim savremenim istraživanjima zlostavljanja na radu, kako bi se obuhvatilo što više pojava oblika zlostavljanja. Takođe, iako su procedure prijave za

zlostavljanja na radu detaljno opisane u ZOSZR, istovremeno su i administrativno zahtevne i dugo traju, što kod žrtve može izazvati nesigurnost i navesti je na odustajanje.

Posebno je značajno razmotriti mogućnost inkriminacije zlostavljanja na radu kao krivičnog dela po uzoru na legislativna rešenja u regionu, pre svega u Republici Hrvatskoj. Dok Srbija zlostavljanje na radu tretira isključivo kao radnopravni institut, Hrvatska je 2012. godine kroz izmene Kaznenog zakonika (čl. 133) uvela krivično delo „Zlostavljanje na radu“. Ovakvo normativno rešenje omogućava efikasniju zaštitu žrtava i primenu krivičnopravnih sankcija, što može imati preventivnu funkciju na potencijalne izvršioce.

Literatura

- Almeida, V. H., Scodro, C. L., & Tristão, A. C. (2024). Harassment, workers' mental health and the potential of ILO Convention No. 190: An analysis based on the France Télécom case. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 18(4), 1–19. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n4-148>
- C. v. Romania, Application no. 47358/20, European Court of Human Rights (30 August 2022). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218933>
- Churchill, R. R., & Khaliq, U. (2004). The Collective Complaints System of the European Social Charter: an effective mechanism for ensuring compliance with economic and social rights? *European Journal of International Law*, 15(3), 417–456.
- Council of Europe. (1950). European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series No. 005. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- Council of Europe. (1996). European Social Charter (Revised). European Treaty Series No. 163. <https://rm.coe.int/168007cf93>
- Čović, D. (2010). Uzroci i posledice mobinga. *Pravo – teorija i praksa*, 27(7–8), 117–126.
- Dragičević, M., & Obradović, G. (2024). Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 190 o sprečavanju nasilja i uznemiravanja u svetu rada - razlozi za ratifikaciju. *Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Nišu*, 63(103), 53–80.
- Dudić, A. (2018). Mobing - problem pojedinca ili problem društva? *Društvene devijacije* 3(3), 597–607.
- European Union (2001). European Parliament resolution on harassment at the workplace, 2001/2339 (INI). <http://https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/ALL/?uri=CELEX:52001IP0283>

- European Union. (2012). Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C326/02). Official Journal of the European Union. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- Fišeković-Kremić, M. (2016). *Ispitivanje prediktora nasilja na radnom mestu kod zaposlenih u primarnoj zdravstvenoj zaštiti u Beogradu* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDus. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/11923/Disertacija.pdf>
- Gligorić, S. M., & Zlatanović, S. N. S. (2020). Savremeni oblici povrede dostojanstva ličnosti na radu - osnovne sličnosti i razlike. *Strani pravni život*, 64(3), 31–42. <https://doi.org/10.5937/spz64-27484>
- Grozđanić, V., Škorić, M., & Martinović, I. (2012). Kaznenopravna zaštita radnika prema odredbama novog Kaznenog zakonika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 19(2), 473–499.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, December 16, 1966, 993 U.N.T.S.3. <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- International Labour Organization (2019). Convention No. 190 concerning the elimination of violence and harassment in the world of work (No. 190). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3999478
- International Labour Organization (2019). Recommendation No. 206 concerning the elimination of violence and harassment in the world of work (No. 206). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3999478
- International Labour Organization. Ratifications of C190 - Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=1000:11300:0::NO:11300:P11300_INSTRUMENT_ID:3999810
- Jatić, Z., Erkočević, H., Trifunović, N., Tatarević, E., Keco, A., Sporisević, L., & Hasanović, E. (2019). Frequency and forms of workplace violence in primary health care. *Medical Archives*, 73(1), 6–10. <https://doi.org/10.5455/medarh.2019.73.6-10>
- Jovanović, P. P. (2018). Načelo jednakosti u radnom pravu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 52(1), 17–39.
- Juras, D. (2016). Mobing i policija. *Policija i sigurnost*, 25(2), 131–152.
- Kazneni zakonik Republike Hrvatske. Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21. (2021).
- Kovačević, Lj. (2016). Pojam zlostavljanja na radu u zakonodavstvu i sudskoj praksi Republike Srbije. U Đ. Ignjatović (Ur.), *Kaznena reakcija u Srbiji – VI deo* (str. 214–242). Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 i 94/24. (2024).
- Mehmedović, E., & Avdić, L. (2024). Pravna regulacija mobinga u Bosni i Hercegovini: da li postoji potreba posebnog zakonskog uređenja zaštite od mobinga? *Zbornik Pravnog fakulteta u Tuzli*, 1(1), 193–223.

- Michailidou, E. M., & Mavromoustaki, O. (2023). Workplace harassment and bullying. *International Journal of Advances in Engineering and Management*, 5(6), 908–913.
- Petrović, A. (2014). Problem razlikovanja diskriminacije i zlostavljanja na radu u pravnoj teoriji i praksi u Republici Srbiji. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti*, 30(2), 77–88.
- Pleskun, O. (2024). Counteracting and preventing mobbing in labor relations: theoretical and practical aspects. *Visegrad Journal on Human Rights*, 5(1), 113–117. <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.5.18>
- Pravilnik o pravilima ponašanja poslodavaca i zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od zlostavljanja na radu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 62/10. (2010).
- Prebiračević, V., Jarić, D., i Ćurčić R. (2012, 20-21. april). *Sprečavanje mobinga kao potreba savremenog menadžmenta* [rezime saopštenja sa skupa]. 543. Međunarodni naučni skup “Menadžment, 2012”, Mladenovac, Srbija.
- Rapajić, M. M. (2015). Ekonomska i socijalna prava u Ustavu Srbije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 49(1), 273–298. <https://doi.org/10.5937/zrpfns49-8090>
- Reljanović, M. (2011). Šikanozno vršenje prava, diskriminacija i zlostavljanje na radu—zakonska regulativa i praksa. *Pravni zapisi: časopis Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu*, 2(1), 186–196.
- Rittossa, D. & Trbojević Palalić, M. (2007). Kaznenopravni pristup problematici mobbinga. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 28(2), 1325–1351.
- Šaljić, E. (2013). Žrtve mobinga. *Pravne teme*, 1(2), 12–18.
- Špadijer v. Montenegro, Application no. 31549/18, European Court of Human Rights (9 November 2021). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212970>
- Spalević, Ž., Bjelajac, Ž., & Bratić, L. (2013). Osvrt na pojedine aspekte krivičnopravne regulative mobinga u evropskom zakonodavstvu. *Evropsko zakonodavstvo*, 45–46, 56–72.
- Ustav Republike Srbije. Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/06. (2006).
- Učur, M. Đ. (2022). Konvenciju MOR-a o iskorjenjivanju nasilja i uznemiravanja u svijetlu rada treba ratifikovati. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 43(3), 859–872. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.43.3.16>
- United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
- Vučković-Kićanović, O. (2017). Mobing: prepoznavanje, procesuiranje, sankcionisanje – zakon i praksa. *Radno i socijalno pravo*, 2(1), 257–281.
- Vuković, A. (2015). Nedorečenosti u pravnoj regulaciji mobinga kao oblika diskriminacije. *Vještak* 3(1), 348–357. <https://doi.org/10.7251/VJE150334V>
- Zakon o radu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, 113/17 i 95/18. (2018).
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti. Službeni glasnik Republike Srbije br. 52/21. (2021).

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu. Službeni glasnik Republike Srbije br. 36/10. (2010).

Živković, T. (2011). Mobbing – current problems and management's role in mobbing prevention. U P. Dašić (Ur.), *1st International conference „Economics and management – based on new technologies“* (pp. 572–579). SaTICIP.

International and National Legal Framework for Protection Against Workplace Harassment*

Petar Čolić^a

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Workplace harassment represents a complex social problem that threatens the fundamental rights of employees and requires adequate protection mechanisms. This paper analyzes international and national legal documents with the aim of identifying key prevention and protection mechanisms, as well as highlighting the deficiencies of existing legislation. The analysis of the international legal framework begins with universal documents – the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, followed by European instruments – the European Convention on Human Rights, with a presentation of case law from the European Court of Human Rights, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the Revised European Social Charter, and the European Parliament Resolution on harassment in the workplace. At the center of the analysis is the International Labour Organization Convention No. 190 concerning the elimination of violence and harassment in the world of work and the accompanying Recommendation No. 206, which represent a comprehensive international standard directly dedicated to this issue. At the national level, the foundation consists of the Constitution and the Labour Law, while special attention is devoted to the Law on Prevention of Harassment at Work and the accompanying Rulebook on Rules of

* Predloženo citiranje: Čolić, P. (2025). Međunarodni i nacionalni pravni okvir zaštite od zlostavljanja na radu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 61–79. <https://doi.org/10.47152/ziksi2025034>

^a Doctoral student.

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Conduct for Employers and Employees Regarding Prevention and Protection from Harassment at Work. Certain provisions of the Criminal Code, the Law on Prohibition of Discrimination, and the Law on Gender Equality are also considered. The analysis points to procedural weaknesses, particularly regarding the proof of repetition and intent, and emphasizes the need for further alignment with international standards, a more precise definition of workplace harassment, and consideration of its introduction as a criminal offense.

KEYWORDS: workplace harassment / international documents / national documents / employees / protection

PRIMLJENO: 21.7.2025.

REVIDIRANO: 14.10.2025.

PRIHVACENO: 23.10.2025.

Defectology, Disability, and Scientific Change: A Historical-thematic Overview of Special Education and Rehabilitation in Serbia (1918–2000)

Milena Milićević¹

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

This article examines the historical evolution of defectology, now recognised as special education and rehabilitation, over the past century. Through conventional content analysis of historical documents, academic literature, and research publications, the study identifies key milestones and contextual shifts in the development of this scientific and professional field. Particular attention is given to the transition from a deficit-oriented medical model to a biopsychosocial framework, which is represented by the adoption of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) in 2001. The analysis also considers changes in terminology and research focus. The findings suggest that, although the field has made significant progress, it continues to face numerous challenges. These include conceptual ambiguities, fragmentation between educational and rehabilitation approaches, and the need for stronger integration into contemporary scientific and policy frameworks. The study concludes by emphasising the importance of understanding the historical trajectory of special education and rehabilitation in order to promote more inclusive and responsive practices today.

KEYWORDS: special education / rehabilitation / history of disability / defectology / World War I / disability

Correspondence: mileninaadresa@gmail.com

¹ ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8344-5504>

Introduction

The scientific discipline known today as *special education and rehabilitation*, historically referred to as *defectology*,² emerged from diverse roots within the human and social sciences. Its development has followed a non-linear path, shaped by shifting theoretical paradigms and evolving practical applications. Echoing Hermann Ebbinghaus's well-known description of psychology³, Stošljević (1998, p. 9) similarly characterised defectology as a "...science that has a short history and a long past".

Historically, the care for individuals with disabilities can be traced back to the Middle Ages. Individuals and philanthropic organisations led early efforts, which gradually evolved into institutional and, later, state-led responsibilities, particularly after World War I. In general, the 20th century marked a critical turning point in the evolution of social care for those requiring additional support (Jugović & Gavrilović, 2020; Rapaić, 2016; Savić, 1966). Between the two world wars, support for people with disabilities became increasingly structured and organised. In the post-World War II era, social care and protection systems became more formalised and embedded within state governance (Slavnić & Veselinović, 2015).

Global data underscore disability as both a public health and social justice issue. According to the World Health Organisation (WHO, 2022, p. 23), approximately 1.3 billion people, or about 16% of the global population, live with a disability. This number has increased by over 270 million in the last decade due to population growth, ageing, and noncommunicable diseases. Prevalence rises significantly with age, and women have a higher rate (18%) than men (14.2%), reflecting broader patterns of health inequities and differing life expectancies.

Most people with disabilities (80%) live in low- and middle-income countries. However, high-income countries report the highest prevalence (21.2%), possibly due to better diagnostic capacity. The European and American regions have the highest rates, while the African region reports

² It should be noted that the terms *defectology*, *special education*, *special education and rehabilitation*, and *occupational therapy* are used interchangeably in this paper, following the predominant usage in each period or region.

³ "Psychology has a long past, but only a short history." (Ebbinghaus, 1908)

the lowest, likely due to underreporting, limited diagnostic infrastructure, or differences in demographic structures (WHO, 2022).

Despite these numbers, people with disabilities face significant institutional, architectural, professional, and attitudinal barriers that limit their full participation in society (Goering, 2015; Imms, 2020). Therefore, protecting, supporting, and including people with disabilities represents a critical, highly sensitive, and distinctive dimension of contemporary social, economic, and developmental policy (WHO, 2022).

In this context, exploring the historical evolution of defectology, now known as special education and rehabilitation,⁴ in the period following World War I, is particularly essential. In general, a historical perspective helps illuminate the origins and milestones of how societies have approached and responded to disability (Barnes, 2020). Understanding this trajectory offers valuable insights into the cultural, political, and health-related transformations that have shaped the field over the past century (WHO, 2022). By situating current barriers within their historical context, we can more effectively advocate for inclusive, equitable, and forward-looking policies that address the evolving needs of people with disabilities worldwide.

However, despite its significance, the historical development of this field remains underexamined in many national contexts, particularly within Southeastern Europe. There is a lack of systematic synthesis of key research directions and contextual influences that have contributed to shaping special education and rehabilitation as both a scientific and professional domain. Investigating these historical trajectories is important not only for understanding how present frameworks and practices evolved but also for identifying the underlying assumptions and transitions that continue to influence the field today.

Research Aim

This exploratory study examines the historical and conceptual development of defectology, later reframed as special education and rehabilitation, as both a scientific and professional field. Focusing on the period following World War I to the early 21st century, the research aims

⁴ The moment of the name change is related to the year 2005, when the Faculty of Defectology changed its name to the Faculty of Special Education and Rehabilitation.

to identify the major scholarly trends and contextual shifts that have shaped the field during this formative period. Special emphasis is placed on analysing historical developments within a global context, alongside the evolution of research and publishing practices within the Yugoslav and Serbian contexts.

Method

The study employs a historical-conceptual and qualitative approach, along with conventional content analysis, to examine a wide range of primary and secondary sources. As a widely utilised method in social science research, conventional content analysis approach is suitable for exploratory research or when existing theory or literature on the topic is limited or fragmented. In general, it systematically and flexibly uncovers new themes when prior information is scarce. Conventional content analysis is an inductive method, where key concepts, patterns, categories, and themes are developed directly from the textual data itself, rather than from prior theories or research. This bottom-up process typically involves collecting and organising textual data, identifying high-frequency words and phrases that capture main ideas, grouping them, revising and consolidating them into categories, and eventually forming themes that accurately represent the data (Faggiano, 2023; Hsieh & Shannon, 2005; Mustapha & Ebomoyi, 2019).

Data sources include historical documents, academic journals, books, monographs, and thematic collections. Primary sources included complete archives (both print and online) of two national journals⁵, which have continuously documented the development of the field in Serbia and the broader Yugoslav region: the journal “Belgrade School of Special Education and Rehabilitation” (analyzed across the first 51 publication years, from 1952 to 2008), and the journal “Special Education and Rehabilitation” (covering the 2002–2008 period). All available issues were systematically collected and analysed based on their content, editorials, titles, and abstracts.⁶ Although this analysis extends beyond the primary

⁵ “Belgrade School of Special Education and Rehabilitation” (ISSN 0354-8759, published by the Special Educators and Rehabilitators Association of Serbia & University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation), and “Special Education and Rehabilitation” (ISSN 1452-7367, published by the University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation).

⁶ The first abstracts in the form of a summary of the text content appeared in 1993.

temporal focus of the paper, namely, the development of defectology up to the end of the 20th century, later issues were included in order to extend our understanding of the historical trajectory of scientific publishing in the field of disability and developmental disorders in the Yugoslav and Serbian contexts.

Additional publications were identified through keyword-based searches using terms such as “defectology”, “disability”, “special education”, “rehabilitation”, “invaliditet”, “posebne potrebe”, and “development” or “history” in both Serbian and English. The search included Google Scholar and the National Library of Serbia’s printed and electronic resources, with emphasis on Serbian-language publications and those originating from the broader Yugoslav region.

The inclusion criteria focused on materials addressing conceptual frameworks, historical developments, educational and institutional reforms, and the evolution of disciplinary terminology. Publications focused only on inclusive practices or contemporary intervention outcomes were excluded. The final sample included approximately 120 relevant sources, predominantly from Serbia, out of which around 40 were directly cited in the text as the primary sources, while others were used for contextual triangulation and validation of historical interpretations.

From War Rehabilitation to Defectology

Rehabilitation gained increasing importance following each world war, driven by the growing number of individuals unable to work and support themselves or their families due to injury or disability. The vast number of soldiers with physical and psychological impairments underscored the need for development of physical and occupational therapy, vocational rehabilitation programs, and specialised centres for spinal cord injuries (Lanska, 2016). Societies commonly spend more on supporting individuals with disabilities than on professionally rehabilitating them for independent living (Elsej, 1997; Linker, 2011; Martz, 2010).

At the end of World War I, the re-education of injured veterans became a major concern. A key conference convened by the Supreme Command of Allied Powers concluded that it was in the public interest to quickly re-educate all wounded soldiers, helping them to regain skills essential for daily life and employment (Savić, 1966). Simultaneously, the U.S. military recognised “reconstruction aides”, or early occupational therapists, who

provided therapeutic services to those with mental health and physical functioning challenges (Gutman, 1995).

Modern defectology, as the precursor to today's special education and rehabilitation, originated from practices developed for war veterans (Lanska, 2016; Yakobina et al., 2008). However, the progress of rehabilitation cannot be evaluated solely by the number of individuals rehabilitated; emphasis must be placed on the quality and accessibility of services (Elsej, 1997; Gutman, 1995; Linker, 2011; Martz, 2010). These factors are more significant indicators of system success than rehabilitation counts, as they influence patient satisfaction, continuity of care, and long-term outcomes (Camden et al., 2010; Slabkiy et al., 2024; Wolpat et al., 2024).

To fully understand the evolution of special education and rehabilitation, it is necessary to revisit its historical foundations⁷, recognise that it is part of a wider social and institutional development (Ivković & Maksimović, 2023; Jugović & Gavrilović, 2020; Rapaić, 2016; Slavnić & Veselinović, 2015; Stošljević, 1998). The formation of the modern Serbian state in the 18th and 19th centuries was closely associated with the purposeful advancement of education and science. Reformers such as Dositej Obradović and political leaders like Karađorđe and Miloš Obrenović recognised that intellectual development and national institutions were essential for a sovereign society (Ivković & Maksimović, 2023; Savić, 1966). This foundational period created the intellectual and institutional conditions for the later emergence of defectology (Rapaić, 2016; Slavnić & Veselinović, 2015).

In Serbia, from the period immediately preceding 1918 to 1929, special education maintained a primarily private and humanitarian character. Various private initiatives, humanitarian organisations, and religious orders organised and funded kindergartens, schools, and "special institutions" for educating children with developmental disabilities (Rapaić, 2016; Savić, 1966; Slavnić & Veselinović, 2015). This decentralised model continued until 1933, when the state abolished private

⁷ Some possible historical sources are: *Invalidsko Pitanje - Opštenarodno Pitanje*. Sv. 3 / *The Disability Issue - a National Issue*. Vol. 3, 1937; *Kako Da Zbrinemo Naše Ratne Žrtve: Nacrt Novog Invalidskog Zakona*. Sv. 1 / *How to Care for Our War Victims: A Draft of a New Disability Law*. Vol. 1, 1937; *Ratni Invalidi Jugoslavije / War Invalids of Yugoslavia*, 1961; *Više Svetlosti Na Naš Invalidski Problem*. Sv. 2 / *More Light on Our Disability Problem*. Vol. 2, 1937.

initiatives in this domain and incorporated these institutions into the state system (Savić, 1966).

State intervention in child protection began in 1917 with the establishment of the Child Protection Society. In 1929, a significant shift occurred when the Ministry of Education assumed responsibility for educating children and youth with disabilities. This event marked a major institutional realignment, placing special schools under the umbrella of the national educational system. Previously, such institutions for the blind, deaf, and physically disabled were under the jurisdiction of the Ministry of Social Policy.⁸ Following this shift, increasing attention was directed toward children with intellectual disabilities, then referred to as “mentally underdeveloped”, resulting in the expansion of classrooms based on the principles of *Heilpädagogik*, a pedagogical theory aimed at addressing mental deficiencies that hinder children’s ability to succeed in mainstream education (Rapaić, 2016; Savić, 1966; Slavnić & Veselinović, 2015). Having only two specialised schools in Zemun and Novi Sad, “support schools” were established to address these deficiencies.

Following World War I, special education in Serbia experienced significant growth due to the introduction of new educational and health regulations. Official curricula and school programmes were developed, but often remained declarative, with limited practical implementation. As Savić (1966) critically observed, “much less was accomplished in practice”.

This period also saw a growing awareness of the need to provide education within institutions for the treatment and social care of people with disabilities (Rapaić, 2016; Slavnić & Veselinović, 2015). Early efforts, such as a 1914 draft law on children affected by war and a 1916 proposal for a child protection department, failed as no action was taken. It was only after the 1919 liberation and advocacy by the Society for the Protection of Children that the Decree for the Establishment of the State Department for the Protection of Children was passed. The decree explicitly stated that “crippled children have to be admitted to take equipment and to be taught and trained in the institutions for war invalids” (Savić, 1966).

⁸ The selected and translated terms are intended to reflect the terminology and conceptual frameworks of their historical period.

Modern schools for children with physical disabilities originated from institutions for the re-education of disabled war veterans. However, the Ministry of Education showed limited interest in developing these schools between the two world wars. Although orthopaedic therapy began to gain prominence in the 1930s, broader approaches addressing social and psychological adaptation had yet to be adopted. As a result, comprehensive rehabilitation, covering medical, educational, psychological, and social aspects, remained an aspiration rather than a reality (Rapačić, 2016; Savić, 1966; Slavnić & Veselinović, 2015). Although this period was important for the formation of institutional and professional structures, systematic research and publishing practices in the field were still largely limited. Publications included professional bulletins, humanitarian reports, and educational booklets. The first individual papers and translations appeared in the interwar period, with organised scientific publishing effectively beginning after World War II.

From Professional Practice to Academic Institutionalisation

The development of special education and rehabilitation in Serbia evolved from early practical initiatives into structured academic training and scientific inquiry. Following World War I, the first “support schools” and special classes for children with intellectual disabilities were established, introducing individualised teaching approaches that emphasised autonomy and sensory-based learning. Just before World War II, correctional and methodical procedures were introduced in the practical works, marking a significant shift in pedagogical strategies (Savić, 1966; Slavnić & Veselinović, 2015).

Initially, the field was dominated by practical knowledge rather than formal, empirical, or original research. Between the two world wars, original studies were rare, with most published work consisting of translations or compilations of existing works. The field of speech pathology, however, saw some early, pioneering independent work. For example, Miodrag Matić explored the causes and treatment of stuttering and babbling (Matić, 1962; Ramadanović & Matić, 1928). While these works were often more synthetic than empirical, they laid the groundwork for post-war empirical research.

During this period, professionals also focused more on children with physical disabilities, publishing articles in journals such as “The Voice of the Innocent”, “National Health”, and “Teacher”. These articles included “Hunchback in School Children” and “The Treatment and Education of Maimed Children” by Božidar Spišić, as well as “Public Care for Crippled Children” by Đura Jovanović (Savić, 1966).

The importance of adequately trained professionals became evident, as most special education took place in schools and required skilled staff. Professional development in education began in leading European institutions in 1882. In 1922, teachers were trained through state-funded visits to foreign schools and institutions, which focused on the care, education, treatment, and rehabilitation of children who were deaf, blind, or “mentally underdeveloped” (Rapaić, 2016; Savić, 1966). However, these training courses often did not meet practical needs. This foreign influence diversified special education, a trend that continued after World War II.

After 1930, training moved from various institutes to the Teacher Training School in Belgrade and, in 1935, to the Male Teachers’ School. A commission was formed for professional examinations, but many lecturers lacked practical experience, and early literature was scarce (Savić, 1966; Slavnić & Veselinović, 2015).

A significant milestone was the founding of the Department of Defectology in 1947 at the Higher Pedagogical School in Belgrade, marking the start of higher education for specialists. This department underwent several name changes, including becoming the Faculty of Defectology in 1975, until it was renamed as the Faculty of Special Education and Rehabilitation in 2005 (Defektološki fakultet, 2005). The University of Novi Sad and social work programmes later followed this trend.

From Medical to Social and Biopsychosocial Models: The Evolution of Disability Paradigms

Post-WWII Rise of the Medical Model

Following World War II, as one social system transitioned into another, many social and humanitarian associations either closed or were renamed. The state assumed full responsibility for the care of children and other citizens unable to work. During this time, the medical model of disability gained increasing prominence (Rembis, 2019; Silvers, 2009). The aftermath of war and the widespread occurrence of physical injuries placed a strong emphasis on medical and social care, leading to a rise in the number of individuals with disabilities.

Rehabilitation programs, primarily grounded in the medical model and focused on restoring function, were developed for those with physical impairments (Goering, 2015; Rembis, 2019). Concepts such as integration and normalisation began to emerge, signalling a growing recognition of the potential and capabilities of people with disabilities (Rembis, 2019).

Nevertheless, even in the post-war period, the dominance of medical perspectives began to face challenges (Rembis, 2019). Critics argued that disability could not be adequately explained by medical causes alone, highlighting a complex interplay of social, economic, and biological factors instead. Principles and methods were increasingly drawn from multiple disciplines, including physical therapy, nursing, psychiatry, rehabilitation, self-help, orthopaedics, and social work (Yakobina et al., 2008).

In 1965, Nagi introduced a rehabilitation model as an adaptation of the medical model, which was the first one to offer a broader conceptualisation of disability. He defined disability as “...the expression of a physical or a mental limitation in a social context” (Nagi, 1965). A decade later, the WHO published the International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps (ICIDH). Although still rooted in the medical paradigm, ICIDH acknowledged the role of environmental factors in shaping the disability experience (WHO, 1980).

The Rise of the Social Model and Disability Rights

The social model of disability emerged from the 1960s–1970s civil rights movements, driven by people with disabilities and activists challenging the prevailing medical model that viewed disability as an individual deficit (a personal tragedy or a medical problem to be “fixed” or “cured” (Thornicroft, 2024). Groups like the UPIAS⁹ in the UK in the 1970s were crucial in distinguishing between impairment (a physical or mental difference) and disability (the societal barriers and exclusion experienced) (Oliver, 2004).

In 1983, Mike Oliver formally proposed the term “social model”, arguing that people are disabled by societal barriers (physical, attitudinal, systemic), not by their impairments (Hemingway, 2011). This model empowered disabled individuals, becoming fundamental to disability rights activism, anti-discrimination legislation, and international instruments like the UN CRPD¹⁰ by reframing disability as a social injustice (Oliver, 1990).

While the medical model views disability as an individual issue arising directly from illness, injury, or other health conditions, the social model reframes it as a consequence of the interaction between individuals and an environment that is not accommodating (Goering, 2015; Silvers, 2009). This perspective includes not only physical barriers but also social attitudes and discriminatory practices. By the late 20th century, the social model had become the dominant paradigm in disability studies (Silvers, 2009; Thornicroft, 2024).

The growing advocacy by people with disabilities, influenced by the Civil Rights Movement and new sociological theories, has transformed the understanding of disability (Hemingway, 2011; Silvers, 2009; Thornicroft, 2024). This advocacy emphasises the recognition of all individuals as rights-bearing citizens, calling attention to discriminatory structures and practices and demanding legal and policy developments from the Universal Declaration of Human Rights (United Nations, 1948) to the European Commission’s Disability Rights Strategy (European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, 2021).

⁹ Union of the Physically Impaired Against Segregation.

¹⁰ United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

In the late 20th century, the medicalisation of disability became a prominent theme. Mike Oliver, a key proponent of the social model of disability (Goering, 2015), argued that medicine misinterpreted disability, framing it as an individual problem rather than a consequence of societal barriers (Oliver, 1996). He maintained that physicians lacked the necessary training to address broader social dimensions and called for interdisciplinary collaboration (Oliver, 1990; Rembis, 2019). Overall, the social model of disability fundamentally challenged traditional medical understandings of impairment (Goering, 2015; Oliver, 2013; Thorneycroft, 2024). The following section explores how these international trends were reflected, if at all, in the development of defectology and related professional debates in Serbia.

From Global Shifts to Local Tensions: Resisting Medicalisation of Disability

Considering the transformative nature of these international developments, it would be reasonable to expect that these moments were noted in Yugoslav and Serbian professional discussions. The social model of disability, for instance, reframes disability as social oppression, providing a critical framework for challenging societal barriers (physical, economic, cultural) that disable individuals worldwide (Hemingway, 2011; Oliver, 1996; Thorneycroft, 2024). This increased understanding and politicisation of disability rights, which took place in parallel, did not go unnoticed (Barnes, 2020). For instance, the news about declaring 1981 as the International Year of Disabled Persons first appeared in the pages of the then-journal “Defectology Theory and Practice” in late 1979, with a theme of “full participation and equality” (Bubanj, 1979). The professional community was, in that sense, engaged with these wider developments.

However, reviewing the literature from the 1980s and 1990s reveals similar concerns about the medicalisation of disability in national academic discussions. These debates followed the earlier conceptual separation of educational defectology from medicine, psychology, and pedagogy (Stošljević, 1999). More precisely, prior to this period, special education gained recognition as the central domain of defectology. Critiques focused on terminological ambiguities, methodological inconsistencies, and the inappropriate adaptation of clinical procedures to educational settings.

Although the importance of environmental and social support was acknowledged, the focus remained on expert-driven interventions aimed at normalising individuals rather than transforming social structures. These concerns extended to the daily clinical practices of defectologists, highlighting the tension between educational and medical paradigms (Stošljević, 1999).

The ICF and the Transition to a New Century

At the turn of the 21st century, the global disability field underwent a major paradigm shift with the introduction of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) by the WHO in 2001. By integrating medical and social approaches, the ICF offered a biopsychosocial framework that positions disability as the result of interactions between health conditions and contextual factors (WHO, 2002). It also emphasised functioning, participation, and environmental facilitators or barriers rather than focusing solely on diagnosis or impairment.

While these global changes were still being interpreted and adopted in Serbia, a symbolic transition occurred in 2005 when the Faculty of Defectology was renamed the Faculty of Special Education and Rehabilitation. In contrast, its journal adopted a new title reflecting a broader scientific identity.¹¹

For instance, the editorial of the first issue of the newly launched journal “Research in Defectology” in 2002 highlighted the need for an interdisciplinary approach, the importance of overcoming strong sub-disciplinary divisions within the field of defectology, and the consideration of both macro- and micro-level social contexts of child development (Matejić-Đuričić, 2002). In the local context, these changes and initiatives marked the beginning of a new disciplinary era and signalled the gradual alignment with international conceptualisations of disability, thereby closing the formative chapter of defectology in Serbia.

¹¹ The journal’s title changed from “Research in Defectology” (*SCIndeks – Časopis Istraživanja u Defektologiji – Portrait*, 2002) to “Special Education and Rehabilitation” (*SCIndeks – Journal Specijalna Edukacija i Rehabilitacija – Portrait*, 2006).

From “Special School” to “Belgrade School”: Evidence of Research-oriented Perspectives

Early Editorial Missions and Terminological Shifts

Tracing the developmental trajectory of the first national scientific journal in the field of special education reveals how evolving paradigms of disability were mirrored in its changing titles and editorial orientations. Launched in 1952 by the Association of Teachers of Special Schools of Yugoslavia, the Journal “Special School” initially addressed the “pedagogical and social issues of defective and educationally neglected children”, reflecting the broader defectological framework of the time (Redaction of “Special School”, 1952).

The inaugural editorial emphasised the Journal’s ambition to cover both theoretical and practical concerns in special pedagogy, as the “scientific treatment of theoretical problems and the processing of practical methodological issues from special pedagogy” were planned (Redaction of “Special School”, 1952). This opening marked the beginning of a multidisciplinary approach that would expand in the years to come.

In 1961, the Journal’s scope was extended to include medical dimensions, prompting its rebranding as “Special School – A Journal for Pedagogical, Social, and Medical Issues of Children and Youth with Developmental Disabilities” (Matić, 1962). This shift aligned with the growing influence of the medical model in the conceptualisation of disability. Further expansion followed in 1972, when rehabilitation was added to the title, resulting in “Special School – A Journal for Pedagogical, Social, Medical, and Rehabilitation Issues of Children and Youth with Developmental Disabilities” (Ivanović & Savić, 1995).

Despite these changes, the Journal continued to focus primarily on the educational dimension of rehabilitation. This perspective is unsurprising, as special education was widely regarded as the most central component of defectology until the 1990s, when the so-called medicalisation of defectology became dominant.

Defectology, Reform, and the Rise of Original Research

The establishment of the Faculty of Defectology in 1975 marked the beginning of a new phase. By 1977, the Journal's subtitle became "Journal of Defectological Theory and Practice", and in 1978, it was renamed "Defectology Theory and Practice". Following a hiatus in a publication from 1986 to 1993, a new chapter began with the launch of a successor Journal, "Belgrade School of Special Education and Rehabilitation", in collaboration with the Faculty of Defectology. This new title signalled a commitment to chronicling both the unique historical development and future directions of defectology in the region.

A close examination of the Journal's content over the decades reveals the maturation of defectological science in the country. Initially reliant on translated works and compilations, the field gradually evolved to produce original research contributions that reflected both domestic expertise and international influences (Ivanović & Savić, 1995). For example, the development of Yugoslavia's special education system in the period between the two world wars was notably influenced by Czechoslovak models (Savić, 1966).

Foreign Influences and International Alignment

The historical evolution of the Journal's content cannot be fully understood without recognising the extensive foreign influences that shaped Yugoslav defectology. The varied foreign influence originated from the practice of sending teachers abroad for training at foreign schools and institutions. Early on, Czech influence was predominant in the education of blind individuals, while the education of deaf individuals drew upon influences from both Czechoslovakia and France. Conversely, Germany had a significant influence on the education of children with intellectual disabilities and developmental difficulties. A notable shift occurred during the 1940s, when Soviet influence became prominent, especially in deaf education, facilitated by the translation of Soviet pedagogical manuals. However, many of the adopted ideas from this period reflected uncritical adaptations of external concepts (Savić, 1966).

Throughout the decades, the Journal maintained an active engagement with international scholarship. Its "Foreign Review" section, which remained a fixture into the 1980s, featured curated bibliographies of recent foreign literature relevant to defectologists. These reviews primarily

included works from the Soviet Union, Czechoslovakia, the United Kingdom, France, and Germany, supporting the professional community's continued alignment with international developments.

Evolving Research Orientations

The content published in this journal between 1952 and 1995 can be divided into three broad categories (Ivanović & Savić, 1995). The first consists of descriptive articles based on the authors' personal experiences, mainly focusing on methodological and didactic practices, often reflecting the concerns and insights of educators and clinicians working directly in the field, with limited use of empirical data. The emphasis was on enhancing pedagogical techniques and classroom-based interventions. The second category includes empirical works that, while still mainly descriptive, show a growing awareness of research methodology and academic rigour. Lastly, the third group comprises mature, original scientific studies grounded in rigorous research, often addressing specialised areas within defectology.

Strengths, Limitations, and Future Directions

Our review extends previous knowledge by providing a historical analysis that traces the development of defectology in the 20th century, a period marked by several major socio-political, institutional, and theoretical transformations. It contextualises the shift from deficit-based models to biopsychosocial perspectives, attempting to explain the connection between national academic traditions and international standards.

Several limitations should be considered. As a historical narrative, this research does not follow a formal literature selection methodology, and limited source availability could affect replicability and introduce bias. We primarily used two national journal bibliographies and other scholarly materials. Next, the study's primary scope is national and centred on Serbia as a former Yugoslav region. Consequently, its findings may not fully reflect trends in other global or regional contexts. This paper synthesises historical trends and conceptual shifts, but it does not include original empirical data or systematic content analysis. Finally, while acknowledging the importance of inclusive education reforms and contemporary practice changes, this paper focuses on the period from 1918

to 2000, therefore excluding post-2000 policy transformations and practical inclusion models, which remain important areas for future research.

Future studies could use systematic content analysis to strengthen the evidence and generalizability of conclusions. Cross-national comparisons could examine whether the transition from defectology (or equivalent disciplines) to the biopsychosocial model has followed similar or divergent paths across post-socialist, Western, and global contexts.

Longitudinal analyses of journal articles, conference proceedings, and university curricula could track the terminological and theoretical evolution. Authors are advised to investigate how the professional identity of defectologists has evolved in response to these conceptual and systemic transformations, with a focus on values, training models, and perceived roles. Concrete changes in educational practice, policies, and legislation should also be analysed. Finally, collecting oral histories and using ethnographic methods could help document institutional memory and transitional periods.

Practice and policy implications

This study offers several practical insights for special education and rehabilitation. Understanding the historical evolution of disability concepts could help professionals to reflect critically on present-day practices. The dual nature of the field, which balances scientific inquiry, professional application, and pedagogical and rehabilitative approaches, demonstrates the importance of interdisciplinary collaboration. The findings are relevant to professionals in medicine, psychology, social work, pedagogy, and other fields, and may contribute to a better understanding of professional identity and the legacy of defectology today.

Conclusion

This study examined the historical evolution of defectology, focusing on its transformation into contemporary special education and rehabilitation from World War I to the 21st century. In general, the historical journey of defectology, from an early emphasis on individual deficits to the adoption of comprehensive models of disability, reflects a growing recognition of disability as the result of complex interactions

among biological, individual, and social factors, particularly since the introduction of the ICF in 2001. However, several points should be addressed.

Firstly, the field has evolved in response to changing societal values and advancements in scientific knowledge. Secondly, it is important to recognise not only the long history of disability care and support but also the challenges and milestones that have led to current practices. Finally, the discipline's diversification, especially after World War II, represents a move away from strict medical explanations toward interdisciplinary approaches that consider the full complexity of human functioning.

The transformation of defectology into contemporary special education and rehabilitation reflects its dynamic progression. To conclude, the shift from a deficit-based to a holistic approach highlights the critical role of environments, societal attitudes, and participation. Therefore, this paper reaffirms the field's conceptual development and underscores the relevance of the biopsychosocial model in understanding the complexities of living with disability.

Acknowledgment

This paper represents the result of the author's engagement following the Working Plan and Program of the Institute of Criminological and Sociological Research for the year 2025 (based on contract No. 451-03-136/2025-03/200039) with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation. Funding was not involved in study design, data collection, analysis and interpretation of data, writing of the report and decision to submit the article for publication.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

References

- Barnes, C. (2020). Understanding the Social Model of Disability: Past, Present and Future. In N. Watson, A. Roulstone, & C. Thomas (Eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd edition, pp. 14–31). Routledge.
- Bubanj, V. (1979). 1981. - Međunarodna godina invalidnih lica. *Defektološka Teorija i Praksa*, 5–6, 207–210.
- Camden, C., Swaine, B., Tétreault, S., & Brodeur, M.-M. (2010). Reorganizing pediatric rehabilitation services to improve accessibility: Do we sacrifice quality? *BMC Health Services Research*, 10(1), 227. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-10-227>
- Defektološki fakultet. (2005). *30 godina Defektološkog fakulteta: 1975-2005* (Z. Matejić-Đuričić, Z. Kašić, & N. Dimić, Eds.). Defektološki fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
- Ebbinghaus, H. (1908). *Psychology: An elementary textbook*. D.C. Heath.
- Else, E. (1997). Disabled Ex-Servicemen's Experiences of Rehabilitation and Employment after the First World War. *Oral History*, 25(2), 49–58.
- European Commission. Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion. (2021). *Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021–2030*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/31633>
- Faggiano, M. P. (2023). *Content Analysis in Social Research: Study Contexts, Avenues of Research, and Data Communication Strategies*. BRILL. <https://doi.org/10.1163/9789004537835>
- Goering, S. (2015). Rethinking disability: The social model of disability and chronic disease. *Current Reviews in Musculoskeletal Medicine*, 8(2), 134–138. <https://doi.org/10.1007/s12178-015-9273-z>
- Gutman, S. A. (1995). Influence of the U.S. Military and Occupational Therapy Reconstruction Aides in World War I on the Development of Occupational Therapy. *The American Journal of Occupational Therapy*, 49(3), 256–262. <https://doi.org/10.5014/ajot.49.3.256>
- Hemingway, L. (2011). Understanding disability: From 'personal tragedy' to social disadvantage. In *Disabled people and housing* (pp. 51–66). Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781847428073-004>
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Imms, C. (2020). Participation in diverse life situations for people with disability: A vision for the future. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 62(1), 5–5. <https://doi.org/10.1111/dmcn.14399>
- Invalidsko pitanje—Opštenarodno pitanje. Sv. 3 / The disability issue—A national issue. Vol. 3.* (1937). Središnji odbor Udruženja ratnih invalida Kraljevine Jugoslavije.

- Ivanović, P., & Savić, Lj. (1995). *60 godina Društva defektologa Jugoslavije*. Društvo defektologa Jugoslavije.
- Ivković, N., & Maksimović, N. (2023). Historical development of education and science in Serbia from the late 18th century and the first half of the 19th century. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Pristini*, 53(2), 269–286. <https://doi.org/10.5937/zrffp53-44613>
- Jugović, A., & Gavrilović, A. (2020). *Osnove socijalne politike*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF).
- Kako da zbrinemo naše ratne žrtve: Nacrt novog invalidskog zakona. Sv. 1 / How to Care for Our War Victims: A Draft of a New Disability Law. Vol. 1, Pub. L. No. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida Kraljevine Jugoslavije, 78 crp. (1937).
- Lanska, D. J. (2016). The Influence of the Two World Wars on the Development of Rehabilitation for Spinal Cord Injuries in the United States and Great Britain. In L. Tatu & J. Bogousslavsky (Eds.), *Frontiers of Neurology and Neuroscience* (Vol. 38, pp. 56–67). S. Karger AG. <https://doi.org/10.1159/000442569>
- Linker, B. (2011). *War's Waste: Rehabilitation in World War I America*. The University of Chicago Press.
- Martz, E. (2010). *Trauma Rehabilitation After War and Conflict: Community and Individual Perspectives* (E. Martz, Ed.). Springer New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-5722-1>
- Matejić-Đuričić, Z. (2002). Uvodna reč [Editorial]. *Istraživanja u Defektologiji*, 1(1), 9–11.
- Matić, M. (1962). Deset godina izlaženja „Specijalne škole“ / Ten years of publishing the journal “Special School” [Editorial]. *Special School*, 11(1), 1–3.
- Mustapha, A. I., & Ebomoyi, I. (2019). Methodological Usefulness of Content Analysis in Social Science Research. *African Research Review*, 13(1), 93. <https://doi.org/10.4314/afrrrev.v13i1.9>
- Nagi, S. Z. (1965). Some conceptual issues in disability and rehabilitation. In M. Sussman (Ed.), *Sociology and Rehabilitation* (pp. 100–113). American Sociological Association.
- Oliver, M. (1990). The individual and social models of disability. *Paper Presented at Joint Workshop of the Living Options Group and the Research Unit of the Royal College of Physicians on “People with Established Locomotor Disabilities in Hospitals”, Monday 23 July 1990*.
- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability*. Macmillan Education UK. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-24269-6>
- Oliver, M. (2004). The social model in action: If I had a hammer. In C. Barnes & G. Mercer (Eds.), *Implementing the social model of disability: Theory and research* (pp. 18–31). The Disability Press.
- Oliver, M. (2013). The social model of disability: Thirty years on. *Disability & Society*, 28(7), 1024–1026. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773>

- Ramadanović, V., & Matić, M. (1928). *Govorne mane: (Uzroci i otklanjanje istih): Praktično upustvo za nastavnike i roditelje gluvoneme, tepave i mucave dece po Sikorskom, Kristinu i drugim piscima*. Pedagoška biblioteka "Nova svetlost."
- Rapaić, D. (2016). *Teorijska i praktična razmatranja specijalne edukacije i rehabilitacije*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF).
- Ratni invalidi Jugoslavije / War invalids of Yugoslavia*. (1961). Invalidski list.
- Redaction of "Special School." (1952). Našim čitaocima / To our readers [Editorial]. *Special School*, 1(1), 1.
- Rembis, M. (2019). Challenging the impairment/disability divide. In N. Watson & S. Vehmas (Eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd ed., pp. 377–390). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429430817-27>
- Savić, Lj. (1966). *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji do Drugog svetskog rata*. Savezni odbor Saveza gluvih Jugoslavije.
- SCIndeks – Časopis Istraživanja u defektologiji – Portrait*. (2002, 2005). <http://scindeks.ceon.rs/Portrait.aspx?issn=1451-3285>
- SCIndeks – Journal Specijalna edukacija i rehabilitacija – Portrait*. (2006, 2023). <http://scindeks.ceon.rs/Portrait.aspx?issn=1452-7367>
- Silvers, A. (2009). An Essay on Modeling: The Social Model of Disability. In D. C. Ralston & J. H. Ho (Eds.), *Philosophical Reflections on Disability* (Vol. 104, pp. 19–36). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2477-0_2
- Slabkiy, H., Bilak-Lukyanchuk, V., & Dutkevych-Ivanska, Y. (2024). Accessibility of rehabilitation services to the population of the mountainous geographical zone of Transcarpathian Region. *Acta Balneologica*, 66(5), 318–323. <https://doi.org/10.36740/ABal202405104>
- Slavnić, S., & Veselinović, I. (2015). *Uvod u defektologiju*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (ICF).
- Stošljević, M. (1998). *Uvod u defektologiju*. Defektološki fakultet.
- Stošljević, M. (1999). O medicinizaciji defektologije [On the medicalization of defectology]. *Rehabilitacija hendikepiranih*, 1(1–2), 110–114.
- Thornicroft, R. (2024). Screwing the Social Model of Disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 26(1), 286–299. <https://doi.org/10.16993/sjdr.1130>
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. UNBISNET.
- Više svetlosti na naš invalidski problem. Sv. 2 / More Light on Our Disability Problem. Vol. 2*. (1937). Središnji odbor Udruženja ratnih invalida Kraljevine Jugoslavije.
- Wolpat, C. D. O., Barbosa, R., Peixoto, M. C. D. O., Santos, G. A. D., & Barbosa, M. L. L. (2024). Standards of Accessibility to Health, Education, Culture and Leisure and The Association With Quality of Life For People With Disabilities. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 18(3), e08004. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n3-196>

- World Health Organization. (2022). *Global report on health equity for persons with disabilities*. World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/364834>
- World Health Organization (WHO). (1980). *International Classification of impairments, disabilities and handicaps (ICIDH)*. May 1976.
- World Health Organization (WHO). (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. World Health Organization. <http://www.who.int/classifications/en/>
- World Health Organization (WHO). (2002). *Towards a common language for functioning, disability and health: ICF*.
- Yakobina, S. C., Yakobina, S. R., & Harrison-Weaver, S. (2008). War, What is it Good for? Historical Contribution of the Military and War to Occupational Therapy and Hand Therapy. *Journal of Hand Therapy*, 21(2), 106–114. <https://doi.org/10.1197/j.jht.2007.07.022>.

Defektologija, ometenost i promene u nauci: Istorijsko-tematski pregled specijalne edukacije i rehabilitacije u Srbiji (1918–2000)*

Milena Milićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Ovaj članak istražuje istorijski razvoj defektologije, danas poznate kao specijalna edukacija i rehabilitacija, tokom proteklog veka. Kroz konvencionalnu analizu sadržaja istorijskih dokumenata, naučne literature i naučnih publikacija, identifikuju se ključne prekretnice i kontekstualne promene u razvoju ove naučne i stručne oblasti. Posebna pažnja posvećena je prelasku sa medicinskog modela usmerenog na deficite ka biopsihosocijalnom modelu, koji je predstavljen usvajanjem Međunarodne klasifikacije funkcionisanja, ometenosti i zdravlja (MKF) 2001. godine. Analiza obuhvata i promene u terminologiji i istraživačkom fokusu. Nalazi pokazuju da je oblast ostvarila značajan napredak, ali da se i dalje suočava sa brojnim izazovima, kao što su konceptualne nejasnoće, razdvajanje obrazovnih i rehabilitacionih pristupa i potreba za snažnijom integracijom u savremene naučne i političke okvire. Zaključuje se da je razumevanje istorijske putanje specijalne edukacije i rehabilitacije od suštinskog značaja za razvoj inkluzivnije i odgovornije prakse danas.

KLJUČNE REČI: specijalna edukacija / rehabilitacija / istorija ometenosti / defektologija / Prvi svetski rat / invaliditet

PRIMLJENO: 6.10.2025.
REVIDIRANO: 4.11.2025.
PRIHVACENO: 5.11.2025.

* Predloženo citiranje: Milićević, M. (2025). Defectology, Disability, and Scientific Change: A Historical-thematic Overview of Special Education and Rehabilitation in Serbia (1918–2000). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 81–103. <https://doi.org/10.47152/ziksi2025035>

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects*

Glavna urednica: Ljeposava Ilijić

Naučna monografija pod nazivom *Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects* nastala je u okviru projekta „Procena i mogućnosti unapređenja kvaliteta zatvorskog života osuđenih lica u Republici Srbiji: Kriminološko-penološki, psihološki, sociološki, pravni i bezbednosni aspekti“ (PrisonLIFE) koji je finansirao Fond za nauku Republike Srbije, a izdavač publikacije je Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Zatvorska kazna ima dalekosežne posledice na živote osuđenih lica, njihovih porodica, kao i na širu društvenu zajednicu. Iako primarna uloga zatvorskih institucija jeste sprovođenje pravde, one istovremeno predstavljaju kompleksan i zatvoren sistem koji reflektuje šire društvene kontekste koje su oblikovane nizom društvenih, psiholoških, pravnih i bezbednosnih faktora. Imajući u vidu složenost zatvorskog života kao fenomena, neophodno je njegovo istraživanje sprovesti kroz sveobuhvatni pristup, koji će uzeti u obzir različite aspekte i interdisciplinarne perspektive. Upravo takav pristup iznet je u okviru naučne monografije „Organizacija i bezbednost zatvorskog života: kriminološki, penološki, sociološki, psihološki, pravni i bezbednosni aspekti“, čiji je glavni urednik dr Ljeposava Ilijić. Ova monografija pruža sveobuhvatan uvid u različite dimenzije organizacije i bezbednosti zatvorskog života.

Publikaciju čine 22 naučna rada koja potpisuje ukupno 40 autora iz različitih zemalja, a koja se bave analizom organizacije i bezbednosti

* Ilijić, Lj. (Ed.) (2025). *Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects*. Institute of Criminological and Sociological Research. ISBN: 978-86-80756-77-6. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.5>

zatvorskih sistema širom sveta. Osim primene interdisciplinarnog pristupa, posebna pažnja posvećena je razlikama u organizaciji zatvorskog života u državama koje obuhvataju Brazil, Hrvatsku, Italiju, Kinu, Portugal, Rumuniju, Sloveniju i Srbiju. Autori ove publikacije, oslanjajući se na različite disciplinske perspektive i međunarodne kontekste, nude kritičke analize ključnih izazova sa kojima se suočavaju savremeni zatvorski sistemi. Teme obuhvataju uticaj organizovanog kriminala, ulogu arhitekture u oblikovanju života u zatvoru, izazove mentalnog zdravlja osuđenika i kao i ostvarivanje zakonom zagantovanih prava osuđenika.

Monografija je jasno strukturirana u četiri tematske celine. Prvo poglavlje nosi naziv Kriminološki i sociološki aspekti zatvorskog života: društvena dinamika, kriminalno ponašanje i uticaj institucije. Ovu celinu čine četiri rada, a fokus je stavljen na kriminološke i sociološke aspekte, pri čemu autori istražuju uticaj zatvorske klime na kriminalno ponašanje, faktore recidivizma, kao i značaj društvenog konteksta u oblikovanju zatvorskih zajednica. Urađen je pregled različitih istraživanja koja su ispitivala povezanost između zatvorske društvene klime i ponovnog vršenja krivičnih dela. Prikazana je analiza uticaja kriminalnih organizacija na svakodnevni život osuđenika u Brazilu. Takođe, izložene su kriminološke i lingvističke karakteristike zatvorskog slenga kao specifičnog vida komunikacije osuđeničke populacije. Na kraju, predstavljeni su i rezultati kvalitativnog istraživanja o uticaju zatvorske sredine na proces kriminalne regrutacije.

Penološki i bezbednosni aspekti zatvorskih sistema: institucionalna kontrola, mere bezbednosti i upravljanje ponašanjem osuđenika predstavlja naziv druge tematske celine, koja se bavi penološkim i bezbednosnim aspektima, uključujući institucionalne mere kontrole, upravljanje bezbednosnim rizicima, kao i izazove u ponašanju osuđenika i njihov odnos prema zatvorskom osoblju. Ovaj deo čini sedam naučnih radova autora iz različitih država. Pre svega, dat je pregled istraživanja sprovedenih na prostoru Slovenije o pitanju legitimnosti u zatvorima. Zatim je predstavljena problematika doživotne zatvorske kazne i posebnog zatvorskog režima u Italiji. Izloženi su i rezultati empirijskog istraživanja o dimenziji bezbednosti u ženskom zatvoru u Srbiji.

Autori su sprovedi i pregledno istraživanje o organizacionoj kulturi i klimi u pogledu različitosti, u kontekstu reintegracije bivših osuđenika na radnom mestu, kao i o značaju i ulozi poseta posebno osetljivim kategorijama osuđenika. Na kraju ovog poglavlja, prikazani su nalazi o

uticaju zatvorske arhitekture na različite aspekte zatvorskog života, kao i analiza načina na koji neoliberalne prakse oblikuju kaznene sisteme posebno kroz zatvorski rad i kako taj proces doprinosi očuvanju ekonomskih nejednakosti u savremenom kapitalizmu.

Naslov trećeg poglavlja je Psihološki i zdravstveni aspekti zatvorskog života: izazovi mentalnog zdravlja, pristup zdravstvenoj zaštiti i uticaj korekcionog okruženja, i ovaj deo čini pet radova. U jednom od radova dat je pregled istraživanja o dinamici odnosa između osuđenika i zatvorskog osoblja. Takođe, prikazana je analiza međunarodnih standarda i prakse u domenu prava na zdravstvenu zaštitu osuđenika. Izneti su nalazi studije slučaja o antisocijalnom poremećaju ličnosti kod osuđenika, kao i rezultati pregledne studije koja se bavi uticajem religije na osuđena lica u zatvorima, analizirajući kako prisustvo religije i verskih programa pozitivno utiče na mentalno zdravlje, prilagođavanje zatvorskim uslovima, usvajanje prosocijalnih vrednosti i pripremu za rehabilitaciju i reintegraciju nakon izlaska iz zatvora.

Poslednja, četvrta celina nosi naziv Pravni aspekti i okvir zatvorskih sistema: zakonska prava, kazneno zakonodavstvo i regulisanje zatvorskog života, i ovaj deo čini šest radova domaćih i inostranih autora, u okviru koje su detaljno razmatrani pravni aspekti zatvorskog života, uključujući analizu međunarodnih i nacionalnih pravnih normi, prava osuđenika, pitanja humanog tretmana i poštovanja ljudskog dostojanstva u zatvorskom sistemu. U radovima su izneti rezultati istraživanja kojim su ispitivane kompetencije zaposlenih u kazneno-popravnim ustanovama u Hrvatskoj. Takođe, data je analiza sistema ekstradicionog prava u Kini, kao i analiza zakonskog osnova i uslova rada osuđenika.

Jedan od radova bavi se reakcijom pravnih sistema na devijantna ponašanja koja nisu direktna posledica kršenja zakona, dok drugi razmatra pravne aspekte prava osuđenika na slobodu izražavanja, kroz analizu sudske prakse i teorijskih pristupa. Na kraju, dat je i pregled krivičnopravne odgovornosti maloletnika u Rumuniji, analizirajući važeći pravni okvir, primenljive sankcije i specifične potrebe maloletnih prestupnika.

Posebnu vrednost ovoj naučnoj publikaciji daje njegov interdisciplinarni pristup koji kombinuje teorijske uvide sa empirijskim istraživanjima, omogućavajući detaljno sagledavanje problema organizacije i bezbednosti u zatvorima. Autori uspevaju da pruže teorijski i praktični doprinos kroz jasne zaključke i preporuke za unapređenje

kvaliteta zatvorskog života, balansirajući između potrebe za sigurnošću, humanim tretmanom i rehabilitacijom osuđenih lica.

Zahvaljujući ovoj sistematičnoj perspektivi, monografija predstavlja vredan resurs za istraživače, praktičare, donosioce odluka u oblasti krivične pravde, kao i za širu javnost zainteresovanu za kompleksne probleme zatvorskih sistema. Sve navedeno čini ovu naučnu monografiju obaveznim štivom za sve one koji se bave proučavanjem ili praksom u oblasti kriminologije, penologije, sociologije i prava, ali i za stručnjake iz oblasti bezbednosti i zaštite ljudskih prava.

Matični naučni odbor za filozofiju, psihologiju, pedagogiju i sociologiju Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija kategorisao je publikaciju *Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects* kao tematski zbornik međunarodnog značaja.

Miona Vasić *

* Korespondencija: mionavasic6.1@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija. ORCID <https://orcid.org/0009-0007-4910-9161>

Predloženo citiranje: Vasić, M. (2025). Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 105–108.

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života^{*}

Autori: Ivana Stevanović, Sanja Čopić i Nikola Vujičić

O kontinuiranom i sistematičnom proučavanju penoloških fenomena Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja svedoči i nova publikacija, *Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života* autora Ivane Stevanović, Sanje Čopić i Nikole Vujičića. Ova monografija se pridružuje seriji prethodnih izdanja nastalih u okviru trogodišnjeg projekta PrisonLIFE posvećenim različitim temama iz oblasti kriminološko-penoloških, psiholoških, socioloških, pravnih i bezbednosnih aspekata poboljšavanja života u zatvorima Srbije.

Dragocenost knjige pred nama je upravo u tome što je posvećen jednom vrlo specifičnim delom zatvoreničke populacije, koji zapravo i ne čine zatvorenici, već zatvorenice. Ženska strana služenja kazne zatvora je, u svetu kao i kod nas, često zanemarivana zbog značajno manjeg broj zatvorenica u odnosu na zatvorenike, tako da se i nauka povinovala laičkoj predstavi o „muškoj prirodi robije”. Čak i u istraživanjima i radovima koji su se bavili ženama kao izvršiteljicama krivičnih dela, to je često činjeno na stereotipan i seksistički način, zanemarujući suštinske rodne aspekte kako izdržavanja kazne i krivičnog postupka, tako i same geneze konkretnog krivičnog dela.

Za razliku od ovakvih pokušaja tumačenja položaja žena u zatvoru, ali i kasnijih istraživanja koja su bila fokusirana na pojedinačne komponente zatvorskog života i tretmana (deprivacije, uslovi života, ljudska prava, izvori podrške), dugotrajno i sistematično istraživanje obavljeno u okviru projekta PrisonLIFE prvi put kod nas je omogućilo uvid u percepciji

^{*} Stevanović, I., Čopić, S., & Vujičić, N. (2025). *Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. ISBN: 978-86-80756-75-2. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.10>

osuđenica o kvalitetu života u zatvoru za žene u Požarevcu kako u njegovoj celokupnosti, tako i u različitim dimenzijama i poddimenzijama.

Knjiga je podeljena u dva dela. Prvi, kraći deo se bavi teorijskom analizom i analizom sekundarnih podataka o kriminalitetu žena u Srbiji: obimu, strukturi i dinamici kretanja u poslednjoj deceniji. Zatim su predstavljeni međunarodni standardi za postupanje prema ženama u penitensijarnim ustanovama, a naročito na Pravila Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema izvršiteljicama (tzv. Bankočka pravila). Analizu međunarodnih standarda prati i analiza pravnog i institucionalnog okvira Republike Srbije relevantnog za razumevanje ove teme. Prvi deo knjige se završava objašnjenjem uloge Nacionalnog preventivnog mehanizma u unuapređenju ljudskih prava u Srbiji.

U drugom, znatno dužem delu knjige predstavljeni su primarni empirijski rezultati istraživanja kvaliteta života žena u zatvoru u Srbiji. Nakon opisa inovativne metodologije koja je primenjena i ciljeva istraživanja, posebno su objašnjene i tri dimenzije kvaliteta zatvorskog života posmatranog iz ugla zatvorenica: profesionalizma, harmonije i bezbednosti.

Iz sadržaja posebno vredi izdvojiti izuzetno temeljno prikazanu statistiku kako prijavljenog kriminaliteta žena u Srbiji u periodu od 2013. godine do 2022. godine, tako i presuđenog kriminaliteta u istom periodu. Ova kvantitativna analiza dinamike kažnjavanja žena kaznom zatvora je izuzetno dragocena, jer odgovara na mnoga često postavljana pitanja koja su ostajala bez odgovora.

Što se tiče međunarodnih standarda o položaju žena u zatvoru, u studiji su posebno prikazani svi značajni elementi: pozicioniranje zatvora i prijem osuđenica, lična higijena, zdravstvena zaštita i podrška osuđenicama sa iskustvom nasilja; zatim klasifikacija i režim izvršavanja kazne zatvora; bezbednost i disciplina; socijalni kontakti; položaj posebno osetljivih grupa osuđenica, kao i jačanje kapaciteta zaposlenih i konačno, priprema za život na slobodi i postpenalni prihvrat osuđenica. Ove kategorije su analizirane i u kontekstu pravnog i institucionalnog okvira Srbije, uz naglašavanje svih sličnosti i razlika u odnosu na međunarodni okvir i poseban fokus na nacionalni preventivni mehanizam i njegovu ulogu u zaštiti ljudskih prava zatvorenica.

Empirijski deo, koji obuvata 150 stranica teksta, započinje opisom predmeta istraživanja: kvaliteta zatvorskog života osuđivanih žena u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. Glavni cilj istraživanja bio je da se utvrdi kako osuđenice ocenjuju ukupan kvalitet svog života u zatvoru. Dimenzije koje su uzete u obzir prilikom analize razlika u doživljaju kvaliteta zatvorskog života zatvorenica su njihove sociodemografske karakteristike: straost, prebivalište, državljanstvo, nacionalna pripadnost, veroispovest, bračni status, roditeljski status i obrazovanje. Zatim, što se tiče kriminoloških i penoloških karakteristika obrađena su krivična dela i grupe krivičnih dela, zatim dužina kazne, primena mera bezbednosti medicinskog karaktera, ranije kriminalno ponašanje, kao i ranije osude i uzrast osuđenica pri prvoj osudi, dužina boravka u zatvoru, procena stepena rizika, tip tretmana i eventualno radno angažovanje, kao i vladanje osuđenice.

Na osnovu ovih pretpostavki, formulisana su i sledeća istraživačka pitanja: 1. Kako ispitanice ocenjuju kvalitet zatvorskog života? 2. Koje su razlike u pogledu procene kvaliteta zatvorskog života ispitanica posmatrano prema ispitivanim dimenzijama na nivou celog uzorka osuđenih žena, odnosno, koje dimenzije su ocenjene višom a koje nižom ocenom? 3. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju profesionalizma i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica? 4. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju harmonije i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica? 5. Kako osuđenice ocenjuju bezbednost i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?

Podaci su prikupljani primenom ankete, a korišćena je adaptirana verzija na srpskom jeziku britanskog upitnika pod nazivom *Merenje kvaliteta zatvorskog života*. Uzorak je činila 91 žena, što je približno 40% ukupne ženske zatvorske populacije u Požarevcu (pa samim tim i u Srbiji). Istraživanje je pokazalo da su osuđenice obuhvaćene uzorkom ocenile ukupan kvalitet zatvorskog života relativno nisko. Uprkos tome, kada se posmatraju dimenzije kvaliteta zatvorskog života, podaci su pokazali da osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu uslova života u zavodu i socijalnih kontakata sa porodicom. Relativno pozitivno iskustvo imaju i sa harmonijom, odnosno sa zatvorskim okruženjem, međusobnim odnosima i tretmanom i bezbednošću.

Budući da su obe dimenzije ocenjene prosečnim ocenama koje su na nivou granične vrednosti, to ostavlja i prostora za unapređenje. Najzad, podaci su pokazali da ispitane osuđenice imaju relativno negativno iskustvo u pogledu dobrobiti i razvoja i profesionalizma, koje su ocenjene prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti.

Nalazi istraživanja o kvalitetu života izneti u ovoj knjizi svakako su značajni i za razvijanje preporuka za dalju reformu politika i prakse kako bi se položaj osuđenica unapredio, ali i kao osnov za razvijanje budućih istraživanja, programa i njihove evaluacije. Ovakav poduhvat ne bi bio moguć bez primene kritičkog pristupa, čak i kada se radi o najosetljivijim aspektima kvaliteta života u zatvoru. Monografija pred nama predstavlja izuzetan doprinos naučnoj literaturi (do skora obimom i kvalitetom skromnoj), pružajući nam gotovo kompletan prikaz problematike kojoj je posvećena na jednom mestu. Inovativnost primenjene metodologije svakako je doprinela i originalnosti zaključaka iznetih u empirijskom delu studije, koje se sa punim pravom može smatrati pionirskim.

*Andrej Kubiček**

* Korespondencija: andrej.kubicek@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija. ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4564-2827>

Predloženo citiranje: Kubiček, A. (2025). Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 109–112.

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života *

Autori: Ljeposava Ilijić, Olivera Pavićević i Nikola Vujičić

Naučna monografija „Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života“ autora dr Ljeposave Ilijić, dr Olivera Pavićević i dr Nikole Vujičić, u izdanju Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, jedan je od rezultata projekta PrisonLIFE podržanog od strane Fonda za nauku Republike Srbije koji se bavio procenom kvaliteta života zatvorenika i mogućnostima njegovog unapređenja iz multidisciplinarnе perspektive. Ova monografija prikazuje deo projekta koji se odnosi na ispitivanje uticaja socijalnih i porodičnih kontakata osuđenika na njihov kvalitet života.

Monografija se sastoji iz pet širih celina: teorijskog dela, metodološkog dela, prikaza rezultata istraživanja, diskusije, kao i zaključaka sa preporukama i ograničenjima.

U teorijskom delu, autori prvo kritički analiziraju pojam porodice i problematizuju njen očekivani uticaj na kriminalitet u najširem smislu (od rizika do recidiva) iz perspektive kriminoloških i socioloških teorija, suprotstavljajući perspektive koje sagledavaju porodični uticaj kroz protektivne faktore i kroz faktore rizika. Posebna pažnja pridata je nedovoljno razmatranom uticaju promena u porodičnoj strukturi koji su posledica društveno-ekonomskih promena u postmoderom dobu na način koji sagledavamo njen odnos sa kriminalitetom. Na sličan način autori diskutuju srodničke i prijateljske odnose, pri tom ističući njihov marginalizovan status u istraživačkoj praksi koji je u nesrazmeri sa njihovim uticajem. Dalje, ističući relativnu retkost studija koje se bave uticajem iskustava osuđenih lica tokom boravka u zatvoru na uspešnost

* Ilijić, Lj., Pavićević, O., & Vujičić, N. (2025). *Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. ISBN 978-86-80756-69-1. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.3>

kritične tranzicije iz zatvorske zajednice na slobodu u odnosu na važnost koja im se pridaje u teorijskom razmatranju, autori daju pregled najvažnijih studija koje se bave uticajem porodičnih poseta na kasnije kriminalno ponašanje i recidiv, poštovanje reda i discipline u zatvoru, kao i uticajem zatvaranja na socijalne veze osuđenika (sa posebnim osvrtom na osuđenice) i preprekama za ostvarivanje poseta. Na posletku, autori prikazuju mesto porodičnih i socijalnih kontakata u međunarodnim standardima postupanja sa osuđenima, kao i u zakonodavnom okviru Republike Srbije, ističući kako bi njihov osnovni cilj trebalo da bude osiguravanje stvaranje dobre potpore za kasniju reintegraciju.

S obzirom na dokumentovan pozitivni uticaj porodičnih i socijalnih kontakata na disciplinu, recidiv, mentalno zdravlje i reintegraciju osuđenika s jedne strane, ali i složenost njihovih efekata s obzirom na varijacije u brojnim karakteristikama samih poseta i konteksta u kojem se odvijaju s druge, autori su pošli od opšteg istraživačkog pitanja da li održavanje porodičnih i socijalnih kontakata ostvaruje efekte na kvalitet zatvorskog života osuđenika u zatvorima u Srbiji. U metodološkom delu monografije detaljno su opisani i obrazloženi predmet istraživanja, procedura istraživanja, instrumenti, varijable i hipoteze. Ispitivano je pet dimenzija kvaliteta zatvorskog života: Harmonija, Profesionalizam, Bezbednost, Uslovi i kontakt s porodicom, i Dobrobit, blagostanje i razvoj.

U odeljku o rezultatima istraživanja deskriptivno su prikazane socio-demografske i kriminološko-penološke karakteristike uzorka ispitanika, kao i ocene kvaliteta zatvorskog života i održavanje kontakata sa porodicom i prijateljima. Dalje, odvojeno su analizirani važnost porodice i važnost prijatelja na kvalitet zatvorskog života, kao i važnost podrške iz same penalne institucije. S obzirom na visoku zastupljenost osuđenica u uzorku (čak 40% osuđenica iz KPZ za žene u Požarevcu je učestvovalo u istraživanju), analizirane su i polne razlike u uticaju podrške izvan zatvora na kvalitet života.

Monografija donosi vredne uvide o uticaju poseta na kvalitet zatvorskog života – jedinstvene za kontekst zatvorske populacije u Republici Srbiji, ali i u široj istraživačkoj literaturi. U načelu, potvrđen je nalaz prethodnih istraživanja da porodica predstavlja važan oslonac i ima pozitivan efekat na zatvorsku populaciju. Ipak, diskutujući socio-demografske (uzrast, obrazovanje, bračni status, prebivalište) i kriminološko-penološke (tip krivičnog dela, tip odeljenja, prava pogodnosti) razlike u kvalitetu života i učestalosti i značaju koji osuđenici i osuđenice pridaju posetama porodice i

prijatelja i odnos tih poseta i kvaliteta života u zatvoru u odnosu na prethodna istraživanja, autori ukazuju na rodne, socijalno-ekonomske, penološke, ali i kulturne osobenosti koje posete bliskih ljudi čine veoma složenom i višestruko determinisanom pojavom koju ne možemo posmatrati izvan konteksta u kojem se odvija. Posebno je značajan uvid da zatvorski život i posete imaju različit efekat s obzirom na pol osuđenika i da se različito percipiraju, pri čemu su osuđenici u povoljnijem položaju od osuđenica. Dodatno, u analizi nalaza da je sa kvalitetom života povezan značaj koji osuđenici i osuđenice pridaju podršci prijatelja autori otvaraju nova istraživačka pitanja koja se tiču načina na koji prijateljska mreža utiče na percepciju kvaliteta života – održavanjem kriminalne umreženosti ili očuvanjem socijalnog kapitala. Odgovor na ovo pitanje ostavljen je budućim istraživanjima.

Na posletku, na osnovu istraživanja autori daju nekoliko preporuka koje se tiču unapređenja zatvorske politike u vezi sa posetama i poboljšanjem tretmana, a koje mogu pozitivno uticati na efekat koji posete imaju na osuđeničku populaciju. Izdvojili bismo potrebu za rodno senzitivnim pristupom u tretmanu i rehabilitaciji, identifikacijom osuđenika sa slabom socijalnom podrškom, kao i potrebu za podizanjem obrazovnih i profesionalnih sposobnosti osuđenika koje imaju potencijal da unaprede kvalitet njihove socijalne mreže.

Monografija „Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života“ dr Ljeposave Ilijić, dr Olivera Pavićević i dr Nikole Vujičić predstavlja jedinstven izvor o odnosu socijalne mreže osuđenika i kvaliteta života u Srbiji i vredan doprinos naučnom proučavanju kriminaliteta u oblasti koja na globalnom nivou nije dovoljno istražena. Uz naučno-istraživački značaj, ova monografija donosi i praktične preporuke koje mogu koristiti i osobama uključenim u neposredan rad sa osuđenima, ali i kreatorima javnih politika, time pružajući sveobuhvatan doprinos u obalsti tretmana i rehabilitacije osuđenih lica.

*Marija V. Čolić **

* Korespondencija: mrjcolic@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija. ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4156-5641>

Predloženo citiranje: Čolić, M. V. (2025). Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života (prikaz knjige). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 44(3), 113–115.

©2025 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

RECENZENTI KOJI SU RECENZIRALI RADOVE TOKOM 2025. GODINE

Da recenzije rukopisa ne moraju biti reda radi napisane, blistavo su pokazali svojim očekivano odgovornim naučno-kritičkim vrednovanjem tekstova, recenzenti našeg Zbornika:

Backović Vera, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Bajović Vanja, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Baljak Miroslav, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Bosna i Hercegovina

Banović Damir, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Barada Valerija, Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska

Batričević Ana, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Bojić Filip, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Brajić Car Kristina, Fakultet za medije i komunikaciju, Univerzitet Singidunum, Beograd, Srbija

Bulatović Aleksandra, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Camaj Klement, School of Education and Social Sciences, University of the West of Scotland, United Kingdom

Čolić Marija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Dizdarević Sandi, Evropski univerzitet Kallos, Tuzla, Bosna i Hercegovina

Dragašić Labaš Dragana, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

Đukanović Anđela, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Đukić Nemanja, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Gousis Costas, Department of Sociology, University of Crete, Greece

Grujić Zdravko, Pravni fakultet, Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica, Srbija

- Gundogan Dragana, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, Srbija
Hromadžić Hajrudin, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska
Jovanović Ajzenhamer Nataša, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Jovanović Slađana, Pravni fakultet, Univerzitet Union, Beograd, Srbija
Kovačević Lepojević Marina, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, Srbija
Kovačević Milica, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Kussy Angelina, Pompeu Fabra University, Barcelona, Spain
Macanović Nebojša, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
Maljković Marija, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Odović Gordana, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Pavićević Olivera, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija
Petrović Mina, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Petrović Vera, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Radovanović Ivana, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, Srbija
Radulović Mladen, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, Srbija
Sekulić Neda, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Stanojević Dobrivoje, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Vujičić Nikola, Pravni Fakultet, Univerziteta Union, Beograd, Srbija
Vukmanović Milan, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija

*Uredništvo Zbornika Instituta za
kriminološka i sociološka istraživanja*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343+316

ZBORNIK Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja = Journal of the Institute of
Criminological and Sociological Research / glavna i odgovorna urednica Milena Milićević. -
God. 1, br. 1 (1972)- . - Beograd : Institut za kriminološkai sociološka istraživanja, 1972-
(Beograd : Birograf Comp). - 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja

COBISS.SR-ID 5474306